

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL TURAN'IN VÜCÛHU'T-TE'VÎL FÎ ESRÂRÎ'T-TENZÎL ADLI
TEFSİRİNDE TABERÎ'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Kevser ÇİMEN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK

ADİYAMAN-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İsmail Turan’ın Vücûhu’t-Te’vil Fî Esrârî’t-Tenzîl Adlı Tefsirinde Taberî’ye Yöneltilen Eleştiriler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Kevser ÇİMEN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İsmail Turan'ın Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl Adlı Tefsirinde Taberî'ye Yöneltilen Eleştiriler

Kevser ÇİMEN

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Temmuz, 2020

Bu çalışma İsmail Turan'ın yakın zamanda Arapça olarak yazmış olduğu “Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl” adlı tefsirinde ilk dönem müfessirlerden İbn Cerir et-Taberî'ye yönelttiği eleştirileri ele almaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde müfessirler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Her iki müellifin eserlerinin tanıtımı yapılmış ve yazıldıkları dönem hakkında bilgi verilmiştir. Ardından eleştiri kültürünün oluşumu ve müfessirlerin birbirlerine yönelttiği eleştirilere değinilmiştir. İkinci bölümde ise İsmail Turan'ın Taberî'ye yöneltmiş olduğu eleştiriler yer almaktadır. İsmail Turan, tefsirinde birçok noktada Taberî'ye eleştiriler yöneltmektedir. İsmail Turan'ın bu eleştirileri önce Taberî'nin konuyu ele alış biçimi incelenerek ve İsmail Turan'ın eleştirdiği nokta diğer kaynaklardan da yararlanmak suretiyle incelenmiştir.

Eleştiriler incelenirken, İsmail Turan'ın kullanmış olduğu eleştiri lafızları ve eleştirilerindeki haklılık payına da yer verilmiştir. Bu iki önemli eserin incelenmesi ve müfessirlerin tanıtımı da büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Eleştiri, Taberî, İsmail Turan.

ABSTRACT

Master's thesis

**The Criticisms of İsmail Turan in the Tafsir of Vücûhu't-Te'vîl fi Esrâri't-Tenzîl
towards al-Tabari**

Kevser ÇİMEN

University of Adıyaman

Social sciences institute

Department of Basic Islamic Sciences

Tefsir Science Branch

July, 2020

This study examines the criticisms that İsmail Turan made in his tafsir "Vücûhu't-Te'vîl fi Esrâri't-Tenzîl", which he wrote in Arabic recently, to Ibn Jarir al-Tabari.

In the first part of the study, which consists of two parts, information was given about the exegetes and their works. The works of both authors were introduced and information about the period they were written was given. Then, the formation of the culture of criticism and the criticisms directed by the exegetes to each other were mentioned. In the second part, criticisms of İsmail Turan towards al-Tabari included. İsmail Turan criticizes al-Tabari at many points in his tafsir. These criticisms of İsmail Turan were first examined by examining al-Tabari's way of handling the subject and the point criticized by İsmail Turan by using other sources. While examining the criticisms, the criticism words used by İsmail Turan and the accuracy of his criticisms was also included. The examination of these two important works and the introduction of the exegetes are also of great importance.

Key words: Tafsir, Criticism, al-Tabari, İsmail Turan.

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Muhammed b. Cerir et-Taberî, telif etmiş olduğu eseriyle tefsir alanında önemli bir yere sahiptir. Alanının temel kaynaklarından birini oluşturan tefsir, döneminin birikimini daha sonraki zamanlara taşımış ve yazılan tefsirler açısından kaynak niteliği taşımaktadır. İlk dönem tefsirleri arasında yer alan bu eser, rivayet ağırlıklı tefsirler arasında hacimli bir eserdir. İçerisinde sahih ve zayıf rivayetleri barındırmaktadır. Taberî'nin bu eseri, kaynak olarak müstağni kalınamayacak eserler arasındadır.

İsmail Turan, küçük yaştan itibaren normal eğitiminin yanında dini eğitimini de sürdürerek farklı hocalardan ders almıştır. Üniversite eğitimini İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tamalayarak Yüksek Mühendis olmuş ve uzun yıllar Proje mühendisi olarak yurt içinde ve yurt dışında görevlerde bulunmuştur. Küçük yaştan itibaren ilgi duyarak öğrenmeye başladığı yabancı dillerin sayısı her geçen yıl daha da artmıştır. Suudi Arabistan ve Libya'da bulunması onun Arapçayı değişik lehçeleriyle beraber öğrenmesini sağlamıştır. Kuvvetli bir hafızaya sahip olan İsmail Turan, özellikle hadis alanında ilerlemiş ve hadis hafızı olmuştur. Kur'an'ı da ezberleyen İsmail Turan, tefsirini 1987 yılında yazmaya başlamış ve 2000'de tamamlamıştır. Yaklaşık 30 ciltten oluşan bu Arapça eser, daha önce yazılmış tefsirlerden de istifade edilerek kaleme alınmıştır. İsmail Turan, *Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl* ismini verdiği bu tefsirinde Taberî'nin tefsirinden çokça istifade etmektedir. Bunun yanında Taberî'ye yönelttiği eleştiriler de tefsirde önemli bir yere sahiptir. Çalışmamız tefsir açısından önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz bu eserdeki İsmail Turan'ın Taberî'ye yönelttiği eleştirileri incelemektedir. Tezin birinci bölümünde müellifler ve eserleri tanıtılmış, ikinci bölümde de eleştirilere yer verilmiştir.

İki tefsirde de rivayetlerden yeterince yararlanılmıştır. Günümüze yakın oluşu İsmail Turan'ın tefsirinde yakın tarihe dair bazı olayları görmemizi de sağlamaktadır. İsmail Turan tefsirinde hadislerden bolca istifade edilmiştir. Eser aynı zamanda tasavvufî bir yapı da arz etmektedir. İsmail Turan, telif etmiş olduğu tefsiriyle bu alana yeni bir eser kazandırmıştır.

Fikirleri, duruşu ve çalışmalarıyla bizler için örnek oluşturan, tez konususunun belirlenmesinde ve tezin hazırlanmasında destekleriyle yanımızda olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK'e, üzerimizde çokça emekleri bulunan Memik CENGİZ ve Adem TÜRK hocalarıma, her zaman destekçim kıymetli eşim Mehmet ÇİMEN'e ve üzerimizde emeği bulunan ailelelerimiz ve arkadaşlarımıza teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca yapmış oldukları eleştiriler ve tavsiyelerle tezin daha iyi bir duruma gelmesinde emeği geçen Doç. Dr. Naif YAŞAR ile Doç. Dr. Enver BAYRAM hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmamızın hayırlara vesile olmasını Allah'tan dilerim.

Adıyaman, Temmuz, 2020

Kevser ÇİMEN

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Eskiden beri alimler birbirlerine eleştiriler yönelterek hakikatin ortaya çıkması ve daha belirgin hale gelmesi için çabalamışlardır. Yazılan eserler elbette hatadan müstağni değildir. Bununla birlikte bu eserler kıymetlerini korumaya devam etmiş ve istifadeleri günümüze dek süregelmiştir. Taberî'nin (h. 310) tefsirine baktığımızda kendisinden sonra yazılan tefsirlere kaynaklık ettiğini görmekteyiz. İsmail Turan'ın eleştirdiği yönleri ise tüm rivayetleri toplaması, sahih olanla zayıfı ayırt etmeden kendisine ulaşan rivayetleri tefsirine alması, ravi yönünden seçici olmaması, kıraat, tevil tercihleri, İsrailiyyat kaynaklı rivayetler, yanlış yorumlama ve dil bilgisi gibi alanlardadır.

İsmail Turan (h. 1425) 30 cildi bulan Arapça tefsirinin hazırlanmasında daha önceki birikimlerinden de faydalanmış ve Taberî başta olmak üzere diğer tefsirlere de değinmiştir. İsmail Turan, mesleği inşaat mühendisi olmasına rağmen İslami ilimlerde kendini yetiştirmiş, uzun yıllar Arap ülkelerinde kalarak Arapçasını ilerletmiş ve bu tefsiri kaleme almıştır. İsmail Turan ve henüz basım aşamasındaki tefsirinin tanıtımı, büyük önem taşımaktadır. Yapılmış olan eleştiriler ise eleştiriye konu olan eserin daha dikkatli okunmasına ve kendisinden istifadeyi artırmaya bir vesiledir. Taberî ve yazmış olduğu tefsiriyle alakalı daha önce çeşitli çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu çalışmamızla Taberî'nin tefsiri 20. yüzyılda yazılmış olan bir tefsirde ele alınış biçimi ve ona yapılan eleştirilerle tekrar bir çalışma konusu olmuştur.

Çalışmamız, henüz yeterince tanınmayan İsmail Turan'ın tefsirinde Taberî'ye yöneltelen eleştiriler üzerinden iki eseri ele almakta aynı zamanda bu eserin ilim dünyasınca tanınarak istifadesinin artmasına bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFLER VE TEFSİRDE ELEŞTİRİ GELENEĞİ

1.1. İBN CERİR ET-TABERÎ (310/923).....	3
1.1.1. Hayatı ve İlim Tahsili	3
1.1.2. Yaşadığı Dönem	6
1.1.3. Zühdü ve Takvası.....	6
1.1.4. Hocaları.....	7
1.1.5. Talebeleri	8
1.1.6. Eserleri	9
1.1.7. Tefsiri “Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân”	10
1.2. İSMAİL TURAN (1924-2004).....	16
1.2.1. Hayatı ve İlim Tahsili	16
1.2.2. Yaşadığı Dönem	19
1.2.3. Zühdü ve Takvası.....	20
1.2.4. Hocaları.....	23
1.2.5. Talebeleri	24
1.2.6. Eserleri	25
1.2.7. Tefsiri “Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrâri’t-Tenzîl”	25
1.3. TEFSİRDE ELEŞTİRİ GELENEĞİ.....	31
1.3.1. Hz. Peygamber (sas) ve Sahabenin Yaptığı Eleştiriler	32
1.3.1.1. Peygamber’in (sas) Yaptığı Eleştiriler	32

1.3.1.2. Sahabenin Yaptığı Eleştiriler	34
1.3.2. Müfessirlerin Birbirlerine Yönelttiği Eleştiriler	38
İKİNCİ BÖLÜM	
VÜCÛHU'T-TE'VÎL FÎ ESRÂRÎ'T-TENZİL'DE TABERÎ'YE YÖNELTİLEN	
ELEŞTİRİLER	
2.1. İSMAİL TURAN'IN TABERÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLERE	
GENEL BİR BAKIŞ.....	40
2.1.1. Rivayet Yönünden Eleştiri	44
2.1.1.1. Rivayetlerde Karışıklık	44
2.1.1.2. Rivayetlerin Sıhhati Yönünden	46
2.1.1.3. Yanlış Rivayetlere İtimat Edilmesine Eleştiri.....	52
2.1.1.4. Rivayetleri Ayırt Etmeden Zikretmesi	63
2.1.1.5. Rivayetlere İsnad Açısından Eleştiri	70
2.1.1.6. İsrailiyyat Kaynaklı Malumatı Aktarması.....	72
2.1.2. Mana Yönünden Eleştiri	74
2.1.3. Kıraat Yönünden Eleştiri	84
2.1.4. Nesh Yönünden Eleştiri.....	86
2.1.5. Tevil Yönünden Eleştiri.....	91
2.1.5.1. Yanlış Tevillere İtibar Etmesi	91
2.1.5.3. Eksik Tevil.....	101
2.1.5.4. Konuyla Alakasız Bilgi Zikredilmesi	106
2.1.6. Sarf ve Nahiv İlmi Yönünden Eleştiriler	108
2.1.7. Umum-Husus.....	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	120
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
Md.	: Madde
mes.	: Mesele
ö	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radiyallâhü Anhü
s.	: Sayfa
sas	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
trs.	: Yayın Tarihi Yok
v.b.	: ve benzeri
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Araştırmamızda İsmail Turan'ın Taberî'ye yönelttiği eleştiriler ele alınmaktadır. Bu çalışmada da göreceğimiz üzere müfessirlerin birbirlerine eleştiride bulunması, hemen hemen çoğu tefsirde karşılaşılan bir durumdur. Tarih boyunca müfessirler çeşitli sebeplerle birbirlerine birtakım eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu eleştiri kültürü tefsir ilmine has olmayıp diğer ilim dallarında da vardır.

Bilindiği üzere Taberî, ilk dönem müfessirleri arasında yer almaktadır. Asıl mesleği mühendislik olan İsmail Turan'ın tefsiri ise günümüze yakın bir zamanda yazmıştır. Taberî üzerine daha önce benzer çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma, öncekilerden farklı olarak muasır bir tefsir üzerinden konuyu ele almaktadır.

Konumuzun sınırları ise İsmail Turan tarafından yazılmış olan tefsirde Taberî'ye yöneltlen eleştirileri kapsamaktadır. Tefsirin özellikle eleştirilerin yoğun olarak bulunduğu Enfal ve Tevbe sureleri incelenmiştir.

Müfessirlerin eleştirileri, ayetleri anlamadaki eksikliklerin ve yanlışların düzeltilmesi ve yazıldığı dönemin anlayışına hitap etmesi açısından önem arz etmektedir. Bizim için kaynak niteliği taşıyan eserlerde de zayıf hatta mevzu rivayetler bulunabilmekte, tevilde hatalar olabilmektedir. İsmail Turan da bu anlamda eksik ve hatalı olarak görmüş olduğu noktalarda Taberî'yi eleştirmiş, bunun yanında tefsirinde en çok Taberî'ye atıfta bulunarak ondan istifade etmiştir.

Çalışmamız, İsmail Turan'ın bakış açısıyla ilk dönemlerde yazılmış olan Taberî'nin tefsirine yönelik eleştirileri görmemizi sağlayacaktır. Bu eleştiriler ışığında ayetleri anlama noktasında daha sağlam bir bakış açısı oluşturmasını temenni ederiz.

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamız, İsmail Turan tarafından yazılmış olan tefsir ile Taberî'nin tefsirini baz almaktadır. Tezimizin konusu İsmail Turan'ın tefsirinde Taberî'ye yöneltilmiş olduğu eleştiriler olduğundan tezin aslını bu iki tefsir ve eleştiriye konu olan meselenin yine temel tefsir kaynaklarından araştırılması oluşturmaktadır. Araştırmamız esnasında İsmail Turan'ın tefsirinden Enfal ve Tevbe sureleri ağırlıklı olarak eleştiriler incelenmiştir.

Tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin temelini oluşturan iki tefsirin müellifleri Taberî ve İsmail Turan'ın hayatı ele alınmıştır. Taberî'nin hayatını araştırırken Zehebî'nin Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sı, Hamevî'nin Mu'cemü'l-Üdebâ'sı, Davudî'nin Tabakâtu'l Müfessirîn'i ve Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ı gibi temel tabakat kitaplarından ve konuyla alakalı eserlerden istifade edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde İsmail Turan tarafından Taberî'ye yöneltilen eleştiriler yer almaktadır. Öncelikle eleştirinin geçtiği ayet ve mealı verilmiştir. Ardından Taberî'nin konuyu nasıl ele aldığı gelmektedir. Daha sonra ise eleştiriye konu olan mesele diğer tefsir kitapları başta olmak üzere alakalı olduğu eserler üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir. Yararlanılan temel tefsirler arasında Fahreddin Râzî, Zemahşerî, Kurtubî başta olmak üzere İbn Atiyye, İbnü'l-Cevzî ve diğer müfessirlerin tefsirleri yer almaktadır.

Çalışmamız esnasında Şamile programından ve Diyanet İslam Ansiklopedisi ile konuyla alakalı tez, makale ve yazılardan istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFLER VE TEFSİRDE ELEŞTİRİ GELENEĞİ

Tezimizin konusunu oluşturan İsmail Turan'ın Taberî'ye yönelttiği eleştirilere geçmeden önce bu bölümde iki müfessirin ve eserlerinin tanıtımı yapılmaya çalışılacaktır. Müelliflerin ve eserlerinin tanıtımı, yapılan eleştirileri anlama ve değerlendirme noktasında bizlere kolaylık sağlayacaktır. İki müfessir arasında geçen süre, yaşamış oldukları zaman dilimi ve şartlar ile müfessirlerin kişisel özellikleri, almış oldukları eğitimler de tefsirlerine etki etmektedir.

1.1. İBN CERİR ET-TABERÎ (310/923)

Önde gelen müfessirlerden olan Taberî, hayatını ilimle geçirmiş ve sonraki nesle hâlâ istifade etmeye devam ettiğimiz eserler bırakmıştır. Bu eserler arasında Taberî'nin tefsiri de yer almaktadır. Bu başlık altında Taberî'nin hayatı ve ilim tahsili, yaşadığı dönem, zühdü ve takvası, hocaları, talebeleri, eserleri ve *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an* adlı tefsirini ele almaya çalışacağız.

1.1.1. Hayatı ve İlim Tahsili

Hicrî III. asır ile IV. asrın başlarında yaşamış olan Taberî'nin (h. 224-310) asıl adı Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib'tir. İmam, müctehit, asrının alimi ve eşsiz eserlerin sahibi olan Taberî, Taberîstan'ın Âmül şehrinde dünyaya gelmiştir.¹ Doğumu hicrî 224 senesinin sonu veya 225 yılının başındadır. Buradaki ihtilafın sebebi o belde tarihin senelere göre değil de olaylara göre belirlenmesidir.² Taberî, Ebu Cafer künyesiyle meşhur olmuştur.³

İlim hayatına erken yaşlarda başlayan Taberî, çocukken Kur'an'ı ezberledi ve hadis yazmaya başladı. İlim, zeka ve tasniflerinin çokluğu yönünden zamanın

¹ Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şeyh Şuayb Arnavut gözetiminde muhakkiklerden bir cemiyet, 3. Baskı, Müessesetü'r Risale, y.y., 1985, XIV, s. 267.

² Şihâbüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Daru'l-Garbi'l İslami, Beyrut, 1993, VI, s. 2445.

³ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 314-316.

teklerindendi. Gözler onun gibisini az görmüştür.⁴ Doğum yeri olan Âmul'de ilim hayatına başlayan İmam Taberî Rey, Basra, Kufe, Vasıt, Mısır ve Şam'a yolculuklar yaparak birçok alim ve şeyhten dersler dinlemiştir. Tahsil hayatını bitirdikten sonra Bağdat'a dönmüş, memleketi Âmul'e yaptığı iki yolculuk dışında ömrünün sonuna kadar oradan çıkmamış, tedris ve telif faaliyetleriyle meşgul olmuştur.⁵

İmam Taberî önde gelen alimlerden biri olmasından dolayı sözüyle hüküm verilir, marifeti ve fazileti sebebiyle görüşüne müracaat edilirdi. İlimleri asrında kimsenin kendisine ortak olmadığı bir şekilde toplamıştı. Kur'an'ı ve manalarını iyi bilirdi ve hükümlerinde anlayış sahibi idi. Sünnetin tariklerini, sahihini ve zayıfını, nâsihini ve mensuhunu biliyordu. Sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelenlerin helal ve haram meselelerinde verdikleri hükümleri ve aralarındaki farklı görüşleri iyi biliyordu. Ravilerin tarihleri ve önemli haberleri hakkında da bilgi sahibiydi.⁶ Esmer, kara gözlü, zayıf, uzun boylu ve dili fasih biriydi.⁷

O, dünyayı ve ehlini terk etmiş, nefsinin onun istek ve arzularından uzaklaştırmıştı. Kur'an dışında hiçbir şey bilmeyen biri kadar kâri, hadisten başka bir şey bilmeyen biri kadar muhaddis, fıkıhtan başka bir şey bilmeyen biri kadar fakih, nahivden başka bir şey bilmeyen biri kadar nahivci ve aritmetikten başka bir şey bilmeyen biri kadar aritmetikçi idi."⁸

Taberî'nin en önemli özelliği, İslam'ın ilk üç asrında yazılmış olan eserlere vakıf olması ve o eserleri inceleyerek kendi teliflerini buradan aldığı bilgilere dayandırarak yazmasıdır.⁹

Taberî, Mısır'a gittiğinde orada görüşmediği alimin kalmadığını ve onların kendisini imtihan ettiklerini söylemektedir. Onun her ilme olan gayretinin göstergesi olarak şu olayı zikredebiliriz. Birgün kendisine bir adam gelir ve aruz ilmi hakkında sorar. Daha önce bu ilimde çalışmamış olan Taberî o gün bir şey söylemeyeceğini belirtir ve yarın gelmesini söyler. Bir arkadaşından Halil b. Ahmed'in aruz ile ilgili

⁴ ez-Zehebî, XIV, s. 267.

⁵ Resul Caferiyan, "Taberî'nin İlmî ve Kültürel Şahsiyeti", Misbah, Sayı: 6, 2014, s. 201.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi Hatîb Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf, 1. Baskı, Daru'l-Garbi'l İslami, Beyrut, 2002, II, s. 548-539; el-Hamevî, VI, s. 2441-2442; ez-Zehebî, XIV, s. 269; Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davudî, Tabakatu'l Müfessirin, 1. Baskı, Daru'l Kütübül İlmiyye, Beyrut, 1983, II, s. 110-111.

⁷ el-Hamevî, VI, s. 2441.

⁸ el-Hamevî, VI, s. 2452.

⁹ Fayda, "Taberî", s. 317.

kitabını ister. O da getirir. Gece onlara bakar ve aruz ilmini bilmiyor olarak akşamlamışken öğrenmiş olarak sabahlar.¹⁰

Hatib el-Bağdadî, Taberî'nin kırk sene her gün kırk yaprak yazdığını anlatılır. Ebû Hâmid el-İsferâyînî de "Bir kimse Taberî'nin tefsirini elde etmek için Çin'e gitse bu çok değildir" demektedir.¹¹ Taberî ilme karşı çok istek ve arzuluydu. İlim okumada, okutmada, yazmada ve yazdırmada himmeti çok âlîydi. Öyle ki bir gün talebelerine tefsir yazacağını ifade etmiş, talebeleri hacminin ne kadar olacağını sorduklarında onlara otuz bin varak kadar olacağını söylemiştir. Öğrencileri ise bu eserin tamamlanmadan ömrün biteceğini söylemişlerdir. Sonra o da bu tefsiri muhtasar olarak üç bin varak şeklinde hazırlamıştır. Daha sonra talebelerine Hz. Adem'den bulunduğu çağa kadarki dünya tarihini yazmak istediğini ifade etmiş onlar da aynı şekilde eserin hacminin ne kadar olacağını sorunca tefsirde yazmak istediği hacim kadar olduğunu söylemiştir. Talebelerinden aynı cevabı alması üzerine insanlardaki himmetin öldüğünü söyleyerek hayıflanmıştır.¹² Taberî, tefsirini hicrî 270 yılında tamamlamıştır.¹³

Kaynaklar Hanbelilerin Taberî'ye zulmettiğinden bahsetmektedir. Ona engel olmuşlar ve kendisinden dinlemek için gelen kimseye müsaade etmemişlerdir.¹⁴ Buna en büyük sebep Taberî'nin Ahmed b. Hanbel'i fakihlerden değil muhaddislerden saymasıdır. Diğer bir sebep ise daha önceden Şafii olan Taberî'nin kendi mezhebini tesis etmesidir.¹⁵ Taberî, Ahmed b. Hanbel'den hadis dinlemek için yola çıkmış ancak ona ulaşmadan Ahmed b. Hanbel vefat etmiştir.¹⁶

Taberî 310 yılının Şevval ayına dört veye iki gün kala Bağdat'ta evinde vefat etmiştir. Vefat ettiğinde saçında ve sakalında siyahlar çoktu.¹⁷ Hatîb'den nakledilene göre Taberî'nin cenazesine Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar çok kişi katılmış, aylarca kabrinin başında dua edilmiştir.¹⁸

¹⁰ el-Hamevî, VI, s. 2449.

¹¹ Bağdâdî, II, s. 548-539; el-Hamevî, VI, s. 2442; ez-Zehebî, XIV, s. 272; ed-Davudî, II, s. 113.

¹² el-Hamevî, VI, s. 2442.

¹³ el-Hamevî, VI, s. 2452.

¹⁴ el-Hamevî, VI, s. 2443.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerir Et-Taberî ve Tefsiri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 41, 1968, s. 81.

¹⁶ el-Hamevî, VI, s. 2447.

¹⁷ Bağdâdî, II, s. 548-539.

¹⁸ el-Hamevî, VI, s. 2441.

1.1.2. Yaşadığı Dönem

Taberî'nin yaşadığı dönem, siyasi yönden çalkantıların yaşandığı ve devlet otoritesinin zayıflaması sebebiyle çeşitli karışıklıkların görüldüğü Abbasiler dönemine tekabül etmektedir. Siyasette yaşanan olaylar sosyal ve ilmî hayatta da etkilerini göstermekteydi. Türklerin de bu dönemde siyasî ve askerî alanda etkili oldukları görülmektedir. İmam Taberî'nin yaşadığı bu dönemde mihne olaylarının etkileri hâlâ devam etmekteydi. Ehl-i hadis, Mutezile ve ehl-i rey arasında yoğun fikrî tartışmalar yaşanıyordu. Kader ve insan fiilleri, rü'yetullah, Allah'ın sıfatları, haber-i vahidin bilgi değeri ve halku'l-Kur'an gibi meseleler tartışılıyordu. Bu tartışmalar önemli ilmî teliflerin artmasına zemin hazırlamıştır. Taberî kendisine verilen kadılık ve hatiplik gibi görevleri kabul etmeyerek siyasetin gölgesinde olmayan bir ilim hayatını tercih etmiştir. Taberî'nin yaşamış olduğu III. asırda hadis alanında önemli eserler tedvin ediliyordu. Bunlar Kütüb-i sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i başta olmak üzere hadis ricali ve ilimlerine dair kaleme alınan müstakil eserlerdir. Taberî'nin döneminde Kur'an'ın tamamının tefsir edildiği hacimli eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönem ekonomi, ticaret ve ilim alanlarında büyük gelişmelere şahit olmuştur.¹⁹

1.1.3. Zühdü ve Takvası

İmamu'l müfessirin olarak tanınan Taberî zühd ve takva sahibi bir alimdi. Vaktini çok iyi bir şekilde değerlendiren Taberî, sabah erkenden çalışmalarına başlar, ikindiye kadar telif ve tasnif işleriyle iştigal ederdi. İkinci olunca camide namazını kılar akşama kadar ders okuturdu. Akşam namazından sonra bilhassa fikhî konuların ele alındığı ders halkasını toplar, yatsıdan sonra evine çekilir, telif çalmalarını geceleri evinde sürdürürdü.²⁰

Taberî'nin ilim yolunda çektiği meşakkatle alakalı olarak dört Muhammed'in hikayesinden bahsedilmektedir. İlim için Mısır'a yolculuk Taberî, Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Muhammed b. Nasr Mervezî ve Muhammed b. Harun Rûyânî'yi bir araya

¹⁹ Amannisa Âlîmoğlu, İbn Atrıyye El-Endelüsî'nin Tefsirde İbn Cerir Et-Taberî'ye Yönelttiği Eleştirileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 8-15.

²⁰ Fayda, "Taberî", s. 316.

getirir. Azıkları tükenir, yanlarında yiyecekleri kalmaz. Açlık onları zora düşürür. Bir gece kaldıkları evde bir araya gelirler ve kura çekmek üzere anlaşır. Kurayı çekerler. Kura kime çıkarsa o gidip arkadaşları için yiyecek isteyecektir. Kura Muhammed b. İshak b. Huzeyme'ye çıkar. Abdest almak ve istihare namazı kılmak için arkadaşlarından mühlet ister. Namazı uzatır. Onlar bu haldeyken Mısır valisi tarafından bir görevli kapıyı çalar, açarlar. Bineğinden iner ve hanginiz Muhammed b. Nasr diye sorar. Onu gösterirler. İçinde elli dinar olan bir kese çıkarır ve ona verir. Hanginiz Muhammed b. Harun diye sorar. Onu gösterirler. İçinde elli dinar olan bir kese çıkarır ve ona verir. Hanginiz Muhammed b. Cerir diye sorar. Onu gösterirler. İçinde elli dinar olan bir kese çıkarır ve ona verir. Sonra hanginiz Muhammed b. İshak b. Huzeyme diye sorar. İşte o namaz kılıyor diye gösterirler. Namazı bitirince ona da içinde elli dinar olan bir kese verir. Sonra şöyle der: “Emir kaylule yaparken uykuda bir hayal gördü. Rüyasında ona Muhammedler açlığın sonuna geldi dediler. Emir de hemen bu keseleri gönderdi ve size söz verdi. Bittiği zaman bana birini gönderin size vereyim.” der.²¹

Muhammed b. Cerir şiirinde kendini şöyle ifade etmektedir:

إذا أعسرت لم أعلم رفيقي ... وأستغني فيستغني صديقي
حيائي حافظ لي ماء وجهي ... ورققي في مطالبتي رفيقي
ولو أنني سمحت ببذل وجهي ... لكنت إلى الغنى سهل الطريق

Maddi sıkıntıda olduğumda dostuma söylemezdim,
Ben müstağni davranırım, dostum da bana öyle yapar.
Hayâm beni yüzüm suyu dökmeme engel olur,
Yumuşak huyum ihtiyaçlarımı görmede dostum olur.
Eğer yüzüzlük yaparak istemekte rahat olsaydım
En kolay yoldan zengin olurdum.²²

1.1.4. Hocaları

Taberî Bağdat'ı vatan edinmiş ve vefatına kadar orada ikamet etmiştir. Hadis almak için Irak, Şam ve Mısır'a yolculuklar yapmıştır. Kur'an'ı Beyrut'ta Abbas b.

²¹ Bağdâdî, II, s. 548-539; el-Hamevî, VI, s. 2445; ez-Zehebî, XIV, s. 270-271; ed-Davudî, II, s. 111-112.

²² Bağdâdî, II, s. 548-539; el-Hamevî, VI, s. 2443; ez-Zehebî, XIV, s. 276.

Velid b. Yezid'e okumuştur. Mısır'da Yunus b. Abdu'l-Âla ve başkalarından hadis dinlemiştir. Muhammed b. Abdu'l Melik b. Ebi's-Şevârib el-Emevî, İshak b. Ebî İsrail, İsmail b. Musa el-Fezârî, Hennâd b. Seriyi et-Temîmî, Ebî Hemmam Velid b. Şüca' es-Sekûnî, Ebî Kureyb Muhammed b. Alâ el-Hemezânî, Ebî Said Abdullah b. Said el-Eşec, Ahmed b. Menî' el-Begavî, Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, Amr b. Ali el-Fellas, Muhammed b. Beşşar Bûndar, Ebî Musa Muhammed b. Müsenna ez-Zemeni, Abdullah b. Vasıl, Süleyman b. Abdulcebbar, Hasan b. Kuz'a, Zübeyr b. Bekkâr ve bunlardan başka²³ Muhammed b. Ebi Ma'ser, Muhammed b. Hamid er-Razi, Eba Kerib Muhammed b. Alâ, Hennad b. es-Sirrî, Muhammed b. Abdil A'lâ es-San'ânî, Süfyan b. Vekî', Fadl b. es-Sabâh, Abde b. Abdillâh es-Safar, Selm b. Cünade, Yunus b. Abdil A'la, Ahmed b. Mikdam el-Iclî, Bişr b. Muaz el-Ikdî, Süvvar b. Muhammed el-Anberi, Mücahid b. Musa, Temim b. Muntasır, Hasen b. Arefe, Mihnâ b. Yahya, Ali b. Sehl er-Ramli, Harun b. İshak el-Hemdânî, Abbas b. Velid el-Azrî, Said b. Amr es-Sekûnî, Muhammed b. Ma'mer el-Kaysi, İbrahim b. Saîd el-Bağdâdî el-Cevherî, Nasr b. Ali el-Cehdamî, Muhammed b. Abdullah b. Bezî', Salih b. Mizmar el-Mervezî, Said b. Yahya el-Emevî, Nasr b. Abdurrahman el-Evdî, Abdulhamid b. Beyan es-Sükkerî, Ahmed b. Süreyc er-Râzî, Hasen b. Sabâh el-Bezzâr, el-Hüseyn b. Hâris Ebû Ammar²⁴ gibi Irak, Şam ve Mısırlı alimlerden ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.

1.1.5. Talebeleri

Ebu Şuayb Abdullah b. Hasen b. Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî, Ebu Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân en-Nîsâbü'rî, Ebu'l-Hasan Ali b. Allan Hafız el-Harrânî, Ebu't-Tayyib Abdulğaffar b. Abeydullah b. Sırrî el-Husaynî ve Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî,²⁵ Ahmed b. Kâmil el-Kâdî, Ebu Bekir eş-Şâfî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyy b. Abdillâh el-Cürcânî, Ebu'l Mufaddal Muhammed b. Abdullah eş-Şeybânî, Muallâ b. Saîd²⁶ de ondan rivayet etmiştir.

²³ ed-Davudî, II, s. 110-111.

²⁴ ez-Zehebî, XIV, s. 268-269.

²⁵ ed-Davudî, II, s. 111.

²⁶ ez-Zehebî, XIV, s. 269.

1.1.6. Eserleri

Ebu Cafer Taberî fıkıh, hadis, tefsir, nahiv, lügat ve aruz ilmini bilmekteydi ve bunların hepsinde diğer musanniflere üstün geldiği tasnifleri vardı.²⁷ Kaynaklarda yer alan, çeşitli alanlarda yazmış olduğu ve birçoğu tamamlanmadan vefat ettiği eserleri şunlardır:

el-Basît, Âdâbu'n-Nüfûs²⁸, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân²⁹, el-Fasl beyne'l-Kırâât³⁰, Kitabu'l-Fetvâ, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülûk³¹, Hz. Peygamber'in ölümünden önce ve sonra öldürülen ya da ölen sahabîleri anlattığı Zeylû'l-Müzeyyel, İhtilafu Ulemâi'l-Emsâr fî Ahkâmi Şerâi'il-İslam (İhtilafu'l-Ulemâ/İhtilafu'l-Fukaha)³², el-Latîf, Emsiletü'l-Udûl, Kitâbu'l-Libâs, Kitabu Ummehâti'l-Evlâd, Kitabu's-Şurb³³, el-Hafîf fî Ahkâmi Şerâii'l-İslam, Tehzîbu'l-Âsâr ve Tafdîlu's-Sâbiti an Rasûlillahi (sas) mine'l-Ahbâr, Kitâbu Basîti'l-Kavli fî Ahkâmi Şerâii'l-İslam, Merâtibu'l-Ulemâ, Kitabu't-Tahâre, Kitabu's-Salât, Âdâbu'l-Kudât³⁴, Edebu'n-Nufûsi'l-Ceyyide ve'l-Ahlâki'n-Nefîse, el-Müsnedü'l-Mücerred, er-Redd alâ zi'l-Esfâr³⁵, er-Redd alâ Ebî Cafer b. Cerîr³⁶, Risâletu'l-Basîr fî Mealimi'd-Dîn, Sarîhu's-Sünne, Fedâilu Ali b. Ebî Talib, Hadisu Gadir Hum, Fedâilu Ebî Bekr ve Ömer (r. anhüma), Fedâilu İbn Abbas (r. anhüma), İbaretü'r-Rü'yâ, Muhtasaru Menâsiki'l-Hac, Muhtasaru'l-Ferâiz, el-Mücezû fî'l-Usûl³⁷, Tarihu'r-Ricâl, Latifu'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâii'l-İslam, el-Kırââtü ve't-Tenzîl ve'l-Adet, el-Hafîf fî Ahkâmi Şerâii'l-İslam, et-Tabsîr,³⁸ Kitabu'l-Muhadîr ve's-Sicillât, Tertibu'l-Ulemâ, Şerhu's-Sünne, el-Müsnedü'l-Mahreç, Kitabu'l-Fedail,³⁹ el-Beyân an usûli'l-Ahkâm (Risâletü'l-Latîf)⁴⁰, Âdâbu'l-Menasik.⁴¹

²⁷ el-Hamevî, VI, s. 2444.

²⁸ el-Hamevî, VI, s. 2451.

²⁹ el-Hamevî, VI, s. 2452.

³⁰ el-Hamevî, VI, s. 2454.

³¹ el-Hamevî, VI, s. 2456.

³² el-Hamevî, VI, s. 2457.

³³ el-Hamevî, VI, s. 2458.

³⁴ el-Hamevî, VI, s. 2459.

³⁵ el-Hamevî, VI, s. 2460.

³⁶ el-Hamevî, VI, s. 2461.

³⁷ el-Hamevî, VI, s. 2462.

³⁸ ez-Zehebî, XIV, s. 273.

³⁹ ez-Zehebî, XIV, s. 274.

⁴⁰ ed-Davudî, II, s. 115.

⁴¹ ed-Davudî, II, s. 116.

Kaynaklarda yer almakla birlikte Taberî'nin çalışmalarından bazıları günümüze ulaşamamıştır.⁴²

1.1.7. Tefsiri “Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân”

Taberî *Câmiu'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirini 270 yılında imla ettirmiştir. Taberî'nin yazmış olduğu bu tefsir şöhret bulmuş ve döneminin tüm alimleri tarafından okunmuştur.⁴³ Taberî, tefsir yazmayı daha küçük yaşlardayken içinden geçirdiğinden ve bunun için Allah'tan üç sene yardım istediğinden bahsetmektedir.⁴⁴

Taberî, tefsirinin başında Kur'an'a bakışı ve ayetlerin tevili hakkında tefsirin temeli mahiyetinde on başlıktan oluşan yaklaşık 45 sayfalık bir mukaddime yazmıştır.⁴⁵ Tefsir, mukaddime ve ana metin olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Taberî'nin günümüze tam olarak ulaşan iki eserinden biri bu tefsirdir. Bu eser Hz. Peygamber (sas), sahabe, tabiin ve tebeu't-tabiinden gelen rivayetleri toplayan hacimli bir eserdir.

Tefsirinde İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr, Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî, İkrime, Dahhâk b. Müzâhim ve Abdullah İbn Mesud'un tefsirlerinden nakilde bulunmuştur. Bunların dışında Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, İbn Cüreyc ve Mukâtil b. Hayyân'ın tefsirlerine yer vermiştir.⁴⁶

Taberî, tefsirinin ilk bölümünü oluşturan mukaddimesini on başlıkta ele almıştır. Birinci olarak önce “beyan” hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Peygamber'in (sas) gönderildiği toplumda beyan revaçta idi ve ilahi hitap da bu yönde gelmiş, Kur'an mucizesiyle beyan'ın en güzel örneğini sunmuştur.⁴⁷ Toplumlara Allah'ın hitabı kendi dilleriyle olmuş, tebliğin ulaşmış olması için Allah Teâlâ toplumlara muhataplarının konuştuğu ve hakim olduğu dilde peygamberler göndermiştir.⁴⁸

⁴² Necattin Hanay, “Allâme Muhammed İbn Cerîr Et-Taberî'ye Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2013, s. 228.

⁴³ el-Hamevî, VI, s. 2452.

⁴⁴ el-Hamevî, VI, s. 2453.

⁴⁵ Fatih Bayar, Taberî'nin Tefsir Metodolojisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008, s. 23.

⁴⁶ el-Hamevî, VI, s. 2453-2454.

⁴⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001, I, s. 10.

⁴⁸ et-Taberî, I, s. 11.

Taberî ikinci başlıkta Arapça ve diğer dillerde müşterek olarak kullanılan kelimelere değinmektedir. Burada Kur'an'da geçen bazı kelimelerin diğer dillerde de kullanıldığını ve bu kelimelerin bu dillerden herhangi birine ait olmaya diğerlerinden daha layık olmadığını söylemektedir.⁴⁹ Bu ise Kur'an'ın bir kısmının Arapça diğer kısmının farklı bir dilde olduğu anlamına gelmemektedir.⁵⁰

O üçüncü başlık olarak Kur'an'ın çeşitli Arap lehçeleri üzerine inmesinden ve Kur'an'ın farklı şekillerde okunabileceğine dair hadislerden bahsetmektedir. Taberî ihtilaflı bir mesele olan yedi harf meselesine değinmiştir. Taberî burdaki yedi harften yedi Arap lehçesini anlamıştır. Yedi harfi yedi vecih olarak anlayanlar da olmuştur. Bu yedi vechi emirler, yasaklar, teşvikler, korkutmalar, kıssalar, örnekler vb. şeklinde açıklamışlardır.⁵¹ Yedi harf yedi kıraat olarak da yorumlanmıştır. Bu okuyuş farklılıkları haram-helal ya da emir-nehiy gibi hususlarda bir değişikliğe yol açmamaktadır. Daha ziyade yakın manaya gelen kelimeler üzerindedir.⁵² Bu konuda Hz. Peygamber'den (sas) gelen rivayetlerdeki ortak nokta Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğu ve onlardan kolay gelenin okunabileceğidir.⁵³ Bu görüşlerden yaygın olana göre yedi kıraatten maksat aynı manaya gelen lafızların birbirlerinin yerine konularak okunmasıdır.⁵⁴

Dördüncü başlıkta "Kur'an cennetin yedi kapısından inmiştir." hadisi üzerinde durulmaktadır. Müfessirimiz bu yedi yolu ise şöyle izah eder: Allah'ın kitabındaki emirlerini tutmak, Kitab'ında yasakladığı şeylerden kaçınmak, Kitab'ında helal kıldığı şeyleri helal saymak, haram kıldığı şeyleri haram kılmak, Kitab'ındaki ilmini ancak kendisinin bildiği müteşabih ayetlere boyun eğmek ve bunların Allah katından olduğunu ikrar etmek, Kur'an'da zikredilen misallerden ve öğütlerden ibret almak.⁵⁵

Kur'an ayetlerinin manasını anlamakla ilgili beşinci başlıkta Taberî, bunun üç kısma ayrıldığını söylemekte ve bunları, manasını ancak Allah Teâlâ'nın bildiği, Peygamber'in (sas) açıklamasıyla bilinenler bir de Arap dilini bilen herkesin

⁴⁹ et-Taberî, I, s. 18.

⁵⁰ et-Taberî, I, s. 17.

⁵¹ et-Taberî, I, s. 42.

⁵² et-Taberî, I, s. 45-47.

⁵³ Muhsin Demirci, Tefsir Usûlü, 25. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 110.

⁵⁴ Demirci, s. 113.

⁵⁵ et-Taberî, I, s. 62-63.

anlayabilecekleri olarak belirtmektedir.⁵⁶ Allah Teâlâ ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: *“O, sana Kitab’ı indirendir. Onun (Kur’an’ın) bazı ayetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır.” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar”*⁵⁷.

Taberî, daha sonra altıncı başlıkta Kur’ân’ın rey ile te’vilinin nehyine dair rivayet edilen bazı haberlere değinmekte, Kur’ân ayetlerinin manalarından bazılarını Rasulullah’ın açıklaması olmadan idrak etmenin mümkün olmadığını, kendi görüşüyle hüküm verenin isabet etse de hata etmiş olacağını ve Allah’ın dininde tahmin ve zanla görüş bildirmenin uygun olmadığını söylemektedir.⁵⁸ Ardından yedinci başlık olarak Kur’an’ın tefsirini öğrenmeye teşvik eden rivayetler zikredilmiştir. Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de kullarını ayetlerden ibret almaya teşvik etmektedir. İbret almak için de anlamak gerekir. *“Bu Kur’ân, ayetlerini iyice düşünsünler, akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz bir kitaptır.”*⁵⁹, *“Apaçık delillerle ve kitaplarla (gönderdik). Sana da zikri (Kur’an’ı) indirdik ki, insanlara kendilerine indirileni açıklayasın ve olur ki düşünürler.”*⁶⁰ ⁶¹

Sonraki sekizinci başlık, Kur’ân’ın tefsir edilmesine karşı çıkanların yanlış yorumladıkları bazı haberleri içermektedir. Burada “Rasulullah, Kur’ân’ın ayetlerinden hiçbir şeyi tefsir etmezdi. O sadece Cebrail’in kendisine öğrettiği sayılı bir kısım ayetleri tefsir etmişti.”⁶² hadisini tartışır. Bunun manası, ancak Rasulullah’ın bildirmesiyle manası bilinebilecek ayetleri, Rasulullah da ancak Allah Teâlâ’nın kendisine bildirmesiyle biliyor ve sadece Cebrail aleyhisselamın öğrettiği ayetleri ashabına tefsir ediyordu. Bu ayetler de sayılıydı.⁶³ Allah Teâlâ ayette Kur’an’ı açıklaması için Peygamber’e (sas) indirdiğini bildirmektedir. Peygamber Efendimiz de bu görevini yerine getirmiştir. Taberî, selef alimlerinden Kur’an’ı tefsir etmekten

⁵⁶ et-Taberî, I, s. 68-69.

⁵⁷ Âl-i İmrân: 3/7.

⁵⁸ et-Taberî, I, s. 72-73.

⁵⁹ Sâd: 38/19.

⁶⁰ Nahl: 16/44.

⁶¹ et-Taberî, I, s. 76.

⁶² et-Taberî, I, s. 78-79.

⁶³ et-Taberî, I, s. 82.

çekinenlerin durumunu, kendilerini ictihat seviyesinde görmediklerinden fetva vermekten çekinenlere benzetmiştir.⁶⁴

Sonrasında dokuzuncuncu başlıkta önceki müfessirlerden, tefsiri övülen ve kınanan kişiler hakkında seleften nakledilen bir kısım haberler gelmektedir. Taberî, Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Kelbi'yi överken, Dehhak, Ebû Salih ve Süddî'yi yerer.⁶⁵ Müfessir Kur'an'ı tefsir ederken doğruya en yakın görüşün delili en açık olan olduğunu belirtir. Bunun da Rasulullah'ın (sas) açıkladığı ayetleri tefsir ederken bolca nakilde bulunma, naklin bol olmadığı yerlerde ise adalet ve zabt sahibi kişilerin nakillerine dayanarak tefsir etmekle olduğunu açıklar. Dil kurallarına dayanılarak yapılanların ise fasih Arap şiiri ve bilinen yaygın lügatler ile Arapların konuşmalarından delil getirilerek olacağını söyler.⁶⁶

Onuncu başlık Kur'an'ın, surelerinin ve ayetlerinin isimlerinin tevili hakkındadır. İmam Taberî'ye göre Hz. Peygamber'e (sas) indirilen kitap dört isimle isimlendirilmiştir. Bunlar Kur'an, Furkan, Kitap ve Zikir'dir.⁶⁷ Burada Kur'an surelerinin Peygamber (sas) tarafından isimlendirildiğini ele alır.⁶⁸ Son olarak ayet kelimesinin iki manasından bahseder. Bunlar "alamet" ve "kıssa"dır.⁶⁹

Taberî'nin tefsiri rivayet tefsirleri arasında sayılmakla beraber içerdiği dirayet özellikleri sebebiyle aynı zamanda bir dirayet tefsiri örneği oluşturmaktadır.⁷⁰ Tefsirde Peygamber (sas), sahabe ve tabiinden gelen yaklaşık 38397 rivayet yer alır.⁷¹ Tefsir lügat, tarih, fıkıh, nahiv, kıraat, İslami ve cahili şiirler için de bir kaynak teşkil etmektedir.⁷²

Taberî israiliyatı tefsirinde zikretmekle birlikte bunlar arasında bir tercihe gitmemiştir. Kur'an'ı Kerim'deki mübhematı açıklama hususunda girişilen fainesiz çalışmalardan ictinab edilmesini istemektedir. Çünkü bu bilgiler alimin ilmini artırmadığı gibi bunları bilmemek de kişiye bir zarar vermez demektedir. Bunlar

⁶⁴ et-Taberî, I, s. 83-84.

⁶⁵ et-Taberî, I, s. 84-87.

⁶⁶ et-Taberî, I, s. 88-89.

⁶⁷ et-Taberî, I, s. 89.

⁶⁸ et-Taberî, I, s. 96.

⁶⁹ et-Taberî, I, s. 104.

⁷⁰ Sıtkı Güllü, "Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme", EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 19, 2004, s. 280.

⁷¹ Bayar, s. 297.

⁷² Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerir Et-Taberî ve Tefsiri", s. 100.

Allah'ın Hz. Adem aleyhisselam ve eşine yaklaşmayı yasakladığı ağacın hangisi olduğu veya Hz. İsa aleyhisselama inen sofrada ne bulunduğu, Hz. Yusuf aleyhisselamın satıldığı birkaç dirhem miktarı gibi bilgilerdir. Taberî bunların tefsir ilminin asıl gayesi olmadığını söylemektedir.⁷³

Taberî, kendi görüşünü bazen “Ebu Ca’fer dedi ki” ifadesiyle vermekte⁷⁴ bazen de böyle demeden ayeti izah etmekte ve devamında “dediğimiz gibi diyenler” diyerek görüşünü destekleyen rivayetleri getirmektedir.⁷⁵ Nadiren de “zikretmiş olduğumuz bu haberlere göre ayetin te’vili şu şekildedir” diyerek rivayetlerin özeti mahiyetinde açıklamada bulunur.⁷⁶

Bazen de tercih etmediği görüşlere değinir ve bu görüş sahiplerinin neden bu görüşü seçtiklerini ele alır. Bazı durumlarda, tercih etmemiş olduğu görüşün dayandığı hadisleri tevil eder, bazen de o görüşleri çürütmek için açıklamada bulunur.⁷⁷

Eser, ansiklopedik bir yapıya sahiptir ve müellif, görüşler arasında tercihte bulunmaktadır. Bu, tüm rivayetlerin Taberî tarafından güvenilir bulunmadığını gösterir.⁷⁸ Taberî’nin, aynı konuyla alakalı farkı hatta birbirine zıt rivayetleri bir kişiden getirmiş olması da onun kişilerden ziyade görüşlere odaklandığını göstermektedir.⁷⁹

Taberî, eserine aldığı rivayetleri senediyle zikretmeye özen gösterir. Bazen bir rivayetin metni bir kelimeyken senedi iki satır veya daha fazla olmaktadır.⁸⁰

Taberî, bazı kalıp ifadeleri tefsirinde sıkça kullanmaktadır. Mesela القول في تأويل (ilim ehli bu noktada ihtilaf etti) demek,⁸¹ bu farklı görüşleri gruplandırırken de ذكر من قال ذلك (bu görüşte olanların görüşü) diyerek her bir grubun görüşünü getirmektedir.⁸² Görüşler arasından hangisinin doğru olduğunu ifade ederken ise وأولى الأقوال في تأويل ذلك بالصواب قول

⁷³ Cerrahoğlu, “Muhammed İbn Cerir Et-Taberî ve Tefsiri”, s. 97-99.

⁷⁴ Ebu Cafer et-Taberî, Câmiu’l-Beyan fî Te’vili’l-Kur’ân, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı, Müessesetür-Risâle, 2000, I, s. 195; I, s. 292; X, s. 220.

⁷⁵ et-Taberî, VIII, s. 15; VII, s. 126.

⁷⁶ et-Taberî, I, s. 452.

⁷⁷ Mustafa Güvenç, “Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Tefsiri”, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 41, 2019, s. 409.

⁷⁸ Mehmet Akif Koç, “Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine - I”, AÜİFD, Cilt: 51, Sayı: 1, 2010, s. 79.

⁷⁹ Güvenç, “Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Tefsiri”, s. 409.

⁸⁰ et-Taberî, XI, s. 156.

⁸¹ et-Taberî, IX, s. 163; XII, s. 12; XVIII, s. 566.

⁸² et-Taberî, I, s. 450; XVI, s. 264; XV, 447.

⁸³ et-Taberî, I, s. 205, 206, 208; XVIII, s. 450, 451, 452; XXII, 342, 344.

gibi ifadeler kullanmaktadır.⁸⁴ (bu konuda söylenenlerin en doğrusu şöyle diyenin sözüdür) من قال

Bazen konu hakkındaki rivayetlere geçmeden (Allah bu ifadeyle şunu kastediyor)⁸⁵ veya يقول تعالى ذكره (Şâni yüce olan Allah şöyle söylüyor) diyerek Allah Teâlâ'nın ayetle ne kasdettiğine dair açıklama yapmaktadır.⁸⁶ قیل لنا قائل --- قیل (bize biri şöyle derse ona şöyle denir)⁸⁷ ve فان ظن ظان فقد ظن خطأ/فقد ظن غير الصواب⁸⁸ فإننا لأمر (biri şöyle zannederse yanlış zannetmiş olur/doğru zannetmemiştir/durum esasen onun zannının hilafıdır)⁹⁰ ifadelerini de sıkça kullanmaktadır.

Daha önce geçmiş bir konuda tekrara düşmemek için اعادته (bu konuda tekrarı gerektirmeyecek kadar açıklama yaptık)⁹¹ ve فكرهنا عن اعادته (tekrar etmeyi uygun bulmuyoruz)⁹² gibi ifadeler kullanarak geçmektedir. (bu görüşü dile getirenlerin illeti)⁹³ gibi ifadelerle de zikredilen görüşün sebebini belirtmektedir. فلن يقول (bu konuda kimse bir şey söyleyemez, söyleyecek olurlarsa burada olduğu gibi orada da susturulurlar)⁹⁴ ifadesini de doğru bulmadığı bazı görüşlerden sonra zikretmektedir.

Taberî, israiliyyata dair rivayetleri senedle getirmiştir. Bu, bir nevi sorumluluğu ondan kaldırmakta, senedle gelen rivayetin zayıflığı incelenebilmektedir.⁹⁵

*“Biz وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ her peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın. Artık Allah dilediğini sapıklığa düşürür, dilediğini de doğru yola erdirtir. O, yücedir, hakimdir.”*⁹⁶ ayetinde Allah Teâlâ Kur'an'ı Arapça indirdiğini belirtmektedir. Taberî de tefsirinde Kur'an'ın anlaşılması konusunda Arap dilinden çokça yararlanmıştır.

⁸⁴ et-Taberî, VII, s. 129; X, s. 251; XIX, s. 158.

⁸⁵ et-Taberî, II, s. 239; VII, s. 555

⁸⁶ et-Taberî, III, s. 570.

⁸⁷ et-Taberî, II, s. 420; III, s. 372; XX, s. 139.

⁸⁸ et-Taberî, IX, s. 387.

⁸⁹ et-Taberî, IX, s. 551.

⁹⁰ et-Taberî, XIV, s. 102.

⁹¹ et-Taberî, II, s. 166; X, s. 189; XV, s. 252.

⁹² et-Taberî, II, s. 243; X, s. 525; III, s. 441.

⁹³ et-Taberî, III, s. 82.

⁹⁴ et-Taberî, I, s. 19; V, s. 132; VIII, s. 168.

⁹⁵ Koç, “Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine - I”, s. 82.

⁹⁶ İbrahim: 14/4.

Camî'l-Beyan tefsiri ilk olarak hicrî 1323 senesinde on iki cilt olarak Mısır'da yayınlanmıştır. Daha sonra Ahmed Şakir ve Mahmud Şakir on beş cüzünü tahkik etmişler ama tamamlamamışlardır. 1373'te kitabın tamamı Ahmed Sa'd Ali'nin gözetimi altında on iki cilt olarak yayınlanmıştır.⁹⁷

1.2. İSMAİL TURAN (1924-2004)

İsmail Turan, hayatını hem İslami ilimler hem de mesleği olan mühendisliği sürdürerek geçirmiş, bu arada çeşitli hocalardan dersler almış, birçok dil öğrenmiş, yurt dışında bulunmuş ve kendisi de uzun yıllar ders vermiştir. Tefsirini ise hayatının son yıllarında yazmıştır. Bu başlık altında İsmail Turan'ın hayatı ve ilim tahsili, yaşadığı dönem, zühdü ve takvası, hocaları, talebeleri, eserleri ve *Vücûhu't-Te'vîl fî Esrârî't-Tenzîl* adlı tefsirini ele almaya çalışacağız.

1.2.1. Hayatı ve İlim Tahsili

İsmi İsmail b. Tâhir b. Salim Turan'dır. Müellif, mühendis İsmail Turan, 1924 yılında Çanakkale'nin Biga nâhiyesine bağlı Danişment köyünde dünyaya geldi. Küçük oğlunun ismine nisbetle Ebû Ahmed diye künyelenmiştir. Muhâfazakar dînî bir çevre ve ilme bağlı bir ailede yetişen İsmail Turan'ın babası Tahir Turan büyük bir hoca ve dedesi Salim Turan Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış büyük bir alimdi. Annesi Kezban ise faziletli kadınlardandı. Müellifin iki kızı ve iki oğlu vardır.⁹⁸ Müellif İsmail Turan, Hanefî mezhebindedir.⁹⁹

Yetiştigi dînî ve ilmî çevre müellif İsmail Turan'ın fikrî ve kültürel oluşumunda büyük bir etkiye sahipti. Babası, onun iyi bir eğitim alması hususunda çok istekliydi. İsmail Turan Kur'an'ı babasının ve dedesinin yanında okumuş, Osmanlıca'yı iyi bir şekilde öğrenmişti.¹⁰⁰ İsmail Turan hafız, hafızası güçlü, zeki biriydi; çabuk ezberler geç unuturdu. İlimle çokça iştigal ederdi. İlim ehlini özellikle hadis ehlini sever, ilimde

⁹⁷ Ali Ekber Babai, "Taberî'nin Tefsiri ve Tefsir Metodu", Misbah, Sayı: 7-8, 2014, s. 27.

⁹⁸ İsmail Turan, Tefsîru Vücûhu't-Te'vîl fî Esrârî't-Tenzîl, thk. Dr. Hüseyin Muharrem Çelik, Dr. Abdullah Abdulkadir et-Tavîl, trs., y.y., I, s. 4-5.

⁹⁹ Turan, I, s. 8.

¹⁰⁰ Turan, I, s. 5.

kendisine işaret edilirdi. Meseleleri ve onların kitaptaki yerlerini Arapça olsun veya olmasın doğru ve müthiş bir şekilde bilirdi.¹⁰¹

İsmail Turan yüce ahlak sahibi, güler yüzlü, hoş sohbetli, mütevâzi, alçak gönüllü, edepli ve zeki biriydi. Büyüklere saygı gösterdiği gibi küçüklere de saygı gösterirdi. Cömert tabiatlı, eli açıktı. Mübarek ve hoş karşılanan bir kimseydi. Türkiye için Allah'ın bereklerinden bir bereketti.¹⁰² 1951 yılında evlenen İsmail Turan 1952 yılından itibaren Ankara'da ikamet etmeye başladı. Kendisi proje mühendisidir.¹⁰³

İlkokulu köyündeki okullardan birinde okudu sonra Biga nahiyesine geçti. Ortaokul ve liseyi oradaki okullardan birinde tamamladı. Eğitimi sürecinde idrâki, asaleti ve tahsilinin iyi olmasıyla akranları arasında ayırt edildi. Ortaokuldayken Fransızca sözlüğü ezberlemiş olması onun zihninin temizliğine, anlayışının kuvvetine ve aklının üstünlüğüne delalet etmektedir. İsmail Turan, liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi'nde mühendislik okumaya başladı ve 1949'da büyük başarılarla okulunu tamamladı.¹⁰⁴ Dil ve fen bilgisi dersleri ileri düzeyde olduğu için fakülteye direk ikinci sınıftan başladı. Üniversiteye devam ederken aynı zamanda, Osmanlı son müderrislerinden Siirtli İbrahim ve Hüsrev hocalardan hadis dersleri aldı. Üniversiteden sonra iki yıl da mastır eğitimi alarak¹⁰⁵ eğitim süresi boyunca iyi derecede Arapça, Almanca ve Fransızca öğrendi.¹⁰⁶ Fakülte yıllarında arkadaşlarına dini bilgiler aktarmış ve mescitte onlara namaz kıldırması.¹⁰⁷

Üniversiteden mezun olduktan sonra Çanakkale'nin Biga nahiyesinde mühendis olarak çalışmaya başlayan İsmail Turan, Ankara'da havayollarında da görev yaptı.¹⁰⁸ Yaptığı projelerde başarılı olması ve Arapça, İngilizce, Almanca ve Fransızca bilmesi sebebiyle 1950 yılında Hava Kuvvetleri Karargâhına Şef Mühendis olarak atanmış sonra tekrar Karayollarına geçmiştir. İsmail Turan, karayollarının proje bakımından

¹⁰¹ Turan, I, s. 8.

¹⁰² Turan, I, s. 8.

¹⁰³ Talip Uluşan, Mühendis Hoca İsmail Turan ve Emekli Müftü Hamdi Çetinkaya, trs., y.y., s. 3.

¹⁰⁴ Turan, I, s. 5.

¹⁰⁵ Uluşan, s. 3.

¹⁰⁶ Hüseyin Çelik, "İsmail Turan ve Fatiha Tefsiri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, 2016, s. 124.

¹⁰⁷ Uluşan, s. 11.

¹⁰⁸ Turan, I, s. 5.

kurucusu olduğunu ve köprülerde hala kendi projelerinin uygulandığını söylemektedir.¹⁰⁹

Müellifimiz İsmail Turan 1957 yılında hac için kutsal topraklara yolculuk yapmıştır. Hac mevsimi o yıl haziran ayına denk geldiği için hava sıcak olduğundan hacılar zorlanırlar, İsmail Turan hoca da elinden geldiğince onlara yardımcı olmaya çalışır. Hoca bir ay gibi kısa bir sürede hafız olur. Allah'ın bu lütfunu, yaptığı yardımlar vesilesiyle kendisini ödüllendirmesi olarak görür.¹¹⁰

İsmail Turan, 1962 yılında tekrar hacca gider. Orada Suud yetkilileriyle görüşür ve hacdan sonra Medine-i Münevvere'nin îmarî ile ilgili çalışmalar yapmak üzere orada kalır. Yedi yıl Belediye mühendisi olarak çalışır. Bu arada ilmi, dirayeti ve doğruluğuyla çevresindekilerin takdirini kazanır. Kendisine teklif edilen rüşvetlere meyletmez ve “Bana rüşvet teklif etmeye utanmıyor musunuz?” diyerek rüşvet teklif edenleri azarlar. Bu durum Kral Faysal'a bildirilir ve Kral kendisiyle görüşerek ömür boyu kendisine Arabistan'da oturma izni verir.¹¹¹

İsmail Turan, Ankara'ya döndükten sonra Sincan, Elmadag ve Beypazarı belediyelerinde anlaşmalı olarak proje mühendisliği yapmaya devam etmiş, bu sırada gece geç saatlere kadar Ahmet b. Hanbel'in Müsned'inden dersler yapmıştır.¹¹²

1974 yılında Libya'ya gidip orada da Proje mühendisliği yaptı. Libya'da 10 yıl kalan¹¹³ İsmail Turan Mekke ve Cidde'de olduğu gibi burada da boş vakitlerini ilimle meşgul olarak geçirmiş, özellikle yabancı dillere olan ilgisinden kaynaklı olarak bütün Afrika'yı dolaşmış, oralarda konuşulan Arapça lehçelerini öğrenmişti. Öğrendiği dillerden radyo ve televizyon haberlerini dinleyerek dünyadaki olayları da takip etti.¹¹⁴ Müellif İsmail Turan, yapmış olduğu seferlerinde ilim, davet ve o ülkedeki Müslümanların durumlarına vakıf olmayı bir araya getirmişti. Türkiye'ye döndükten sonra kendini telif ve yazı çalışmalarına verdi. Bunun neticesinde tüm teliflerini yaptı. Yazmış olduğu büyük tefsir de bunlardandır.¹¹⁵

¹⁰⁹ Uluşan, s. 11-12.

¹¹⁰ Uluşan, s. 12.

¹¹¹ Uluşan, s. 13-14.

¹¹² Uluşan, s. 14-15.

¹¹³ Çelik, “İsmail Turan ve Fatiha Tefsiri”, s. 125.

¹¹⁴ Uluşan, s. 15.

¹¹⁵ Turan, I, s. 7.

İsmail Turan otuz kadar yabancı dil bilmektedir. İmam hatip veya ilahiyat fakültesi okumamış ancak ilimle bağını sürdürmüştür. İsmail Turan aynı zamanda senedleriyle birlikte yüzbin hadis-i şerifi ezbere bilmektedir.¹¹⁶ Öğrencisi Hüseyin Çelik bir keresinde kendisine hafızasının kuvvetinin sırrını sormuş, o da “Öğrendiğim ve kendisi ile amel edebileceğim her hadis-i şerifle amel ettim. Bana bütün ilmi kapılar Hadis-i şeriflerden açıldı. Hatta Arapçayı dahi Hadis-i şeriflerden öğrendim.” diyerek cevap vermiştir.¹¹⁷ Hadis ilmine ayrı bir önem vermekte kendisine dini ilimlerin hadis ilmi yoluyla açıldığını söylemektedir.¹¹⁸

Müellif, hadis derslerini yaparken, derse katılanlardan birine hadisi okutur sonra hadis ve ravileri ile ilgili açıklama yapardı. Ravileri anlatırken çok iyi tanıdığı biri hakkında konuşur gibi anlatır, ravinin boyundan ve belirgin özelliklerinden bahsederdi. Okuttuğu kitaplar sırasıyla Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i İbn-i Mâce ve Müsned-i Ahmed b. Hanbel’dir.¹¹⁹

Müellifin bazı acayip halleri vardı. Rasullah’ı (sas) rüyasında çok görmüş. Rasulullah’ın sevgisine bağlı bir gönül ve sabah akşam onun hadislerini ezberlemek ve tatbik etmekle meşgul bir nefis için bu garip değildir. İsmail Turan bir kere rüyasında kendisi ile hocası Siirtli İbrahim Efendi’yi Ravza-i Şerifte görmüş. Rasulullah’ın kabrinden bir pencere açılmış ve İsmail Turan, Rasulullah’ın kemiklerinden bir kemik alarak emmeye başladı. Kemikten daha önce hayatında hiç tatmadığı bir lezzet almış. Sonra kemikleri bir torbanın içinde sırtına almış ve çıkmış.¹²⁰

Müellifimiz, vefatına yakın yakalanmış olduğu hastalığı sebebiyle hafıza kaybı yaşamış¹²¹ ve 4 Eylül 2004’te Ankara’da vefat etmiştir.¹²²

1.2.2. Yaşadığı Dönem

İsmail Turan’ın yaşadığı dönem yani 1924 ile 2004 yılları arası Türkiye’de siyasi, toplumsal ve dini birçok olayı barındırmaktadır.

¹¹⁶ Uluşan, s. 12.

¹¹⁷ Turan, I, s. 9.

¹¹⁸ Uluşan, s. 5.

¹¹⁹ Uluşan, s. 5.

¹²⁰ Turan, I, s. 8.

¹²¹ Uluşan, s. 5.

¹²² Turan, I, s. 11.

Bu g nemde siyasi ve toplumsal hayata baktığımızda Cumhuriyet dönemiyle birlikte birçok yenilik yapılmış, ülke dini yaşama konusunda birçok zorluğa karşı direnmek zorunda kalmıştır. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırılmış ve Osmanog lları Türkiye dışına çıkarılmıştır.¹²³ 3 şubat 1932 tarihinde ise tekbir, ezan ve kamet Türkçe okunmaya başlanmıştır.¹²⁴ 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı da yine bu dönemdedir. Birçok olaya tanıklık eden bu dönemde 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi yaşanmış ve 9 Kasım 1987'da Turgut Özal Cumhurbaşkanı olmuştur.¹²⁵ İsmail Turan,  niversite yıllarında Türkiye siyasileriyle beraber olmuş olsalar da siyasetle ilgilenmemiş, kendisinin bir ilim ve davet adamı olduğunu vurgulamıştır.¹²⁶

Eğitim alanında da çeşitli değişikliklerin yapıldığı bu dönemde Tevhid-i tedrisat kanunu  ıkarılarak¹²⁷ eğitim Maarif Vekaletine bağlanmış, yine bu yılda medreseler kaldırılarak din dersi lise müfredatından çıkarılmış ve dinî hizmetlerin ifası için İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştır.¹²⁸ 1928 yılında da yeni Türk harflerinin kabulüyle ilgili kanun meclisten geçmiştir.¹²⁹

Müellifimiz İsmail Turan'ın yaşamış olduğu dönemde Türkiye siyasî, dinî ve kültürel alanda birçok değişiklik ve yeniliğe şahit olmuştur. Din  eğitimin yasaklandığı dönemlere şahit olunmuş, halk cahilliğe terk edilmiş ancak İslam'ı öğreten ve öğrenen kişiler hiçbir dönemde eksik olmamıştır. İsmail Turan Hoca da ilim öğrenme ve öğretme çabası ile bu kişilerden biridir.

1.2.3. Z hd  ve Takvası

Tasavvufi bir kişiliğe de sahip olan müellifin sufiliği, Türkiye'de insanların çoğunun bildiğı tipik tarzda bir sufilik değildi. Bilakis o, sufilerin şatahatlarını ve doğru

¹²³ Mehmet Karasakal, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi", <http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/>, (18.09.2019).

¹²⁴ Turgay Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve  ğretimi Kronolojisi (1923-1998)", Cilt: 7, Sayı: 7, 1998, s. 547.

¹²⁵ Mehmet Karasakal, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi", <http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/>, (18.09.2019).

¹²⁶ Turan, I, s. 9.

¹²⁷ Mehmet Karasakal, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi", <http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/>, (18.09.2019).

¹²⁸ Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve  ğretimi Kronolojisi (1923-1998)", s. 544.

¹²⁹ Mehmet Karasakal, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi", <http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/>, (18.09.2019).

olan nebevî yönteme uymayan bazı davranışlarını tenkit ederdi. Bu tenkitin sebebi öncelikle hadis-i nebev ye olan derin ilgisinden kaynaklanmaktaydı.¹³⁰ Bununla birlikte tasavvufun önemli şahsiyetlerine hürmet gösterir, onları k t lemez ve konumlarını küçük görmezdi. Bilakis onların hayırlılarıyla sohbet etme konusunda çok istekliydi. Hasib Efendi, Abdulaziz Bekkine ve Muhammed Zahid Kotku hazretleri bu kişilerdendi.¹³¹

Müellifin hafızlı a dair hatırası da onun Allah'ın l tfuna mazhar olduğunu göstermektedir. Hafız olmasını şöyle anlatmaktadır:

“Kur'an-ı Kerim'i ben bir ayda ezberledim. Bu iş şöyle oldu: O yıl erken seçim yapılmasına karar verilmişti. Elimizde  izimi yapılacak iki yüz tane köprü projesi vardı. Bize bunların acele bitirilmesi söylendi. Eylül ayı içinde çok sıkı bir çalışma içerisine girdik. Yüz tane projeyi yalnız başıma ben yapacaktım. Evim Cebeci'de, işyerim ise Mithatpaşa caddesinde idi. Evimden iş yerine y riyerek gidip geliyordum. Eylül ayının ilk günü evimde sabah namazından sonra Kur'an'ın birinci cüzünü yüzünden okudum. Sonra evden çıktım, y riyerek iş yerime giderken okuduğum ayetleri d ş niyordum. O esnada ayetlerin hafızama nakşedildi ini hissettim. Aklıma birinci c z  ezberden okumak geldi. Okumaya başladım. B roma varıncaya kadar birinci c z  ezberden okumuştum. Bu duruma çok sevindim. Akşam eve dönerken o c z  tekrar okudum. Ertesi gün aynı şekilde ikinci c z  tekrarlayıp ezberledim. Her gün böyle yaparak Eylül ayının sonuna kadar bir ayda Kur'an'ın tamamını ezberledim. Tabi dir ki böyle olması Cenabı Allah'ın bir lütfudur. İhsan-ı ilahidir. Yoksa normalde benim veya başka bir kimsenin yapabileceği bir iş değildir.”¹³²

İsmail Turan, Allah'ın bir lütfu olarak g rd   ezberlerindeki Kur'an ayetlerini muhafaza konusunda çözümünü de ř  şekilde anlatmaktadır:

“Kur'anı ezberledikten sonra fırsat buldukça ezberden okuyarak muhafaza etmeye çalışıyordum. Fakat bazı ayetleri karıştırma durumu oluyordu. Ben bu hıfzımı unutmadan nasıl koruyabilirim diye d ş niyordum. Yüce Mevla bana bunun yolunu da   retti. Bir zaman Bursa Ulu Camii'nde bulunuyordum. Orada aklıma şöyle bir fikir geldi. Ben namazlarımı kılarken okuduğum zamm-ı surelerde hatim takip edeyim. Bu

¹³⁰ Turan, I, s. 6.

¹³¹ Turan, I, s. 6.

¹³² Uluşan, s. 13.

kararımı ilk orada uygulamaya başladım. Ondan sonra namaz kılarken hep hatim takip ettim. Böylece ezberlerimin hafızamda tutulmasının yolunu da bulmuş oldum.”¹³³

Müellifimiz İsmail Turan’ın namaz ve Kur’an okumaya olan sevgisine Ahmet Karaağaç’la olan şu diyalogu örnek verebiliriz:

Ankara’dan ayrıldık trende gidiyoruz. Yatsı namazının vakti geldi.

-“Hocam namazı kılalım dedim.”

-“Sen kendi namazını kıl” dedi. Ben de

-“Hocam cemaatle kılalım” diye ısrar ettim. O imam oldu ben de ona uydum.

Yatsı namazının farzını kılıyoruz, öylesine uzun okudu ki ben usandım. Namazdan sonra hocama şöyle dedim:

-“Hocam namazı çok uzun kıldırдың. Bir daha ayrı kılalım. Senin namazın sana göre olsun, benim namazım bana göre olsun.”¹³⁴

On kıraati iyi bir şekilde bilen müellif İsmail Turan, namazını uzatır ve üç güne bir Kur’an’ın tamamını namazında müstakil bir kıraatle okurdu.¹³⁵

Hadis öğrenmeye 1940’lı yıllarda başlamıştır. İstanbul’da Fatih Camii’nde tanıştığı, zamanın müderrislerinden Hüsrev Hoca’dan (1884-1953) Sahih-i Müslim kitabını okumaya başlamış aynı zamanda, Osmanlı döneminde Mekke’de Buhârî dersleri okutmuş olan İbrahim Hoca’dan da Sahih-i Buhârî dersleri okumaya başlamıştır. Sahih-i Buhârî öğrenmeye başlamasını kendisi şöyle ifade eder:

“İbrahim Efendi o zamanlar yaşlı ve hasta idi. Kendisi dışarı çıkamazdı. Ben onun evine giderek kendisinden ders alırdım. Bana dini ilimlerin kapısı hadis yoluyla açıldı. Arapça bilgimi bile hadis okuyarak ilerlettim.” Hadis ilminin kendisi için çok feyizli ve bereketli olduğunu ifade ederek o dönemlerde gördüğü bir rüyayı şöyle anlatır:

“Bir gece rüyamda hadis okuduğum hocam beni alıp Rasulullah’ın (sas) ravzasını ziyarete götürdü. Ziyaretimiz esnasında Kabr-i Şerif yan tarafından açıldı. Açılan taraftan Rasulullah’ın kemikleri çıktı. Ben o kemikleri alıp taşımaya başladım. Kemiklerden birini alıp emmeye başladım. O kemikte bana öyle muazzam bir tat

¹³³ Uluşan, s. 13.

¹³⁴ Uluşan, s. 6-7.

¹³⁵ Turan, I, s. 8.

geliyordu ki dünyada hiçbir şeyde öyle tat bulunamazdı. Uyandığımda hâlâ o tadın varlığını hissedebiliyordum.

Bu rüyanın anlamı ne olabilir diye uzun uzun düşündüm. Daha sonra araştırmalarım sırasında bir kitap okuduğum olay benim rüyamı çözdü. Kitapta anlatılana göre Ebu Hanîfe bir gece rüyasında Rasulullah'ın kemiklerini taşıdığını görür. Rüyasından çok etkilenen Ebu Hanîfe Basra'ya bir adam göndererek zamanının meşhur rüya tabircisi İbn-i Sîrîn'e bu rüyayı tabir etmesini ister. Gönderdiği kimse rüyayı kimin gördüğünü söylemeden anlatır.

İbn-i Sîrîn o adama "Bu rüyayı sen göremezsin, bunu ancak Ebu Hanîfe görebilir diyerek rüyayı şu şekilde yorumlar:

Kemikler insan vücudunu ayakta tutan unsurlardır. Peygamber (sas)'in kemiklerini taşımak ise onun tebliği İslam dinini ve onun sünnetini öğrenmek, yaşamak ve yaymaktır. Yani Kuran'ın hükümlerini ve Rasulullah'ın sünnetini Müslümanlara öğretmektir.¹³⁶

O günden sonra, gönlünde beslemiş olduğu hadis ilmini öğrenme arzusu daha da artmış, bunun üzerine de Kütüb-ü sitteyi şerhleri ile beraber okumuştur.

Farsça'yı öğrenme ve Mesnevi'yi aslından okuma arzusuyla alakalı şunları anlatır: 1950 yılında Ankara'da idim. Hastalanıp iki üç hafta kadar yatmak mecburiyetinde kaldım. O arada Farsça öğrenmeye çalışıyordum. Zira Farsça'yı öğrendikten sonra Mesnevî'yi aslından okumak istiyordum. Çünkü Mevlânâ o meşhur eserini Farsça yazmıştı. Ben hasta olduğum halde böyle uğraşırken manevî bir hâl oldu. Mevlânâ yanımda zuhur ettive Mesnevî'yi bana okuttu. Böylece hem Mesnevî'yi aslından okumuş hem de Farsça'yı öğrenmiş oldum.¹³⁷

Müellifimiz İsmail Turan'ın hayatına dair bu anlatılanlar onun namaza, Kur'an'a, ilim öğrenmeye olan sevgisine ve yüksek manivayatına işaret etmektedir.

1.2.4. Hocaları

Üniversite yıllarında hakiki dini şahsiyeti oluşmaya başlayan İsmail Turan, Fatih Medresesindeki büyük alimlerle görüşmeye ve onlardan ilim almaya çok istekliydi. Bu

¹³⁶ Uluşan, s.10-11.

¹³⁷ Uluşan, s. 16.

medreseye genellikle büyük alimler gelirdi. Müellif, 1944 senesinde müderris-i âm reîsül müderris Hüsrev Hoca'dan beş senede aralıksız olarak Sahih-i Buhâri'nin tamamını okudu. Aynı şekilde daha önce Mekke'de yıllarca hadis müderrisliği yapan Siirtli İbrahim Efendi'den Sahih-i Müslim'i okudu. İbrahim Efendi, meşhur sağlam hadis hafızlarındandı. Bundan dolayı, felç hastası olmasına rağmen İsmail Turan ondan ayrılmıyordu. Sahih-i Müslim'in tamamını bitirinceye kadar hocaya okumak için haftada üç gün hocanın evine gidiyordu.¹³⁸

Hüsrev Hoca, 1884'te bugünkü Makedonya'nın Struga iline bağlı Labuništa köyünde dünyaya gelmiştir. 1910 yılında İstanbul'a gelerek Üçbaş Medresesi'ne yerleşmiştir. Rebî Molla, Kastamonulu Ahmed Efendi, Tavaslı Hafız Hasan ve İzmirli İsmail Hakkı gibi hocalardan ders almış, 1919'da Süleymaniye Medresesi'nden mezun olduktan sonra hem dersiâmlığa hem de Arapça hocalığına tayin edilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra medreselerin kapatılması üzerine hizmetlerine fahrî olarak devam eden Hüsrev Hoca otuz yılı aşkın süre aralıksız Fatih Camii'nde ve evinde talebelere ders vermiş ve bunu bir ibadet olarak görmüştür. Özellikle 1940-1950 yılları arasında dinî hayata ve din eğitime karşı yürütülen şiddetli baskı döneminde cesaretle ders okutmak suretiyle bir taraftan dinî hayatı canlı tutmaya çalışırken diğer taraftan din eğitime büyük destek sağlamış ve değerli talebeler yetiştirmiştir. Salih Şeref, Abdülhalim Akkul, imam ve hatip Hüseyin Karagözoğlu, Mahmut Bayram, Diyanet İşleri Başkanlığı başkan yardımcılarında Yaşar Tunagür, eski Akdağmadeni müftülerinden Sadık Fidancı ve yüksek mühendis İsmail Turan onun yetiştirdiği talebelerden bazılarıdır. Hüsrev hoca, hiçbir maddî beklenti ve şöhret peşinde olmadan, yaptıklarını sırf inancı uğruna mücadele için yapmıştır. Tek eseri Arapça Risâletü'l-mevâhibi'l-ilâhiyye'dir. Hoca, 1953'te İstanbul'da vefat etmiştir.¹³⁹

1.2.5. Talebeleri

Müellif İsmail Turan'ın elinde birçok ilim talebesi öğrencilik yapmıştır. Samimi ve vefalı öğrencisi Kahramanmaraşlı Prof. Dr. Hüseyin Çelik, öne çıkan talebelerindendir. Tefsir ve Kur'an ilimlerinde mütehassıs olan Hüseyin Çelik dinî

¹³⁸ Turan, I, s. 6.

¹³⁹ Bekir Topaloğlu, "Hüsrev Hoca", DİA, 1999, XIX, s. 36-37.

ilimlerini Ankara’da aldı. Hocasıyla alakalı tarih, söz ve görüşlerin tamamını kayıt altına alan talebesi de kendisidir. Allah’ın izniyle bunlar gelecek günlerde basılacaktır. Hüseyin Çelik, hocanın tefsirinin basımını üstlenmiş ve takibini yapmaktadır. Bunun için zorluğuna rağmen emek ve mal sarfetmektedir. Bu, günümüzde benzeri az görülen, talebenin hocasına vefasının güzel bir örneğidir.¹⁴⁰

Müftü Hamdi Çetinkaya da hocanın yakın talebelerindendi. Hocanın, Ankara’da dînî hayatlarında önemli rol oynadığı kişilerdendi. Hocadan kısa zaman önce vefat etmiştir. İlyas Atman, Talip Uluşan, Mehmet Yüce, Yakup Başaran, Avni Hoca¹⁴¹ Hüseyin Özgün, Hüseyin Akgül, İsmail Hakkı Özdoğan, Dursun Demir, Ahmet Uluşan¹⁴² ve Dr. Metin Erkaya talebelerindendir.

1.2.6. Eserleri

Müellifin Arapça yazmış olduğu *Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrâri’t-Tenzîl* adlı geniş bir tefsiri bulunmaktadır. Bunun dışında “İ’câzu’l-Kur’an”a dair Arapça bir eseri ve Türkçe olarak hazırlanmış “Hac Rehberi”,¹⁴³ Hicaz’ı Ziyaret ve Kıraati Aşere çalışması vardır.¹⁴⁴

1974 yılında Libya’ya giden İsmail Turan 10 yıl orada kaldıktan sonra 1985 yılında Türkiye’ye döner ve kendisini ilmî çalışmalara verir. Önce on kıraatle ilgili bir çalışma yapar. Daha sonra tefsirini yazmaya başlar ve bu tefsir çalışması ömrünün sonuna kadar devam eder.¹⁴⁵

1.2.7. Tefsiri “Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrâri’t-Tenzîl”

İsmail Turan, Arabistan’da kaldığı yıllarda Arapçasını da iyice ilerletmiş, Arap dilinin lehçelerine de hakim olmuştur.¹⁴⁶ Hoca, *Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrâri’t-Tenzîl* isimli tefsirini Arapça olarak yazmıştır. Tefsir yaklaşık otuz ciltten oluşmaktadır. İsmail

¹⁴⁰ Turan, I, s. 7.

¹⁴¹ Turan, I, s. 7.

¹⁴² Uluşan, s. 15.

¹⁴³ Hüseyin Çelik, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016, s. 125.

¹⁴⁴ Uluşan, s. 4; Turan, I, s. 9.

¹⁴⁵ Çelik, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, s. 125.

¹⁴⁶ Çelik, “İsmail Turan ve Fatiha Tefsiri”, s. 125.

Turan, tefsiri Arapça yazmasının sebebi olarak Türkçe ifade etmede zorlandığını söylemektedir.¹⁴⁷ Tefsiri yazmaya 1987 senesinde 63 yaşındayken başlamış ve 2002’de vefatından iki sene önce tamamlamıştır.

İsmail Turan’ın *Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrâri’t-Tenzîl* adlı tefsiri yaklaşık on bin sahife, otuz ciltten oluşmaktadır.¹⁴⁸ Tefsir, rivayet ve dirayet tefsirinin özelliklerini bir arada taşımaktadır.¹⁴⁹ İsmail Turan’ın bu tefsiri günümüzde yazılan tefsirlerin en genişlerinden kabul edilir. Müellifin bu eseri genişlik hususunda Taberî, Kurtubî ve Şevkânî gibi büyük müfessirlere yaklaşmıştır. Eser, inceleyene gizli kalmayacak benzersiz açıklamaları, değerli dikkat çekmeleri, ikna edici tercihleri ve önemli kaideleri ihtiva etmektedir.¹⁵⁰

Müellif İsmail Turan’ın tefsiri, tefsir, hadis, ahkâm ve lügat kitapları gibi çeşitli kaynaklara dayanmaktadır. Tefsirdeki ana kaynakları Taberî’nin *Câmiu’l-Beyân*’ı, İbn Atiyye’nin *el-Muharraru’l-Vecîz*’i, Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ı ve Kurtubî’nin *el-Câmiu li-Ahkâmî’l-Kur’an* tefsiri’dir. Hadiste de farklı kaynaklara dayanmaktadır. Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Abdurrezzak’ın *Musannef*’i, Abd b. Humeyd’in *Müsned*’i, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe’nin *Musannef*’i, İbn Hibbân, Hâkim, Ebû Nuaym ve başkaları bunlardandır. Dildeki kaynaklarına gelince bu ilmin imamlarına dayanmıştır. İbnu’l-A’râbî, İbn Kuteybe, İbnu’l Enbârî, Ezherî, İbn Dureyd, Cevherî, Nehhâs, Zeccâc ve diğerleri onlardandır.¹⁵¹

Tefsirin öne çıkan özelliklerine gelince müellif öncelikle ayetteki kelimelerin lügat anlamlarını ele alır, eğer kelime birden fazla mana barındırıyorsa bunları belirtir ve en uygun olan manayı verir. Eğer ayetin sebebi nüzulü, nesh olma durumu ve önceki ayetlerle münasebeti varsa bunu zikreder. Ayette farklı kıraatlara da değinerek şaz ve müstamel olanı belirtir. Manaların anlaşılması hususunda selef ve halefin görüşlerini zikreder. Ayetle ilişkili ahkâm meselelerinde dört müctehit ve diğerlerinin görüşlerini nakleder. Görüşlerini daima Rasulullah’ın (sas) hadisleriyle destekler. Hadis-i şerif

¹⁴⁷ Çelik, “İsmail Turan ve Fatiha Tefsiri”, s. 125.

¹⁴⁸ Çelik, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, s. 125.

¹⁴⁹ Çelik, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, s. 125.

¹⁵⁰ Turan, I, s. 2.

¹⁵¹ Turan, I, s. 2.

zikretmeden bir sayfadan diğerine geçtiği azdır. Gözünden hiçbir şey kaçırmamış, ihatası zor meseleleri açık ve net bir şekilde beyan etmiştir.¹⁵²

Müellif bir ayeti tefsir ederken ayette geçen ibareleri açıklamakta ve örnek olarak konuyla alakalı rivayetleri getirmektedir. Mesela *كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ كَيْفَ تَكْفُرُونَ* ayetini tefsir ederken *وَالْكَفْرُ* ve *وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا* lafızlarının te'vilinin vecihlerini açıklamış ve konuyla alakalı rivayetleri getirmiştir.¹⁵⁴ Müellif daha sonra konuyla alakalı zikretmiş olduğu bu rivayetleri değerlendirmektedir.

İsmail Turan sure başlarında Mekki ya da Medeni olduklarını belirttikten sonra varsa surenin fazileti hakkında bilgi vermektedir.¹⁵⁵ Mesela Bakara suresinin başında nakletmiş olduğu rivayet bunlardandır. *Rasulullah (sas) buyurdu ki "Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'ân'ın zirvesi de Bakara Sûresidir. Kim onu gündüz evinde okursa evine üç gün şeytan giremez. Kim de gece evinde okursa evine üç gece şeytan giremez."*¹⁵⁶

Ayetleri açıklarken rivayetlerden çokça istifade etmiştir. Bir hadis hafızı olan müellif İsmail Turan, ayetlerin tefsirinde rivayetleri getirmekte ve ayetten ne kastedildiğini açıklamaktadır.¹⁵⁷

Bazı ayetlerin tefsirinde müellif oldukça tafsilata girmektedir. Mesela *وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُؤُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* ayetinin tefsirini yaparken imam edenleri müjdelemenin zahirî ve batınî vecihlerini, müjdelemenin hükmünü açıkladıktan sonra *جَنَّاتٍ* lafzının zahirî ve batınî vecihlerine geçmiş, ardından cennetin dereceleri, cennet kadınlarının özellikleri, cennet ehlinin sıfatları, cennet ehlinin elbisesinin sıfatları, meyvelerinin özellikleri, cennet kuşu ve cennet atının vasfı, cennet ehlinin yaşı, cennetin kapıları, cennetin sekiz kapısından girişi, cennet kapılarının isimleri ve cennet çarşısını rivayetlerle destekleyerek zikretmiştir.¹⁵⁹ Müellif, ayetin devamında cennet çadırlarına, *وَالْجَنَّةُ* lafzının kullanımına, *الْجَنَّةُ* lafzına değinmiş, *الْجَنَّةُ* lafzının zahirî ve batınî vecihlerini vermiş, *مِنْ قَبْلُ* lafzıyla alakalı açıklamalardan sonra benzer olma yönlerini

¹⁵² Turan, I, s. 10.

¹⁵³ Bakara: 2/28.

¹⁵⁴ Turan, II, s. 179-184.

¹⁵⁵ Turan, I, s. 70.

¹⁵⁶ Turan, I, s. 71.

¹⁵⁷ Turan, I, s. 96.

¹⁵⁸ Bakara, 2/25.

¹⁵⁹ Turan, II, s. 115-129.

açıklamış, أَزْوَاجٍ lafzının zahirî ve batınî vecihlerini, مُطَهَّرَةٌ lafzının zahirî ve batınî vecihlerini ve الخلد lafzını da açıkladıktan sonra ayetin tefsirini tamamlamıştır.¹⁶⁰ Bunun yanında kısa açıklamalarla geçtiği ayetler de bulunmaktadır. أَقُول ve نَقُول lafızlarını kullanarak rivayetler hakkında değerlendirmede bulunmakta ve görüşünü izah etmektedir.¹⁶¹

Tefsirinde Arap şiirinden de istifade etmektedir.¹⁶²

Bazen batınî vecihlere de değinmektedir.¹⁶³ Yukarıdaki ayette geçtiği üzere müellif الأنهار, أَزْوَاجٍ ve مُطَهَّرَةٌ lafızlarının hem zahirî hem de batınî vecihlerini vererek ayeti tefsir etmiştir.

Müellif ayetleri tefsir ederken günümüze yansımalarına da değinmektedir. Mesela besmelenin tefsirinde, atı tökezleyen kişinin şeytana lanet etmemesi gerektiğini çünkü bunun şeytanı yücelteğini ancak bismillahirrahmanirrahim demesini ve bununla şeytanı küçülteceğini anlatan rivayeti ele almış¹⁶⁴ ardından da bugün İsrail'in Filistinlilere yaptığı zulmü anlatarak onları insanların gözünde güçlü, yenilmez göstermenin doğru olmadığını, bunun insanların kalbine korku salacağını söyleyerek rivayetin günümüze yansımaya değinmiştir.¹⁶⁵

Müellif, tefsirde fikhî konulara da değinmektedir. Fatiha suresinin tefsirinde besmelenin Fatiha'dan bir ayet olup olmamasıyla alakalı İmam Malik, Abdullah b. Mübarek ve İmam Şafî'nin görüşlerini ele almış ve bu üç görüşün dayandığı delilleri zikretmiştir.¹⁶⁶ Yine Fatiha suresinin tefsirinde, imama uyan kişinin Fatiha ve diğer sureleri okuyup okumaması ile alakalı görüşleri ele almıştır.¹⁶⁷

Kelamî meselelere de değinen müellif, yine besmelenin tefsirini yaparken Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının ezeli olduğunu, Mutezile'nin bu konudaki Allah'ın mahlukatı yarattıktan sonra isim ve sıfatlarının olması, onları yok ettiğinde ise isimsiz ve sıfatsız kaldığı düşüncesinin yanılma, cehaletin en büyüğü ve küfür olacağını

¹⁶⁰ Turan, II, s. 134-150.

¹⁶¹ Turan, I, s. 77.

¹⁶² Turan, I, s. 81, 86, 93, 95, 159.

¹⁶³ Turan, II, s. 145, 147, 152.

¹⁶⁴ Turan, I, s. 2; Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman en-Nesai, Sünenü'n-Nesai'l-Kübra, thk. Dr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kesrevî Hasan, 1. Baskı, Darul Kütübil İlmiyye, Beyrut, 1991, VI, s. 142.

¹⁶⁵ Turan, I, s. 2.

¹⁶⁶ Turan, I, s. 3.

¹⁶⁷ Turan, I, s. 21-25.

söyleyerek reddetmektedir. Müellif Allah'ın isim ve sıfatlarının ezelde zâtıyla birlikte mevcut olduğunu ancak mahlukatı yaratmasıyla açığa çıkacağını belirtmiş, bir şeyin varlığı ve sıfatının olması ile onun sıfatının ortaya çıkmasının birbirinden farklı şeyler olduğunu söylemiştir. Müellif bunun dışında kelimcilerin, Allah'ın isim ve sıfatları O'nun aynısı kabul edilirse aynı olanların çokluğundan tevhidin bozulacağı, bu isim ve sıfatların Allah'ın gayrı olduğu kabul edilirse sonradan olmanın O'na arız olacağı düşüncesiyle Allah'ın sıfatlarının O'nun ne aynı ne de gayrı olduğunu söylemelerini de cahillik olarak görmekte ve gereksiz bulmaktadır. Ona göre tek bir kişi için olan isim ve sıfatlar onun kendinde çokluğu gerektirmez. Allah Teâlâ birdir ve tektir. O'nun zatıyla kâim güzel isimleri vardır. O'nun zatı, isimleri ve sıfatları ezelde O'nunla sabittir, mahlukatı yaratması ve yok etmesiyle değişmez.¹⁶⁸

Müellif tefsirinde manevi tecrübelerinden de bahsetmektedir. 1962 yılında hacda yaşadığı bir anısını anlatır. Tevriye günü Kabe'nin haremde bulunduğu sırada, kalabalığın içinde dilleri farklı farklı olan insanların bir kısmı tavafta Allah'ı zikretmekte, bir kısmı birbiriyle münâşaka etmekteyken yukardan kıvılcımların döküldüğünü işittiğini ve tüm iyi ve kötü seslerin Allah'ın ismi şerifine dönüştüğünü mülâhaza ettiğini söylemektedir. “Allah” zikrinden ibaret olan şiddetli bir ses kıvılcımı işitmiştir. Bununla her şeyin hamdetse veya inkar etse de sadece Allah'ı tesbih ediyor olduğunu anladığını söyler. Tehlikeli bir durumla karşılaştığında Allah isminin gayri ihtiyari diline geldiğinden bahseder.¹⁶⁹

İsmail Turan, tefsirinde kıraatlere de değinmekte,¹⁷⁰ mütevatir ve şaz olanı belirtmektedir.¹⁷¹ Fatiha suresinin tefsirinde اهدنا الصراط المستقيم ayetinde geçen الصراط kelimesinin okunuşuyla alakalı olarak cumhurun ص ile okuduğunu, س ve ز ile okuyanların da olduğunu söylemesi örneğinde olduğu gibi.¹⁷² Müellif, صراط من أنعمت عليهم ayetindeki غير المغضوب عليهم وغير الضالين kelimesinin okunuşlarına da değinmektedir.¹⁷³

¹⁶⁸ Turan, I, s. 8.

¹⁶⁹ Turan, I, s. 9-10.

¹⁷⁰ Turan, I, s. 93, 96.

¹⁷¹ Turan, I, s. 10.

¹⁷² Turan, I, s. 61.

¹⁷³ Turan, I, s. 64.

İsmail Turan, tefsirinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmenin yöntemini iyi bir şekilde kullanmıştır.¹⁷⁴ Buna örnek olarak Fatiha suresindeki gazaba uğramış ve sapıtmış kişilerin kimler olduğunu açıklarken gazaba uğrayanları Yahudiler, sapıtanların ise Hristiyanlar olduğunu söylemiş, şahit olarak da Bakara 90 ve Maide 60. ayetlerini getirmiştir.¹⁷⁵ Tefsirde Arapça dil bilgisi kurallarından da yararlanmıştır.¹⁷⁶ Mesela Bakara suresinin sekizinci ayetini tefsir ederken ayette geçen من الناس 1 açıklarken ناس kelimesinin aslının اناس olduğunu ve hafiflik için baştaki hemzenin hafzedildiğini söylemiştir. Ayrıca kelimenin başındaki ال takısının da cins manasında olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

Müellif, bazı surelerin tefsirini birden fazla yapmıştır. Fatiha ve Bakara sureleri bunlardandır. Fatiha suresinin üç şekilde tefsir edildiği görülür.¹⁷⁸

Müellifin bu hacimde bir eser telif etmiş olması, onun ilminin genişliğine ve bu konudaki azim ve gayretine işaret etmektedir. Müellifin geniş ufuklu olması ve hüküm çıkarabilmesi; muhaddislerin, lügat alimlerinin kitapları ile Ahkâmu'l-Kur'an kitaplarından çokça nakilde bulunması ve tefsiri, günümüzdeki olaylarla irtibatlandırması tefsirinin ayırt edici özelliklerindendir.¹⁷⁹

Müellifin talebelerinden Dr. Metin Erkaya, 1998 yılında M. Es'ad Coşan Hocayla olan bir görüşmelerinden bahseder. Hoca, İsmail Turan'ın tefsirini sormuş ve tefsirin bastırılmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine talebeleri İsmail Turan'a giderek M. Es'ad Coşan Hoca'nın selamını söyler ve tefsirle ilgili arzusunu bildirirler. Hoca da bu duruma çok memnun olur. İsmail Turan, tefsirini tamamlamış ve dokuz defter halinde temize çekmiştir. Defterleri getirir ve gösterir. Öğrenciler, ilk iki defteri alıp fotokopisini çektirerek örnek sayfaları İstanbul'a Seha Neşriyat'a gönderirler. Çok pahalıya mal olacağını söylerler ve "Hem bastırsak, bu kitabı kime satacağız?" diyerek olumsuz cevap verirler. 1999 Haziran'ında durum M. Es'ad Coşan Hoca'ya arz edilir. "Hayırlısı olsun! Belki ileride bir tefsir hocası önderlik eder, asistanlarıyla yayına

¹⁷⁴ Çelik, "Hz. Peygamber (sas)'ın Kur'an'ı Tefsir Etme Şekilleri", s. 123.

¹⁷⁵ Turan, I, s. 66.

¹⁷⁶ Turan, I, s. 86, 89, 96, 224, 54, 64.

¹⁷⁷ Taberî, I, s. 95.

¹⁷⁸ Turan, I, s. 2.

¹⁷⁹ Turan, I, s. 2.

hazırlarlar.” der. Daha sonra birkaç yayınevi, bir iki vakıf bu işe teşebbüs eder ancak yapamaz.¹⁸⁰

Sonra İsmail Turan Hoca'nın talebelerinden, ilâhiyatçı Prof. Dr. Hüseyin Çelik bu işi üstlenir. Kitabın dizgisini ve tashihini yaptırır. Hocanın hayatı ve eserinin tanıtımı için araştırmalara öncülük eder.

1.3. TEFSİRDE ELEŞTİRİ GELENEĞİ

Eleştiri, değerini ortaya koymak amacıyla genelde sanat ve özelde bir edebiyat eserinin belirlenmiş ölçütlere göre incelenmesi ve kelime anlamı olarak bir insanı, eseri veya konuyu doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme işidir.¹⁸¹

Eleştiri, bir eserin sadece olumsuz yönlerini değil hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ele almak ve eseri çok yönlü değerlendirmektir. Eleştirinin kapsamına eserin değerlendirmesi, dil, anlam ve yapı yönünden kusurların açıklanması, üslup ve içerik bakımından incelenmesi, eleştiride izlenen metod ve eserin benzerleriyle karşılaştırılması gibi konular girmektedir. Eleştiri, keyfilik ve şahsiliikten uzak şekilde olmalıdır. Aynı zamanda eleştiren kişinin de eleştirdiği eser hususunda konuya vakıf olması gerekir. Kaynak Rabbimizin “Ona (Firavun) yumuşak söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar”¹⁸² buyruğu da eleştirideki üslup konusunda bize yol göstermektedir.

Tefsirin kelime manası izah etmek ve açıklamaktır. İstilah manası ise murada delalet etmesi bakımından Yüce Allah'ın kelamını, beşer gücü nispetince araştıran bir ilimdir.”¹⁸³ Tanımda da görüldüğü üzere tefsir ilmi Kur'an'ın doğru anlaşılması ve yorumlanması gayesi ile ortaya çıkmıştır. İslam tarihine baktığımızda diğer alanlarda olduğu gibi tefsir ilminde de eleştirilere şahit olmaktayız. Tefsirde eleştiri, bir müfessirin Kur'an'ı anlamaya yönelik tevil tercihi veya tevil yöntemi açısından doğru,

¹⁸⁰ Metin Erkaya, “İsmail Turan Hoca'nın Ardından...”, <https://zh-cn.facebook.com/notes/metin-erkaya/ismail-turan-hocanin-ardindan/852062141596713/>, (15.09.2019).

¹⁸¹ Rahmi Er, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2011, XXXX, s. 462.

¹⁸² Taha: 20/44.

¹⁸³ Muhammed Abdulazim ez-Zürkani, Menâhilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2017, II, s. 7.

yanlış yönlerini ve gerçek değerini ortaya çıkarmak maksadı ile incelenmesi ve bir kritiğe tabi tutulmasıdır.¹⁸⁴

1.3.1. Hz. Peygamber (sas) ve Sahabenin Yaptığı Eleştiriler

Şüphesiz Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber'dir. Peygamber (sas) Kur'an'ı açıklayıcı olarak gönderilmiş ve hem sözleri hem de yaşayışıyla Kur'an'ı nasıl anlamamamız gerektiğini biz ümmetine göstermiştir. Ondan sonra, samimi bir imanla Kur'an ve sünneti en iyi bilen ve yaşayan sahabe neslidir.¹⁸⁵

Zerkeşî'nin Kur'an'ın tefsir edilmesiyle alakalı sözüne baktığımızda Kur'an'ı, tefsirine itibar edilen kimselerden tefsir ve hakkında böyle bir tefsir bulunmayan kısım olarak ikiye ayırmaktadır. Birinci kısım, üç türdür: Bu tefsir ya Peygamber (sas) ya sahabeden veya tabiûn'un ileri gelenleri tarafından yapılan tefsirdir. Peygamber'den (sas) sahih senedle gelen tefsirler ile sahabenin dil yönünden ve sebebi nüzulle alakalı tefsirleri kabul edilmektedir. Arada bir tenakuz olması durumunda ise uzlaşma yoluna gidilmekte, mümkün değilse İbn Abbas'ın (r.a) görüşü kabul edilmektedir. Çünkü İbn Abbas (r.a) Peygamber'in (sas) duasına nail olmuş, Peygamber (sas) onun için "Allah'ım ona tevili öğret!" diyerek dua etmiştir. Sahabenin birbirine ters düşen görüşlerini uzlaştırmak mümkün değilse, ilmî araştırmada bulunan kişi, beğendiği görüşü tercih eder. Tabiûn'un ileri gelenleri tarafından yapılan tefsire gelince, bunlar, Kur'an ayetlerini tefsir ederken ileri sürdükleri görüşlerini Kur'an, sünnet ve sahabe sözüne dayandırmazsa, konu ile ilgili yorumlarını taklit etmek caizdir. İlmî araştırmalarda bulunan kişi, onların bu durumdaki görüşlerini taklit etmek istemezse içtihatla bulunabilir. Kur'an'ın ikinci kısmı, yani hakkında tefsircilerden herhangi bir açıklama nakledilmemiş olan ayetler ise azdır. Bunları, Arapçanın dil inceliklerine göre araştırıp öğrenmek mümkündür."¹⁸⁶

1.3.1.1. Peygamber'in (sas) Yaptığı Eleştiriler

¹⁸⁴ Âlimoğlu, s. 42.

¹⁸⁵ Nurettin Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", Bilimname, Cilt: 6, Sayı: 14, 2008, s. 49.

¹⁸⁶ Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s. 52-53.

Kur'an'ı tefsir hususunda Peygamber (sas) yeri geldiğinde sahâbîlerini uyarmış, onların ayetleri yanlış anlamalarının önüne geçmişti. Mesela oruçla alakalı *وَكُلُوا وَاشْرَبُوا* “Şafağın beyaz ve siyah ipliğini birbirinden ayırdedinceye kadar yeyin, için. Sonra geceye kadar orucu tamamlayın.”¹⁸⁷ ayetinde beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yenebileceği buyurulmaktadır. Hadiste rivayet edildiğine göre Adiy b. Hâtim, bu ayet nazil olunca biri beyaz diğeri siyah iki iplik alıp yastığının altına koymuş, bunları birbirinden ayırt edinceye kadar yemeye içmeye devam etmiştir. Bu durumu Peygamber’e (sas) haber verdiğinde Rasulullah (sas) gülümsemiş ve buradaki siyah ve beyaz iplikten kastın gece ile gündüz olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸

Sahabenin ayetlerin yanlış anlaşılması durumunda Peygamber’in (sas) onları düzeltmesine diğer bir örnek olarak şu olayı verebiliriz: *الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ* “İman edenler, bununla beraber imanlarına zulüm bulaştırmayanlar, işte güven onlarıdır ve doğru yolda olanlar da onlardır.”¹⁸⁹ ayeti indiğinde, bu Rasulullah’ın ashabına ağır geldi ve “Hangimiz nefesine zulmetmiyor?” dediler. Rasulullah (sas): “Hayır, burada kastedilen o değil, Lokman’ın oğluna sözünü işitmediniz mi? “Oğulcuğum, Allah’a şirk koşma, zira şirk büyük zulümdür.”¹⁹⁰ buyurdu.¹⁹¹ Sahabe bu ayette geçen “zulüm” kelimesini Peygamberimiz (sas) açıklamadan önce yanlış anlamışlardı. Peygamberimiz (sas) buradaki “zulm”ü şirk şeklinde tefsir ederek bu yanlış anlamayı düzeltmiştir.

Hafsa (r. anhâ) validemizden rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) “Bedir ve Hudeybiye’de bulunan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini umuyorum.” buyurmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Hafsa *وَأِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا* “Sizden oraya uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.”¹⁹² ayetini söyleyerek Allah Teâlâ böyle buyurmadı mı diye sorunca Rasulullah (sas) ona *ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا، وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا* “Sonra takva sahiplerini kurtarır; zalimleri ise orada

¹⁸⁷ Bakara: 2/187.

¹⁸⁸ Hafız Abdulazim b. Abdulkavi el-Münzerî, Muhtasar-ı Süneni Ebî Davud, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mektebetü'l-Maarif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, 2010, II, s. 97.

¹⁸⁹ En'am:6/82.

¹⁹⁰ Lokman:31/13.

¹⁹¹ Buhârî, VI, s. 114.

¹⁹² Meryem: 19/71.

dizüstü çökmüş halde bırakırız."¹⁹³ ayetini işitmedin mi diyerek cevap vermiş ve Hz. Hafsa'nın ayeti yanlış anlamasına mani olmuştur.¹⁹⁴ Ayette geçen *وَأَرْدُهَا* vürûd kelimesinin anlamında da ihtilaf edilmiştir. Onun "cehenneme girmek" manasında olduğunu söyleyen müfessirler olsa da bunu ifade eden rivayetler sahih olmayıp müfessirlerin çoğu onun, cehennem üzerine kurulu sırat köprüsünden geçme manasında olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁵

Hz. Aişe'den nakledilen başka bir rivayet de şöyledir: Rasulullah (sas) "Kim kıyamet gününde hesaba çekilip, yaptıkları didik didik incelenirse, azaba çekilir." buyurdular. Bunun üzerine Hz. Aişe "Allah (c.c.) *فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا* فَالْمَا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا" *'Artık kimin kitabı sağ yanından verilirse o kolay bir şekilde hesaba çekilecek.*'¹⁹⁶ buyurmuyor mu?" diye sorar. Rasulullah: "Bu senin dediğin (münakaşa değil), arzıdır. Kıyamet günü yaptıkları incelenmeye tabi tutulan kimse mutlaka azaba çekilir" buyurur.¹⁹⁷ Burada Rasulullah (sas) ayetteki hesaba çekilmeden kastın amellerin arz olması olduğunu söyleyerek çelişkili gibi görünen durumun izahını yapmıştır.

1.3.1.2. Sahabenin Yaptığı Eleştiriler

Sahâbîler, Peygamber (sas)'in her türlü açıklamalarını bizzat kendisinden dinlemeye veya ondan işiten birinden öğrenmeye özen gösteriyorlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber (sas)'in meclisinde nöbetleşe bulunanlar vardı. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, "Ben ve ensardan bir komşum, Hz. Peygamber (sas)'in huzuruna nöbetleşe gidiyorduk. Bir gün o gidiyordu, bir gün de ben gidiyordum. Ben gittiğim zaman, o günkü vahyi ve başka haberleri getirirdim. O da gittiğinde aynısını yapardı."¹⁹⁸

Sahâbîler, anlamadıkları yerleri bizzat Peygamber'e (sas) sorup öğrenme imkanına sahip olduklarından Kur'an'ı doğru bir şekilde anlama şerefine nail olmuşlardır. Peygamberimizle aynı dönemde yaşamış ve olaylara bizzat şahit olmuşlardır. Buna rağmen sahabe arasında ayetleri farklı anlayanlar olmuş, onlar da

¹⁹³ Meryem: 19/72.

¹⁹⁴ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, Sünen-i İbn Mâce, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, y.y., trs., II, s. 1431.

¹⁹⁵ Muhammed Aydın, "Âyetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme", Sakarya Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, Sayı: 4, 2001, s. 134-135.

¹⁹⁶ İnşikak: 84/7-8.

¹⁹⁷ Buhârî, VI, s. 167.

¹⁹⁸ Turgay, "Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri", s. 51.

bazen ayetleri anlamakta zorlanmış ve birbirlerine sormuşlardır. Peygamber'in (sas) yaşayışına şahit olmuş, dini yaşama konusunda örnek bir nesil oluşturan sahabenin ayetleri anlamasında farklılıklar görülebilirken, aradan geçen zaman, iç ve dış etkenler sebebiyle daha sonraki dönemlerde ayetleri anlamadaki bu farklılıkların artması ve farklı görüşlerin ortaya çıkması gayet tabiidir. Zamanın ilerlemesiyle birlikte ihtiyaçların artması ve değişmesi, karşılaşılan yeni toplumlar ve Arapçanın bu toplumlarca bilinmemesi ayetlerin farklı yorumlanmasında etkili olmuştur.

Sahabenin yapmış olduğu tefsirlere gelince, bu tefsirler o dönemde yazıya geçirilmemiş, yazıya geçirilmeleri hicrî ikinci asırda olmuştu. Sahabenin tefsiri Kur'an'ın tamamını değil, gerekli gördükleri yerleri tefsir etme şeklindeydi. İlerleyen zamanlarda ise Kur'an'ın tamamının tefsiri yapılmıştır. Sahabenin yapmış olduğu tefsirler arasında bir tezat olmamakla birlikte farklı tefsirler olabilmektedir. Bununla birlikte sahabe, ayetleri tefsir ederken teferruata girmemiş, ayetlerin tefsirinde icmalî mana ile yetinmiştir. Sahabe döneminde daha çok kelime tefsirleri yapılmış, gerekli görüldüğünde rey ve içtihada da başvurulmuştur.¹⁹⁹ Aynı zamanda sahabenin hepsi ilim yönünden aynı düzeyde değildiler, Kur'an'a vukufiyetleri de farklıydı.²⁰⁰ İçlerinden kendini ilme verenler bulunmakla birlikte geçimiyle meşgul olanlar da vardı. Bu konuda sürekli Peygamber'in (sas) yanında bulunan bir sahabe ile Peygamber'i (sas) hayatında bir ya da birkaç kez görmüş olanın durumu aynı olmayacaktır.

Peygamber'in (sas) yaptığının bir benzerini sahabe de yapmış, ayetlerin yanlış anlaşılması durumunda, duruma müdahale ederek yanlış anlaşılmanın önüne geçmişlerdi. Misal olarak *إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ* “Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.”²⁰¹ ayetinden hareketle Urve (r.a), hac veya umre yaparken Safa ve Merve tepelerini tavaf etmemenin bir sakıncası olmayacağını Hz. Aişe'ye söyleyince, Hz. Aişe ona şöyle der: “Eğer senin dediğin gibi olsaydı âyet *يَطَّوَّفُ بِهِمَا* (onları tavaf etmeniz) değil de *يَطَّوَّفُ بِهِمَا* (onları tavaf

¹⁹⁹ Turgay, “Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri”, s. 48-49.

²⁰⁰ Turgay, “Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri”, s. 53.

²⁰¹ Bakara: 2/158.

etmemenizde) şeklinde olması gerekirdi. Ayet, Safa ve Merve tepelerini tavaf etmenin cahiliye döneminden kalma bir adet olduğunu söyleyen ve öyle gören Ensar hakkında nazil oldu.”²⁰² Cahiliye döneminde Safa ve Merve tepelerinde putlar bulunur, insanlar bu iki tepe arasında say yaparlarken bunları da tavaf etmiş olurlardı. İslam geldikten sonra bazı Müslümanlar, müşriklerin yaptıkları bu yanlıştan dolayı Safa ve Merve tepelerini tavaf etmekten çekinmişlerdi. Ayet onların bu çekincelerini gidermek için inmişti. Ayet, sebep-i nüzulü bilinmeden yanlış anlaşılmaya müsaitken, hangi olay üzerine indiği bilindiğinde bu yanlış anlama ortadan kalkmaktadır.²⁰³

Sahabenin ayetin yanlış anlaşılmasını düzeltmesine diğer bir örnek olarak Ebû Eyyub el-Ensarî’nin (r.a) yaşadığı şu olayı verebiliriz: وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ “Allah yolunda harcamada bulunun ve kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”²⁰⁴ ayetini Müslümanların bir kısmı yanlış anlamışlardı. İstanbul’un fethi için şehre gelinmişti. Gelenler arasında Ebû Eyyüb el-Ensarî de bulunuyordu. Rumlar, arkalarını şehrin surlarına vermiş savaşırken, Ensar’dan bir zât, atını Bizanslıların ortasına kadar sürdü. Bunu görenler “Lâ ilâhe illâllâh! Şuna bakın! Kendini göz göre göre tehlikeye atıyor!” dediler. Bunun üzerine Ebû Eyyüb el-Ensarî onlara şöyle seslendi: “Siz bu ayeti böyle mi anlıyorsunuz? Bu ayet, biz Ensar hakkında nazil oldu. Biz İslam aziz kılınp yardımcıları çoğaldığı zaman Rasulullah’ın olmadığı bir yerde birbirimize: “Biz mallarımızı kaybettik. Artık mallarımızın başında dursak da kaybettiklerimizi geri kazanmaya çalışsak nasıl olur?” diyorduk. Bunun üzerine Allah bizim hakkımızda bu ayeti indirdi. Böylece biz asıl tehlikenin malların başından ayrılmayıp onları çoğaltmaya çalışmak ve cihadı terk etmek olduğunu anladık.”²⁰⁵

Müslümanlardan birisi Abdullah b. Mes’ud’un (r.a) yanına gelir ve وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”²⁰⁶ ayeti hakkında sorar ve buna güç yetiremediğini, elinden bir şey çıkmadığını ve bu ayetin muhatabı olmaktan korktuğunu söyler. Bunun

²⁰² Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah Buhârî, Sahih-i Buhari, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavkî-n-Necât, I. Baskı, h. 1422, II, s. 157.

²⁰³ Çelik, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, s. 125.

²⁰⁴ Bakara: 2/195.

²⁰⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, trs., III, s. 12.

²⁰⁶ Teğabun: 64/16.

üzerine Abdullah b. Mes‘ud, cimriliğin çok kötü bir şey olduğunu ancak Allah’ın Kur’an’da zikrettiği cimriliğin bu olmadığını ifade eder. Kur’an’da zikredilen cimriliğin (شح) kişinin, kardeşinin malını haksızlıkla yemesi olduğunu açıklar.²⁰⁷ Bu olay da yine sahabenin ayetlerin yanlış anlaşılmasına müdahalesini ve birbirlerini bu konuda uyardıklarını göstermektedir.

Muaviye döneminde, Medine valisi olan Mervan b. Hakem لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَارَةِ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “O, yaptıklarına sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azaptan kurtulacaklarını sanma! Onlar için elem verici bir azap vardır.”²⁰⁸ ayetini yanlış anlayıp kapıcısına şöyle demiştir: “Ey Râfi’! İbn Abbas’a git ve sor; bizden yaptığı ile sevinen ve yapmadığı şeyle övülmeyi isteyen her bir kişiye azap edilecek ise, bu demektir ki hepimiz azaba dûcâr olacağız. Öyle mi?” İbn Abbas ise “Bundan size ne? Bu ayet kitap ehli hakkında inmiştir.” diyerek şu ayetleri okumuştur: وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُيِّنَ مَا يَشْتَرُونَ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَارَةِ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “Vaktiyle Allah, kendilerine kitap verilenlerden “onu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz” diye söz almıştı. Onlar bu sözü arkalarına attılar ve karşılığında az bir değeri satın aldılar. Satın aldıkları ne kadar da kötü bir şeydir! O, yaptıklarına sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, azaptan kurtulacaklarını sanma! Onlar için elem verici bir azap vardır.”²⁰⁹ Burada İbn Abbas (r.a) ayetin nüzul sebebini belirterek yanlış anlaşılan manayı düzeltmiştir.

Sahabenin bazı ayetleri yanlış anlamış olması kötü niyet yahut ilmî verilerden yoksun olma neticesinde değil bilakis beşer olmaktan kaynaklı hatalar olarak anlaşılmalıdır.²¹⁰

Örneklerde de görüldüğü gibi yanlış anlaşılan bir ayet yine başka bir ayetle açıklığa kavuşturulabilmekte ya da izahı yapılmaktadır. Gerekli çalışma ve inceleme yapıldığında birbiriyle çelişkili gibi görünen durumların aslında öyle olmadığı

²⁰⁷ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü’rî, el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Darul’-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, s. 532.

²⁰⁸ Âl-i İmrân: 3/188.

²⁰⁹ Âl-i İmrân: 3/187-188; Mecdüddîn Ebü’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu’l-Esîr, Câmiu’l-Usul fî Ehâdis-ir-Rasul, thk. Abdulkadir el-Arnaût, 1. Baskı, Mektebetü’l-Hûlânî, II, s. 73

²¹⁰ Aydın, “Âyetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme”, s. 128- 129.

anlaşılmakta, geçmişte olduğu gibi günümüzde de uygun soru ve yapıcı eleştirilerle meseleler açıklığa kavuşturularak çözüm yoluna gidilebilmektedir.

Tâbiîn dönemi tefsirinde de ayetleri yorumlamadaki görüş farklılıkların çoğu genelde zıtlığa değil çeşitliliğe dayalıydı.²¹¹ Bununla birlikte tâbiîn'in de tefsir konusunda birbirini uyardıkları olmuştur.

İnsan masum, hata yapmayan bir varlık değildir. Bir meselede ne kadar derin düşünülürse düşünülün ne kadar etraflı çalışırsa çalışsın yine de yanlış yapabilmekte veya ortaya koyduğu görüş ve düşüncenin karşısında başka görüş ve düşünce olabilmektedir. Kişi, çok alim olsa da hata edebilir, yanılabilir. İmam Malik'in Rasulullah'ın (sas) kabrini göstererek söylediği şu söz bu konuda dikkate değerdir: “Burada yatan zatın dışında görüşü terk edilemeyecek hiçbir insan yoktur.” Bu farklılıkların olması bazen eksiklerin ve hataların farkına varmayı bazen de farklı görüş ve düşünceler görmeyi sağlamaktadır. İnsanın gelişimi için eleştiri gerekmektedir. Eleştiride amaç hakikatin ortaya çıkmasıdır.

1.3.2. Müfessirlerin Birbirlerine Yönelttiği Eleştiriler

İlk dönemler rivayet ağırlıklı tefsirler çoğunlukta idi. Sonraki dönemlerde ayetlerin o zamanın sorunlarına cevap vermesi, tartışma konularının fazlalaşması, felsefenin İslami literatüre girişi gibi sebepler ve çeşitli siyasi olayların da etkisiyle ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında çeşitli yorumlara gidilmiş ve bu durum dirayet ağırlıklı tefsir metinlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. İlk dönemlerde daha ziyade kısa tefsirler yapılırken sonraki dönemlerde yazılan tefsirlerin hacmi de buna paralel olarak artmaktadır. Artan ve farklılaşan yorumlar eleştiriye konu olabilecek meselelerin de artışına kapı aralamıştır.

Tefsir ilminde eleştiri daha ziyade tevil tercihleri hususunda karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında dil, esere alınan rivayetler, bunların sıhhati ya da konuyla bağlantısı gibi hususlar da eleştiri konusu olabilmektedir. Bu eleştiri sebepleri arasında müfessirin mezhebi de etkili olabilmektedir. Ayetleri doğru anlama çabasına yönelik bu farklılıklar müfessirler arasındaki eleştirilerde etken rol oynamıştır.

²¹¹ Sabahattin Gümüş, “Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Hudayrî, Tefsîru't-Tâbiîn”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı:7, 2016, s. 378.

Müfessirlerin birbirlerine eleştiriler yöneltmelerine şahit olmaktadır. En temel kaynaklar dahi eleştiriye maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Mesela alanının eşsiz örneklerinden biri olmasına rağmen Fahreddin Râzî 'nin tefsiri için “Râzî'nin tefsirinde tefsirden başka her şey vardır.” diyenler olmuştur.

Orjinalliği ve tefsir ilmindeki yeri tartışmasız, Zemahşerî'nin Keşşaf'ı da yine birçok müfessir tarafından eleştirilmiştir. Daha ziyade Mutezilî görüşlerinden dolayı eleştirilen Zemahşerî *“İman edip وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ”* iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!”²¹² ayetinin tefsirinde iman ve salih amel ile sevap kazanmak için kişinin küfre düşmemesinin veya büyük günahlardan sakınmasının şart olup olmadığı şeklindeki takdiri bir soruya, ancak iman ve salih amel ile kişinin cennete gireceğini, bunun yegâne yolunun da küfre girmemek ve büyük günah işlememektan geçtiğini belirtmektedir. Böylece Zemahşerî'ye göre büyük günah işleyenler, asla cennete giremezler. Baberti Zemahşerî'nin bu yorumunu eleştirmekte ve ayetiel-menzile beyne'l-menzileteyn sahasına çekerek ekseninden kaydırıldığını söylemektedir.²¹³

Eleştiri sebeplerinden biri de tefsirlerde yer alan İsrailiyyat kaynaklı rivayetlerdir.

Sonuç olarak, tefsir çalışmaları giderek artmış ve bunların içerisinde de eleştiriye ihtiyaç duyulan yerler olmaktadır. Eleştiriler, doğruya ulaşmada bir basamak olmalı ve tutarlı, ölçülü ve yapıcı olmaktan ayrılmamalıdır. Müfessirlerin birbirine yapmış olduğu eleştiriler de hakikati ortaya çıkarmanın çabası olarak görülmelidir. İlâhi kitap beşerin gücü nisbetinde anlaşılmalı çalışılmaktadır. Beşer olmaktan ve konuya yeterince hakim olamamaktan kaynaklı hatalar uygun bir üslup çerçevesinde düzeltilme yoluna gidilmeli, kastî yanlış yorumlara fırsat verilmemelidir.

²¹² Bakara: 2/21.

²¹³ Mehmet Dağ, “Zemahşerî Özelinde Kur'an'ın Mutezilî Yorumuna Eleştiriler” -Ekmelüddin Bâbertî Örneği-, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 40, 2013, s. 85.

İKİNCİ BÖLÜM

VÜCÛHU'T-TE'VÎL FÎ ESRÂRÎ'T-TENZİL'DE TABERÎ'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Bu bölümde İsmail Turan'ın ve Taberî'nin tefsirlerini esas alarak, diğer tefsirlerden ve konuyla alakalı çalışmalardan istifade etmek suretiyle İsmail Turan'ın, tefsirinde Taberî'ye yöneltmiş olduğu eleştirileri incelemeye ve ardından yapılan eleştiri hakkında bir değerlendirmede bulunmaya çalışacağız. Eleştiriye konu olan meseleler, öncelikle konularına göre alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.1. İSMAİL TURAN'IN TABERÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLERE GENEL BİR BAKIŞ

İsmail Turan'ın *Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzil* adlı tefsirini incelediğimizde Taberî'ye yöneltilen eleştirilerle karşılaşmaktayız. Çeşitli konulardaki bu eleştiriler özellikle Enfal ve Tevbe surelerinde daha yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Bu iki sure ağırlıklı olmak üzere tefsirdeki eleştiriler ve değerlendirilmelerine yönelik örnekler incelenmiştir.

İsmail Turan, Taberî'ye yöneltmiş olduğu eleştirilerinde çeşitli lafızlar kullanmaktadır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki ifadeleri verebiliriz:

Taberî'nin yanıldığını, hata ettiğini ifade etmek için في ذلك خطأ “bunda hata vardır”²¹⁴, فيه غلط “onda şaşırılmıştır”²¹⁵ gibi ifadeler kullanmıştır. Hata ettiğini bazen daha tekitli bir şekilde ifade etmektedir. والخطأ كل الخطأ إيراد ابن جرير الوجه السخيفة المضللة. “İbn Cerir'in zayıf ve birbiriyle çelişen görüşleri aktarması büsbütün bir hatadır”²¹⁶ demiştir. Kelimeleri yerinde kullanmamasını eleştirirken وضع الكلم في مواضعها يا أستاذي الكريم “kelimeleri yerine koy ey değerli üstadım”²¹⁷ demektedir.

Taberî'nin getirmiş olduğu rivayetlerin sıhhatine dair eleştirilerinde وهو كذب وغير “bu yalandır, doğru değildir”²¹⁸ demekte, kitabına aslı olmayan haberleri almasına

²¹⁴ Turan, X, s. 53.

²¹⁵ Turan, X, s. 53.

²¹⁶ Turan, XI, s. 331.

²¹⁷ Turan, XI, s. 205.

²¹⁸ Turan, X, s. 202.

فلا يليق بشأن ابن جرير الطبري وضع الأكاذيب خبراً في تفسيره وهو أجل المفسرين dair eleştirisinde “müfessirlerin en büyüklerinden olduğu halde İbn Cerir et-Taberî’nin, tefsirinde aslı olmayan haberleri alması onun şanına yakışmaz.”²¹⁹ diyerek Taberî’nin bu tutumunu ona uygun görmemektedir. Bunlara ek olarak İbn Cerir’in تَأْوِيل ابن جرير سَخِيف, “İbn Cerir’in bu uydurma vechi tefsirinde aktardığı gibi”²²⁰ demektir. “İbn Cerir’in tevili zayıftır”²²¹ demektir.

İsmail Turan, Taberî’nin rivayette bulunduğu kişiler hakkında da ona eleştiriler yöneltmektedir. “İbn Cerir’in aslı olmayan haberleri aktaran kişilere itimadına bak!”²²² diyerek bu durumu dile getirmiştir ve onlara güveninden dolayı Taberî’yi eleştirmiştir. Aslı olmayan haberler anlatan kişileri fark etmemesini de eleştirmekte ve فكيف لم ير الأستاذ ابن جرير المحنك الخبير في الروايات بأن هذا الكذاب لم يعتبره أحد من أهل الحديث والفقه “rivayetler hususunda tecrübeli üstad İbn Cerir bu yalancı kişiye hadis ve fıkıh ehlerinden kimsenin ona itibar etmediğini nasıl görmüyor?”²²³ demektir.

Taberî’nin işitmiş olduğu haberleri ayıklamaksızın tefsirinde zikretmesi eleştiriye sebep olan bir diğer konudur. Taberî, kendisine ulaşan bilgileri nakletme amacıyla bu tarz rivayetlere tefsirinde yer vermektedir. İsmail Turan ولا أهمية ولا اعتبار في “Onların sözlerinin ehemmiyeti ve itibarı yoktur. Bu, işitmiş olduğu şeylerde doğru olanını ayırt etmemesinden dolayı İbn Cerir’in acayiplik ve garipliklerindendir.” diyerek bu durumu ifade etmekte ve “bu ilim ehlinin ahlakından değildir”²²⁴ demektir.

İsmail Turan, Taberî’nin ayete vermiş olduğu manayı uygun bulmayarak فليس “İbn Cerir’in iddia ettiği manada değil”²²⁵ demektir. Bazen de noksanlığını ifade etmek için فقط نقص في الوجوه “vecihleri eksik getirdi”²²⁶ demiştir. Taberî’nin getirmiş olduğu vechi daha şiddetli eleştirdiği durumda ise فلا وجه يعقل في وجوه

²¹⁹ Turan, X, s. 202.

²²⁰ Turan, XI, s. 216.

²²¹ Turan, XI, s. 275.

²²² Turan, X, s. 206.

²²³ Turan, XI, s. 359.

²²⁴ Turan, X, s. 353.

²²⁵ Turan, X, s. 369.

²²⁶ Turan, X, s. 375.

“İbn Cerir’in getirmiş olduğu vecihlerde anlaşılır bir vecih yok”²²⁷ ifadesini kullanmıştır. Onun konuya yeterince hakim olmadığını ifade ederken de “عندك عدم الاطلاع أو”²²⁸ demektedir. “النقص في الروايات والورود”²²⁸ rivayetlere muttali değilsin ya da noksansın”²²⁸ demektedir.

Bir meseleyi anlamadığını ifade ederken “ولا فهم له”²²⁹ “onu anlamamıştır”, “وهو وهين”²³⁰ “onun kıymeti yoktur”²³¹ gibi ifadeler kullanmıştır. Başka bir yerde “فليس المعنى والمفهوم كما فهم ابن جرير”²³² “mana ve mefhum İbn Cerir’in anladığı gibi değildir”²³² demektedir. Taberî’nin açıklamasını merdud gördüğü de olmuş ve “وما ترجم به الطبري عندي مردود”²³³ Taberî’nin açıkladığı şey bana göre merduttur”²³³ demiştir.

Taberî, senedsiz olarak getirdiği rivayetler sebebiyle de eleştiriye maruz kalmıştır. İsmail Turan, “İbn Cerir rivayetleri senedsiz”²³⁴ diyerek Taberî’yi eleştirmiştir.

Taberî’nin sağlam olmayan tutumunu eleştirirken “فقد بنيان ابن جرير على غير أساس”²³⁵ “İbn Cerir’in binası sağlam olmayan bir temel üzere oturdu”²³⁵ demiştir.

Taberî, tefsirinde israiliyata dair rivayetler de zikretmektedir. Bu da eleştiriye konu olan meselelerdendir. İsmail Turan “أستاذنا المرحوم أبو جعفر محمد بن جرير الطبري أملاً تفسيره”²³⁶ “Merhum hocamız Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, israliyyatan öncekilerin masalları ve haberleri ile Mecusi ve acemlerden Asyalıların masallarına dair bulduklarıyla tefsirini doldurdu.”²³⁶ diyerek eleştirisini yapmaktadır.

İsmail Turan bazen de Taberî’nin vecihlerin kendine uygun yanına tutunmasını eleştirmiş ve “Cerir, vechin mizacına uygun”²³⁷ “وقد اتخذ جرير طرفاً من أطراف الوجه طرفاً ملائماً لمزاجه”²³⁷ demmiştir.

İsmail Turan, Taberî’nin önceki tutumunu değiştirdiğine değinmekte ve “وقد نقض”²³⁸ “önceki yöntemini bozdu”²³⁸ diyerek onu eleştirmektedir. Bunun da rivayetleri

²²⁷ Turan, X, s. 387.

²²⁸ Turan, X, s. 387-388.

²²⁹ Turan, X, s. 406.

²³⁰ Turan, X, s. 406.

²³¹ Turan, X, s. 406.

²³² Turan, XI, s. 119.

²³³ Turan, III, s. 582.

²³⁴ Turan, X, s. 459.

²³⁵ Turan, X, s. 459.

²³⁶ Turan, X, s. 460.

²³⁷ Turan, X, s. 476.

anlamadaki zayıflığından kaynaklandığını روايات فهم وذلك لضعفه تجاه bu, rivayetleri anlamadaki zayıflığı sebebiyledir”²³⁹ diyerek ifade etmiştir. İbn Cerir’in başarısızlığına bak”²⁴⁰ diyerek Taberî’nin zayıflığına işaret etmektedir.

وذلك الوجه المختلف من قبل ابن جرير Taberî’nin aykırı vecih getirmesini de eleştirmiş ve “bu aykırı vecih İbn Cerir tarafındandır”²⁴¹ diyerek bunu dile getirmiştir. Taberî’nin doğru bulduğu görüşü eleştirirken de وهو يعتقد أنه أولى الأقوال بالصواب “o, onun görüşlerin doğruya en yakını olduğuna inanıyor”²⁴² demiştir.

فأقم كتاب İsmail Turan Taberî’nin Allah’ın kitabının ehli olmadığını da söylemiştir. Allah’ın kitabını ikame et ey üstadım İbn Cerir ve onun ehli olmadığını hayal et”²⁴³ demiştir. Bazı yerlerde gaflete düştüğünü de söylemekte ve وقد تغافل قتادة إن صح الخبر وتابعه عنه ابن جرير “haber sahihse Katade gaflete düştü, İbn Cerir de ona tabi oldu”²⁴⁴ demektedir.

بل الخلاف لدى ابن İsmail Turan, ihtilafın Taberî’den kaynaklandığını anlatmak için “Bilakis ihtilaf İbn Cerir’dedir. O, zannına göre bunu ortaya çıkarmıştır”²⁴⁵ demektedir.

فلا حاجة إلى إيراد هذا Taberî’nin aktardığı görüşün gerekli olmadığını düşündüğünde “bu sözü aktarmaya ihtiyaç yoktur”²⁴⁶ demektedir. Birbirine zıt görüşler getirdiğinde ise Ebu Cafer, birbiriyle çelişen sözler aktarıyor”²⁴⁷ demiştir. Bunların “zihni meşgul etmek için zikrinde fayda olmayan sözler”²⁴⁸ olduğu görüşündedir.

“bir vecihle yetinme”²⁴⁹ Bazı yerlerde de tek bir vecihle yetinmesini eleştirmiş ve “bir vecihle yetinme”²⁴⁹ demiştir.

وهذا İsmail Turan, Taberî’yi olumsuz bir veche sahip olmakla da eleştirmektedir. “bu olumsuz bir vecihtir ve o İbn Cerir’in huyudur”²⁵⁰ diyerek

²³⁸ Turan, X, s. 476.

²³⁹ Turan, X, s. 476.

²⁴⁰ Turan, XI, s. 324.

²⁴¹ Turan, XI, s. 15.

²⁴² Turan, XI, s. 15.

²⁴³ Turan, XI, s. 17.

²⁴⁴ Turan, XI, s. 146.

²⁴⁵ Turan, XI, s. 17.

²⁴⁶ Turan, XI, s. 28.

²⁴⁷ Turan, XI, s. 28.

²⁴⁸ Turan, XI, s. 28.

²⁴⁹ Turan, XI, s. 326.

bu durumu eleştirmiştir. Aynı zamanda Taberî’de müşkil ihdas etme hastalığı olduğunu söylemiştir. “hocamızda meselelerde müşkil olduğunda”²⁵¹ diyerek bu durumu ifade etmiştir.

İsmail Turan, eleştirilerinde mübalağaya da yer vermektedir. Cehaletle itham ettiği Taberî için الجاهالة على الصخور يا بحر الجاهالة “dalgalarını kayalara vurma ey cehalet denizi”²⁵² ibaresini kullanmıştır.

Tefsirin hacmini büyütmek için sahih olan ve olmayan rivayetleri aldığını söyleyerek عندہ الاهتمام الأقصى والعناية القصوى لم الأخبار الصحيحة أو غير الصحيحة لتكبير حجم التفسير فقط “o, sahih olsun ya da olmasın sadece tefsirin hacmini büyütmek için haberlere son derece önem vermektedir”²⁵³ demiş ve Taberî’yi eleştirmiştir.

İsmail Turan umum manayı tahsis ettiği gerekçesiyle Taberî’yi eleştirmiş ve قد خصص ابن جرير تلك الآية.. وذلك وجه خاص وليست الآية مختصة به والآية لها وجه عام شامل ayeti tahsis etti, bu özel bir vecihtir, ayet ise ona has değildir, ayetin genel umumi bir manası vardır”²⁵⁴ demiştir.

İsmail Turan eleştirilerini yaparken bazen açık bazen kapalı bazen de sert bir dil kullanmıştır.

2.1.1. Rivayet Yönünden Eleştiri

Müellif İsmail Turan’ın Taberî’ye yönelttiği eleştirileri incelediğimizde bunların bir kısmının rivayetlere yönelik olduğunu görmekteyiz. Zikredilen rivayetlerin bazen senedi bazen de metni eleştiriye konu olabilmektedir. Rivayetin anlaşılabilirliği yahut yerinde getirilmemesi gibi konulardaki eleştiriler aşağıda ele alınmıştır.

2.1.1.1. Rivayetlerde Karışıklık

İsmail Turan, Taberî’yi getirmiş olduğu bazı rivayetlerde karışıklık olması yönüyle eleştirmiştir.

²⁵⁰ Turan, XI, s. 38.

²⁵¹ Turan, XI, s. 95.

²⁵² Turan, XI, s. 275.

²⁵³ Turan, XI, s. 331.

²⁵⁴ Turan, XI, s. 411.

Taberî, Enfal suresinin 5-8. ayetlerini tefsir ederken Bedir Savaşı hususunda istişare edilen kişilerle ilgili zikrettiği rivayette karışıklık olduğu söylenerek eleştirilmiştir.

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ (5) يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (6) وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (7) لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (8)

“Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Müminlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi. Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı. Hani Allah size iki taifeden birini va’d ediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.” (Enfal: 8/5-8)

Taberî, ayetin tefsirinde bu ayet-i kerimelerin Bedir Savaşı’na işaret ettiğini söylemektedir. İslam ordusu Kureyş’in kervanlarını ele geçirme niyetiyle harekete geçmişti. Haberi alan Kureyş ise bin küsürlük bir ordu hazırlamış, kervanın güzergâhına yerleşmişlerdi. Bu durum üzerine Hz. Peygamber (sas) ashabıyla istişare etmeye başladı. Kimi müminler savaşa hazırlık yapılmadan böyle bir durumla karşı karşıya geldiği için isteksiz davrandılar. Ancak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Muhacirler adına konuşup Allah’ın Rasulü’nün de isteği üzere savaşma kararı aldılar. Ensar adına Hazrec kabilesinin reisi Sa’d b. Ubade “Ey Allah’ın Rasulü sen yapacağını yap, sana emredileni yerine getir.” diyerek kabilesi adına savaşa razı oldu. Evs kabilesinden de Sa’d b. Muaz emrolunan şeyi yapacaklarına dair açıklamada bulunarak savaşmaya hazır olduklarını belirtti.²⁵⁵

Bu olayda Taberî, Sa’d b. Ubade’yi savaşta istişare edilen kişiler arasında zikretmiştir. Müellif İsmail Turan ise rivayette Peygamberimizin (sas) kavimle görüşmesi için işaret ettiği Sa’d’ın Ensardan Evs’in lideri Sa’d b. Muaz olduğunu, Hazrec’in lideri Sa’d b. Ubade’nin Bedr’e gelmediğini söylemektedir.²⁵⁶

İbn Hişam’ın Siret’inde de müellifimizin dediği gibi istişare edilenler arasında Sa’d b. Ubade’yi görememekteyiz. Siret’te konuşanlar arasında Muhacir adına Ebu

²⁵⁵ Taberî, XI, s. 42-43.

²⁵⁶ Turan, X, s. 53-54.

Bekir, Ömer, Mikdad b. Esved, Ensar adına da Sa'd b. Muaz zikredilmektedir.²⁵⁷ Aynı şekilde İbni Kesir de Siret'inde İbni Hişam'a muvafık olmuş, Sa'd b. Ubade'yi zikretmemiştir.²⁵⁸ Bu bilgilerden hareketle İsmail Turan'ın eleştirisinde haklı olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.2. Rivayetlerin Sıhhati Yönünden

İsmail Turan, Taberî'yi rivayetlerin sıhhatine dikkat etmemesinden dolayı eleştirmiştir. Taberî'nin, tefsirine aslı olmayan haberler koymasını ona yakıştıramamıştır.²⁵⁹

Örnek 1:

Taberî'nin, Enfal suresinin 30. ayetini tefsir ederken İbn Cüreyc'den rivayet nakletmektedir. İsmail Turan Taberî'nin İbn Cüreyc'ten haber nakletmesini ve nakledilen bu rivayeti eleştirmektedir.

وَأَذِّنْ لِّمَكْرُ بَكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

“Hani inkar edenler seni bağlayıp hapsedmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” (Enfal: 8/30)

Ayet, İslam daveti yayılmaya başladığı zamanlarda Mekke müşriklerinin Peygamber'i (sas) engellemek için Daru'n-Nedve'de toplanıp Peygamber'e (sas) zarar vermek için karar aldıkları olayı anlatmaktadır.²⁶⁰

²⁵⁷ Abdulmelik b. Hişam b. Eyyûb, es-Sîretu'n-Nebeviyye li'bni Hişam, thk. Mustafa es-Sika-İbrahim EbyârAbdu'l Hafiz eş-Şibli, 2. Baskı, Şeriketun Mekte ve Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l Halebi ve Evladihi, Mısır, 1955, I, s. 615.

²⁵⁸ İsmail b. Ömer b. Kesîr, es-Sîretu'n-Nebeviyye, thk. Mustafa Abdulvahid, Dâru'l-Mârife li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut-Lübnan, 1976, II, s. 395.

²⁵⁹ Turan, V, s. 160.

²⁶⁰ Ayetin iniş sebebi hakkındaki rivayet tam olarak şu şekildedir: “Kureyş liderleri Darunnedve'de toplanmak için geldikleri zaman kapının önünde yaşlı bir zat gördüler. Bu kişi şeytandı. Ona kim olduğunu sordular. O da Necidli bir şeyh olduğunu, onlarla önemli bir meseleyi konuşmak için geldiğini söyledi. Onlar da onu istişareye kabul ettiler. Burada toplananlar Hz. Peygamber hakkında plan kurmaya başladılar. Onlardan birisi Rasûlüllah'ı bağlayıp hapsedmeyi teklif etti. Böylece zamanla ölüp unutulacağını belirtti. Bunun üzerine ihtiyar görünümlü şeytan itiraz ederek dedi ki: “Vallahi sizin bu görüşünüz görüş değildir. Rabbi, onu, sizin hapsettiğiniz yerden çıkarıp arkadaşlarına kavuşturur. Arkadaşları size karşı ayaklanıp onu elinizden alırlar, ona bir şey yapmanıza engel olurlar. Ayrıca sizi, memleketinizden çıkarmayacaklarına da emin değilim.” Kureyşliler şeyhin sözlerini doğru buldular. Bunun üzerine başka birisi çıkıp Hz. Peygamber'i sürgün etmeyi teklif etti. Böylece ondan kurtulacaklardı. İhtiyar yine itiraz ederek “Vallahi bu görüşünüz de görüş değildir. Onun sözlerinin tatlılığını, hatipliğini, konuştuklarıyla insanların kalbini çeldiğini görmüyormusunuz? Vallahi eğer siz

Taberî'nin tefsirine baktığımızda Yüce Allah, bu ayette peygamberine olan nimetini hatırlatmaktadır ve onu (sas), müşriklerin kurduğu bu tuzaklardan koruduğunu bildirmektedir. Taberî, ayetin tefsirinde İbn Cüreyc'den iki rivayet getirmiştir. Birinci rivayet İbn Cüreyc Atâ'dan o Umeyr b. Umeyr'den o da Muttalib b. Ebi Vedâa'dan gelmektedir. Diğerisi ise İbn Cüreyc Ata'dan, o Ebu Ubeyd'den, Ubeyde b. Umeyr şu rivayeti zikretmiştir: "Ebu Talip, Rasulullah'a "Kavmin sana karşı ne gibi tuzaklar kuruyorlar?" dedi. Rasulullah *"Beni büyülemeyi, öldürmeyi ve yurdumdan çıkarmayı istiyorlar."* buyurdu. Ebu Talip "Bunu sana kim bildirdi?" deyince Rasulullah (sas) *"Rabbim bildirdi"* dedi. Ebu Talip "Rabbin ne güzel bir Rab, ona iyi davran." dedi. Rasulullah (sas) de *"Ben mi ona iyi davranacağım? Asıl O bana iyi davranır."* buyurdu. Bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu.²⁶¹

İsmail Turan bu rivayet hakkında, Ebu Talib'in bu haberde zikredilmesinin garib ve münker olduğunu söylemektedir. Çünkü İsmail Turan'ın ifadelerine göre Ebu Talib, Kureyş'in Peygamber'e (sas) tuzak kurmasından yaklaşık 3 yıl önce vefat etmiştir.²⁶² Ayrıca tuzağın kurulduğunu zikreden ayet Medenî olmasına rağmen olay, Peygamber'in hicret ettiği gece vukû bulmuştur. Haberin birinde Ata'ya, diğerinde Ubeyd b. Umeyr'e isnad edilmesi mevkuftur. Çünkü Ata tebeiu't-tabiinden, Ubeyd b. Umeyr ise tabiindendir.²⁶³ Aynı zamanda müellifimiz Taberî'nin İbn Cüreyc'den gelen bu rivayetleri getirmesine de kızmış ve İbn Cüreyc'in aslı olmayan haberler nakleden bir râvi olduğunu söylemiştir.²⁶⁴

Kurtubî Tefsiri'nde, bu ayetin iniş sebebi olarak Mekke müşriklerinin Daru'n-Nedve'de bir araya gelip Hz. Peygamber'in durumu hakkında istişare ettikleri zikredilmektedir. Bu istişare sonucunda Rasulullah'ı (sas) öldürme kararına varılmış ve

böyle yaparsanız o gider, davasını diğer Araplara anlatır, onları aleyhinize kışkırtır. Onlar da gelip sizi memleketinizden çıkarır, ileri gelenlerinizi de öldürürler." dedi. Kureyşliler ihtiyarın bu sözünü de doğru bulduktan sonra Ebu Cehil, her kabileden bir gencin seçilip her birine kılıç verilerek Hz. Peygamber'i öldürmelerini ve bu şekilde Haşimoğulları'nın bütün Kureyş kabileleriyle savaşmayı göze alamayacakları için kan parasına razı olacaklarını söyledi. Necidli ihtiyar da Ebu Cehil'in bu teklifini uygun buldu ve bu görüş üzerine ittifak ederek ayrıldılar. Bunun üzerine Cebrail (a.s) Resululah'a gelip o gece her günkü yattığı yerde yatmamasını söyledi. Allah Teâlâ, Peygamber'in (sas) hicretine izin verdi. Peygamber (sas) de Medine'ye hicret etti. Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. el-Bağdâdiel-Cevzi, el-Muntazimü Fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, III, s. 45.

²⁶¹ Taberî, XI, s. 133-134.

²⁶² Turan, X, s. 202.

²⁶³ Turan, X, s. 202.

²⁶⁴ Turan, X, s. 202.

her kabileden birer kişi seçilerek, gece dışarıya çıktığında Rasulullah'ı (sas) öldürmek için toplanmalarına karar verilmişti. Rasulullah (sas) o gece Ali'ye (r.a) kendi yerine yatmasını emretmiş ve onların kendisini görmemesi için Allah'a dua ederek Mekke müşriklerinin arasından geçmiş, Medine'ye hicret için yola çıkmıştı.²⁶⁵ Beyzâvi de aynı şekilde ayetin iniş sebebi olarak bu olayı nakletmektedir.²⁶⁶

İbn Kesîr ise bu ayetin tefsirinde öncelikle İbn Cüreyc'in rivayetini getirmekle birlikte rivayette Ebû Tâlip'in zikredilmesinin çok garip hatta münker olduğunu söylemiştir. Buna sebep olarak da ayetin medeni olduğunu, aynı zamanda müşriklerin Rasulullah (sas) hakkında tuzak kurmak için bir araya gelmelerinin hicret gecesi olduğunu ve Ebû Talip'in ise hicretten üç sene evvel vefat ettiğini bildirmiştir. Daha sonra ise Kurtubî'nin ve Beydavi'nin getirmiş olduğu rivayeti getirerek asıl olanın bu olduğunu belirtmiştir.²⁶⁷

Tefsir ve siyer kaynaklarında da geçtiği üzere olayın hicret gecesi gerçekleştiği, Ebu Talip'in de hicretten üç yıl önce vefat ettiği anlaşılmakta ve müellifin, İbn Cüreyc'den getirdiği haberin doğru olmadığı yönünde Taberî'ye yönelttiği eleştirisinde isabet ettiği görülmektedir.

Abdumelik b. Abdulaziz b. Cüreyc'in künyesi Ebu Halid'dir. Hicrî 80'de doğmuştur. Rum asıllıdır. Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvus ve Mücahid gibi tabînin büyüklerinden ders almıştır.²⁶⁸ Ondan ise Evzai, Sevri, İbni Uyeyne ve Leys gibi sayılamayacak kadar kişi rivayet etmiştir. Atâ onun Hicaz ehlinin seyyidi olduğunu söylemiştir. Seleften ve haleften onu yücelten birçok söz gelmiştir.²⁶⁹ Mahled b. Hüseyin yaratılmışlar arasında İbn Cüreyc'den daha doğru sözlü birini görmediğini söylemiştir. Yahya b. Said ise onun saduk bir ravi olduğunu söylemektedir.²⁷⁰ Zehebi, onu sika raviler arasında zikretmiş ve tedlis yaptığını bildirmiştir. Aynı zamanda İbn Cüreyc'in rivayet ederken kimden aldığına aldırış etmediğini söylemektedir.²⁷¹

²⁶⁵ Kurtûbî, Tefsîru'l-Kurtûbî, VII, s. 397.

²⁶⁶ Bezâvî, Tefsîrû'l-Beyzâvî, III, s. 57.

²⁶⁷ İbn Kesir Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuraşî, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, 1. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1419, IV, s. 44.

²⁶⁸ İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", DİA, İstanbul, 1999, XIX, s. 405.

²⁶⁹ Nevevi Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeraf, Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., II, s. 298.

²⁷⁰ Mizzî Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Ebu'l-Haccac, Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Rical, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XVIII, s. 338-352.

²⁷¹ Zehebi Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Mîzânül İ'tidal fî Nakdi'r-Ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Marife li't-Tabâati ve'n-Neşri, Beyrut, 1963, II, s. 49.

İbn Cüreyc, tebeu't-tabiinin büyüklerinden, güvenilir bir ravi olmakla birlikte almış olduğu rivayetleri kimden aldığına dikkat etmemesinden dolayı eleştirilmiştir. Müellif de bu sebepten dolayı Taberî'yi eleştirmektedir.

Örnek 2:

Taberî, tefsirinde Vehb b. Münebbih'ten rivayetler aktarmaktadır. İsmail Turan, Taberî'nin Vehb b. Münebbih'ten rivayet nakletmesini ve nakledilen rivayeti eleştirmiştir.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ
لِحُدُودِ اللَّهِ وَيَتَّبِعُوا الْمُؤْمِنِينَ

“Allah'a tevbe edenler, ibadet edenler, hamededenler, oruç tutanlar (saihun), rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar, Allah'ın koyduğu sınırları gözetenerler! İşte bu mü'minleri müjdele!” (Tevbe: 9/112)

Taberî, ayeti tefsir ederken Vehb b. Münebbih'ten rivayet nakletmiştir. Rivayet şu şekildedir: Müsenna, İshak'tan, o Abdullah b. Zübeyr'den, o İbn Uyeyne'den, o Amr'dan, o Vehb b. Münebbih'ten işitti, şöyle diyor: İsrailoğullarında yolculuk yapanlar vardı. Kişi kırk sene dolaştığında kendisinden önce yolculuk yapanların gördüklerini görürdü. Bağı bir kişinin oğlu kırk yıl dolaştı ama bir şey görmedi. “Ey Rabbim! Anam babam kötülük yapmış olsa bile ben iyilik yapmış olamaz mıyım?” dedi. Ardından ondan öncekilere gösterilenler ona gösterildi.²⁷²

İsmail Turan, “Rivayetlerde tercübeli üstad İbn Cerir bu yalancıyı nasıl görmüyor?” diyerek hadis ve fıkıh ehlinden kimsenin ona itibar etmediğini ve onun asılsız haber nakledenlerden biri olduğunu söylemektedir. Yalan söyleyen ve ondan nakleden, ikisi de yalancılardan oldu, demektedir. Müellif, Beni İsrailden bu haberi Vehb b. Münebbih'in tahrif yaparak uydurduğunu ve ona kesinlikle güvenilemeyeceğini bildirmektedir.

Ayette geçen “saihun” kelimesiyle alakalı olarak müellif İsmail Turan bu kelimedden kastın bedenleriyle seyahat ederek beldeleri dolaşanlar değil bilakis ruhlarıyla ve nefisleriyle seyahat edenler olduğunu söylemiştir. Bu şekilde onlar oruç ve

²⁷² Taberî, XIV, s. 505.

ibadet yoluyla nefsi istek ve arzularını azaltarak Rab'lerinin katındaki menzile ulaşmış olan kişilerdir. Yani "saihun"dan maksat manevi yolculuk yapanlardır.²⁷³

Müellif, Vehb b. Münebbih'le alakalı şunları söylemektedir: Hemmam b. Münebbih ile Vehb b. Münebbih kardeşler. Babaları Münebbih, Güney Yemen'de Habeşlilerin olduğu günlerde Güney Yemen'e göç etti. Onlar Hristiyanlardı. Güney Yemen'de Farslar vardı ve onlar Mecusiydiler. Fars meliki Kısra Münebbih'i Habeşlilerle savaşmak için Kuzey Yemen'e gönderdi. Oraya yerleşti ve yalan anlatan kıssacılar oldu. Öncekilerin hikâyelerini anlatıyordu. Oğlu Hemmam b. Münebbih tabiidinden, ihlas ve doğruluk sahibi biriydi. Ebu Hureyre'den (r.a) hadisler rivayet etmiştir. Buhari ve Müslim'de rivayetleri vardır. Onun kardeşi Münebbih'e gelince yalanda ve nifakta gidişi babası gibidir. Hadis imamlarından hiçbirisi ondan rivayet almadı. İbn Cerir ona rağbet etti. Tefsirin hacmini büyütmek için aslı olmayan haberler nakletmesi uygun değildir. Peygamber'in (sas) yalan hakkındaki sözünden dolayı yalancı Vehb b. Münebbih'e ve ondan rivayet edenlere güvenilmez.²⁷⁴

Vehb b. Münebbih tarikiyle gelen Beni İsrail hakkındaki rivayeti Râzi'nin tefsirinde de görmekteyiz. Fahreddin Râzi saihun kelimesini tefsir ederken birden fazla manaya geldiğini belirterek, bu kelimenin oruç tutanlar, cihad veya hicret için yolculuk yapanlar ve ilim talebi için yolculuğa çıkanlar olarak farklı şekillerde tefsir edildiğini söylemiş, saihun kelimesinin "ilim yolculuğuna çıkanlar" şeklindeki tefsirinden sonra Vehb b. Münebbih'ten aktarılan bu rivayeti zikretmiştir.²⁷⁵

Saihun kelimesinin anlamlarına baktığımızda, onun birkaç manaya geldiğini görmekteyiz. Müellif rivayette geçen seyahatin manevi olduğunu söylemektedir. Taberî'de geçen rivayet ise israiliyyatla alakalı olup ihtiyatla bakılması gereken haberlerdendir.

İsmail Turan'ın, tefsirinin bir başka yerinde yine aynı sebeple Taberî'yi eleştirdiği görülmektedir.²⁷⁶

²⁷³ Turan, XI, s. 359.

²⁷⁴ Turan, XI, s. 358-359.

²⁷⁵ Fahreddin Râzi Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan, Mefâtîhu'l-Gayb, 3. Baskı, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000, XVI, s. 154.

²⁷⁶ İsmail Turan'ın eleştiriyse alakalı ayet;

(ووصى بها إبراهيم بنيه ويعقوب يا بني إن الله اصطفى لكم الدين فلا تموتن وأنتم مسلمون 132) .

"İbrahim, oğullarına da bunu tavsiye etti. Ya'kub da aynı tavsiyede bulunarak şöyle dedi: "Ey oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Artık ancak Müslüman kimseler olarak ölün." (Bakara: 1/132)

İsmail Turan orada da Vehb b. Münebbih'in kıssa anlatan kişilerden olduğunu ve bu kıssaların öncekilerin masalları olup onlarda herhangi bir esasın olmadığını söylemektedir. “Büyük üzüntü ki İbn Cerir et-Taberî'nin rağbeti uydurulmuş kıssalaradır”, diyerek Taberî'nin tefsirini bunlarla büyüttüğünü ifade etmiş ve onu eleştirmiştir.²⁷⁷

Vehb b. Münebbih'in künyesi Ebu Abdullah'tır. Tabiîn dönemi tanınmış hadis alimlerindenidir. Hemmam b. Münebbih onun kardeşidir.²⁷⁸ Babası, Hz. Peygamber zamanında müslüman olmuş ve Muâz b. Cebel'den rivayette bulunmuştur. Yahudi kaynaklı rivayetleri ve peygamberler tarihini çok iyi bilmektedir. Yunan, Süryânî ve Himyerî dillerine hâkimdir. Ebû'l-Hasan el-İclî, Ebû Zür'a er-Râzî, Nesâî ve İbn Hibbân gibi alimlerden Vehb'in sika olduğu nakledilmiştir. Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe onu eleştirmiştir. 732 yılında San'a'da vefat etmiştir.²⁷⁹ Zehebi, Mîzânül İ'tidal adlı eserinde Vehb b. Münebbih'in sika olduğunu söylemiştir. Yalnız Fellas onu zayıf kabul etmiş, cemaat onun sika olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda israiliyattan çokça nakilde bulunduğunu da söylemektedir.²⁸⁰ İmam Nevevi ise sika olduğu yönünde ittifak olduğunu bildirmiştir.²⁸¹

Vehb b. Münebbih, her ne kadar kaynaklarda sika olduğuna dair bilgiler mevcut olsa da israiliyyattan çokça nakilde bulunması ve bu bilgilerin tefsir kaynaklarına girmesine sebep olan ilk kişiler arasında yer alması sebebiyle ondan gelen rivayetlere dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Taberî ise bu tarz rivayetlere tefsirinde çokça yer vermiştir. Bunda, onun kendisine ulaşan rivayetleri aktarma amacı gütmesi etkili olsa da gelen rivayetlerdeki israiliyyatın tefsir ilminde çokça kullanılması bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Müellifin, Vehb b. Münebbih'in israiliyyattan çokça rivayette bulunmasıyla alakalı eleştirilerinde haklı olmakla birlikte bizatihi Vehb b. Münebbih hakkında yapmış olduğu eleştiriler, ağır ifadeler barındırmaktadır.

²⁷⁷ Turan, II, s. 584.

²⁷⁸ Nevevi, Tehzib, II, s. 149.

²⁷⁹ Mehmet Emin Özafşar, Mahmut Demir, “Vehb b. Münebbih”, DİA, İstanbul, 2012, XXXXII, s. 608-609.

²⁸⁰ Zehebî Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Mîzânül İ'tidal fî Nakdi'r-Ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Marife li't-Tabâati ve'n-Neşri, Beyrut, 1963, IV, s. 352-353.

²⁸¹ Nevevi, Tehzib, II, s. 149.

2.1.1.3. Yanlış Rivayetlere İtimat Edilmesine Eleştiri

İbn Cerir Taberî'nin tefsirinde getirmiş olduğu rivayetlerden bazıları yanlış olduğu düşüncesiyle İsmail Turan tarafından eleştirilmiştir. Taberî'nin Süddi'den getirmiş olduğu rivayetler de eleştiriye konu olan bu rivayetler arasında yer almaktadır.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

“Hani inkar edenler seni bağlayıp hapsetmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” (Enfal: 8/30)

Taberî, ayetin tefsirinde Süddi'den rivayet getirmiş²⁸² ve Süddi'den gelen bu rivayet birkaç yönden İsmail Turan tarafından eleştirilmiştir.

Örnek 1:

Süddi'den gelen bu rivayette “Ali b. Ebi Talip (r.a) Rasulullah'ın yatağında uyudu. Bu, Allah Teâlâ *“seni bağlayıp hapsetmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için”* buyurduğu zaman idi.” denmektedir. İsmail Turan, Süddi'nin bu

²⁸² Süddi'den gelen rivayetin tam metni şu şekildedir:

Muhammed b. Huseyn Ahmed b. Mufaddal'dan o Esbat'tan o da Süddi'den şöyle rivayet etmiştir: *“Hani inkar edenler seni bağlayıp hapsetmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”* Şöyle demiştir: Ensar müslüman olduktan sonra Kureyş büyükleri toplandılar. Kendisine sığınacağı bir sığınak bulduğu zaman İblis Necd ehlinde bir adam suretinde geldi ve onlarla birlikte Daru'n-Nedve'ye girdi. Onu tanımayınca “Sen kimsin, bu meclisteki kavmimizin tamamını tanıyoruz” dediler. Ben Necd ehlinde biriyim, konuşmanızı iştittim ve size tavsiyede bulunacağım, dedi. Utandılar ve onu bıraktılar. Bir kısmı, yatağına yattığı zaman Muhammed'i (sas) tutun ve ölmesini bekleyelim dediler. İblis, ne kötü dedin dedi. Onu bir evde tutarsınız, ashabı gelir onu çıkarır ve aranızda savaş olur. Yaşlı doğru söyledi dediler. Bazıları, onu şehrinizden çıkarın dediler. İblis, ne kötü dedin dedi. Onu şehrinizden çıkarırsınız, sizin sefihlerinizi ifsat etti. Başka bir şehre gider ve onların sefihlerini de ifsat eder. Böylece size at ve adamlarla gelirler. Yaşlı doğru söyledi dediler. Ebu Cehil -İblise itaati en iyi olan o idi- şöyle dedi: Bilakis Kureyş kollarından her birine yönelir, onlardan bir adam çıkarır ve onlara silah veririz. Hep birlikte Muhammed'i (sas) bağlarlar ve tek bir adamın vuruşu gibi ona vururlar. Abdulmuttalib oğulları Kureyşle savaşmaya güç yetiremez. Onlar için ancak diyet vardır. İblis, bu genç doğru söyledi dedi. O, görüş olarak en iyiniz. Bunun üzerine kalktılar. Allah, Rasulüne durumu (sas) haber verdi. Rasulullah yatağında uyudu ve onun için gözetleyiciler koydular. Gecenin bir kısmı olduğunda o (sas) ve Ebu bekir (r.a) mağaraya doğru çıktılar ve Ali (r.a) Rasulullah'ın yatağında uyudu. Bu, Allah Teâlâ *“seni bağlayıp hapsetmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için”* buyurduğu zaman idi. “İsbat” hapsetmek ve bağlamaktır. O, Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: *“(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardı.”* Onları helak edecek, diyor. Rasulullah (sas) Medine'ye hicret ettiği zaman Ömer (r.a) onu karşıladı. Ona, kavminin ne yaptığını sordu. O, peygamber aralarından çıktığı zaman onların helak olacaklarını düşünüyordu. Ümmetlere böyle yapılmıştı. Peygamber (sas) “Savaşa ertelendiler.” dedi.

rivayetinde gaflete düştüğünü söylemekte ve “Bu ayetin Mekke’de indiğine inanıyor bilakis o, Medenidir, hicretten sonradır.” demektedir.²⁸³

Müellife göre Enfal suresindeki Peygamber’e (sas) kurulan tuzaktan bahseden bu ayet Süddi’nin rivayetinde olduğu gibi Mekkî değil Medenî’dir. Çünkü Süddi’ye göre ayet Ali’nin (r.a) Hz. Peygamber’in yatağında olduğu esnada gelmiştir. Mekke müşrikleri Daru’n-Nedve’de Hz. Peygamber’e tuzak planları kurup onu her kabileden birinin öldürmesi üzerinde anlaşmışlardı. Rabbi bu durumu Peygamberine bildirdi ve Ali (r.a) Hz. Peygamber’e suikast girişiminin yapılacağı gece onun yatağında uyudu. Müşrikler geldiklerinde Hz. Peygamber’i yerinde bulamadılar, onun yerinde Hz. Ali’yi buldular. Yani Hz. Ali’nin Peygamber’in (sas) yatağında uyuması, Hz. Peygamber’in hicretinden önce Mekke’de vuku bulmuş olduğundan Süddi’den gelen rivayete göre ayetin Mekki olması gerekmektedir.

Mukatil b. Süleyman’ın tefsirinde 30. ayet hariç Enfal suresinin Medenî olduğu geçmektedir.²⁸⁴ İbn Ebi Zemenin’in tefsirlerinde tamamının Medenî olduğu geçmektedir.²⁸⁵ Kurtubî’nin tefsirinde ise Hasan, İkrime, Cabir ve Ata’nın kavline göre Medeni olduğu, İbn Abbas’ın 30. ayetten itibaren yedi ayetin bunun dışında olduğuna dair sözü geçmektedir.²⁸⁶ Sem’ânî’nin tefsirinde “*kâfirler sana tuzak kuruyorlardı*” dan yedi ayetin sonuna kadar Mekke’de indiği söylenmiştir.²⁸⁷ Beğavi olay Mekke’de olsa da en sahih görüşün “*kâfirler sana tuzak kuruyorlardı*”dan yedi ayetin sonuna kadar Medeni olduğunu söylemektedir.²⁸⁸ Nesefî,²⁸⁹ İbn Kesir²⁹⁰ ve Suyuti Enfal suresi Medeni’dir²⁹¹ demişlerdir.

²⁸³ Turan, X, s. 205.

²⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 1. Baskı, Dâr-u İhyâ-i’t-Türâs, Beyrut, h. 1423, II, s. 97.

²⁸⁵ İbn Ebî Zemenin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa b. Muhammed, Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm, thk. Ebu Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, 1. Baskı, el-Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2002, II, s. 164.

²⁸⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah Şemsüddin el-Kurtubî, el-Câmiu li Ahkâmî’l-Kur’ân, thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Etfâfiyyîş, 2. Baskı, Daru’l-Kutubi’l-Misriyye, el-Kahire, 1384/1964, VII, s. 360.

²⁸⁷ Ebu’l Muzafferes-Sem’ânî, Tefsîru’l-Kur’ân, thk. Yasir b. İbrahim-Ğanim b. Abbas b. Ğanim, 1. Baskı, Daru’l Vatan, Riyad, 1428/1997, II, s. 246.

²⁸⁸ Muhyi’s-Sünne Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes’ud el-Beğavî, Meâlimu’t-Tenzîl fî Tefsîri’l-Kur’ân, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir-Osman Cuma Damiriyye-Süleyman Müslim el-Harş, 4. Baskı, Dâr-u Tayyibe lin-Neşri vet-Tevzi’i, y.y., 1417/1997, III, s. 323.

²⁸⁹ Ebu’l Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizuddin en-Nesefî, Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl, thk. Yusuf Ali Bedivî, 1. Baskı, Darü’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut, 1419/1998, I, s. 629.

²⁹⁰ İbn Kesir, IV, s. 3.

²⁹¹ Abdullah b. Ebî Bekr Celaledin es-Suyûtî, ed-Dürrul-Mensûr, Daru’l Fikr, Beyrut, trs., IV, s. 3.

Kasım, Hüseyin'den o Haccac'dan o İbn Cüreyc'den o İkrime'den: “*Kâfirler sana tuzak kuruyorlardı*” sözü hakkında bu Mekki'dir, dedi. İbn Cüreyc ve Mücahid de bu ayetin Mekki olduğunu söylediler.²⁹²

Surenin Medeni olduğu yönünde rivayetler güçlü olmakla birlikte, ayetin Mekki olduğunu söyleyen müfessirler de azımsanamayacak miktardadır. Buradan meselenin ihtilafı olduğu anlaşıyor.

Örnek 2:

Rivayette eleştiriye konu olan diğer bir durum ise Süddi'nin İsra suresindeki “*(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler*” ayetinin Kureyş'in Allah'ın Rasulüne suikast girişimleri ve Mekke'de Daru'n- Nedve'de bu konudaki müşavereleri hakkında indiğine inanmasıdır.

Müellif İsmail Turan'ın ifadelerine göre haber Delâil'de İbn Ebî Hâtim'den ve İbn Asâkir o da Abdurrahman b. Ğanem'den bunun aksi bir şekilde gelmiştir: “Yahudiler birgün Hz. Peygamber'e geldiler ve ‘Ey Ebu'l Kasım, nebi olduğunda doğru isen Şam'a git. Çünkü Şam toplanma yeridir, nebiler diyarıdır.’ dediler. Peygamber (sas) dediklerini doğruladı, ardından Tebuk gazvesini yaptı. Ancak Şam'a gitmek istiyordu. Tebuk'e ulaştığı zaman Allah, surenin tamamlanmasından sonra “*(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardır*”²⁹³ ayetinden تحويلاً “çevirmeye”²⁹⁴ sözüne kadar Beni İsrail suresinden ayetler indirdi. Allah ona Medine'ye dönmesini emretti, hayatın ve ölümün oradadır, oradan diriltileceksin buyurdu.²⁹⁵

Taberî'nin, tefsirinde kendisine göre doğruluk bakımından evla olan görüş ayetin Kureyş hakkında olduğu, Yahudiler hakkında olmadığıdır.²⁹⁶ İsmail Turan ise Süddi'nin bu rivayetinde gaflete düştüğünü söyleyerek yukarıdaki rivayette de geçtiği üzere ayetin Rasulullah'ı Medine'den çıkarmak isteyen Yahudilerle alakalı olduğu kanaatindedir.

Tefsirlere baktığımızda;

²⁹² Taberî, XIII, s. 502.

²⁹³ İsra: 17/76.

²⁹⁴ İsra: 17/56.

²⁹⁵ Turan, X, s. 205-206.

²⁹⁶ Taberî, XVII, s. 511.

Semerkindî, Mukatil'den nakille yerden kastın Medine olduğu nakletmiş ve ayetin Huyey b. Ahtab ile Yahudiler hakkında indiğini söylemiştir. Onlar Peygamber'in (sas) Medine'ye gelmesini hoş karşılamadılar ve ona hased ettiler. "Ey Muhammed! Sen biliyorsun ki bu yer nebiler diyarı değildir. Nebiler ve rasuller diyarı ancak toplanma yeri olan Şam yurdudur." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Şam'a yönelerek çıktı. *"Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardır."* ayeti indi ve Medine'ye dönmeyi emretti.²⁹⁷ Benzer rivayetler Ferra²⁹⁸ ve Zemahşerî'nin²⁹⁹ tefsirlerinde de geçmektedir.

Maturidi, tefsirinde bu ve benzeri şeylerin mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü Allah'ın Rasulü'nün bu konuda kendisine Allah'tan bir izin olmaksızın o Yahudilerin sözüyle Medine yurdundan Şam diyarına gitmesi caiz olmaz. Bu, ihtimal dahilinde değildir ve onun hakkında bu tasavvur edilmez.³⁰⁰

Fahreddin Râzî, tefsirinde iki görüşten de bahsetmiştir. Birinci görüş yani Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarılması Zeccac'ın ihtiyarındır, mana da odur çünkü sure Mekkidir, demektir. İkinci görüş yani Yahudilerin onu Medine'den çıkarmak istemeleri sahih olsaydı ayetin Medeni olacağını söylemiştir.³⁰¹ Kurtubî de tefsirinde Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarılması ile ilgili rivayetin en sahih olduğunu, çünkü surenin Mekki olduğunu ve ayetin öncesinde Mekke ehlinde haber verildiğini, Yahudilerin zikredilmediğini söylemektedir.³⁰² Beydavi³⁰³ ve Nesefî'de³⁰⁴ de ayetin Mekke ehliyle alakalı olduğu yer almaktadır. İbn Kesir ayetin Yahudiler hakkında olmasının zayıf bir görüş olduğunu bildirmekte ve ayet Mekkidir demektir.³⁰⁵

²⁹⁷ Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, Bahru'l-Ulûm, y.y., trs., II, s. 324.

²⁹⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferra, Meâni'l-Kur'an, thk. Ahmed Yusuf en-Necati, Muhammed Ali en-Neccar, Abdulfettah İsmail eş-Şelebi, 1. Baskı, Daru'l-Misriyye li't-Te'lif-i ve't-Terceme, Mısır, trs., II, s. 128.

²⁹⁹ Ebu'l Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzil, 3. Baskı, Daru'l Kütübil Arabî, Beyrut, 407, II, s. 685.

³⁰⁰ Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Maturidi, Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, thk. Dr. Mecdi Baslum, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005, VII, s. 94.

³⁰¹ Râzî, XXI, s. 381.

³⁰² Kurtubî, X, s. 301.

³⁰³ Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî Beydavi, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, 1. Baskı, Daru İhya-i't-Türes el-Arabî, Beyrut, h. 1418, III, s. 263.

³⁰⁴ Nesefî, II, s. 272.

³⁰⁵ İbn Kesir, V, s. 91.

Taberî'nin tefsirinde ise çıkarılan yerin Mekke olduğuna dair Katade'den rivayet yer almaktadır. Bişr, Yezid'den o Said'den o da Katade'den şöyle nakletmiştir: “(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardı.” sözü Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkarılması ile ilgilidir. Eğer bunu yapsalardı vatan edinemeyeceklerdi. Ancak Allah onları, ona emredinceye kadar Hz. Peygamber'i çıkarmaktan men etti. Bununla birlikte Peygamber'in (sas) Mekke'den çıkışından sonra ne kadar da az kaldılar. Ta ki Allah onlara Bedir günü ölümü gönderdi.³⁰⁶

Muhammed b. Abdu'l-A'la, Muhammed b. Sevr'den o Mamer'den o da Katade'den rivayete: “Muhakkak ki seni yurdunda rahatsız edecekler.” Yaptılar ve Allah onları Bedir günü helak etti. Ondan sonra Allah onları Bedir günü helak edinceye kadar ancak az bir süre kaldılar. Kavimleri onlara bunun benzerini yaptıkları zaman Allah'ın Rasulleri hakkındaki sünneti böyledir.³⁰⁷

Bu durumda Süddi'den gelen, ayetin Mekke müşriklerinin Allah'ın Rasulü'nü yurdundan çıkarma girişimleri hakkında olduğuna dair de birçok rivayet tefsirlerde yer almaktadır. Müellifimiz bu konuda Taberî'yi eleştirmiştir. Ayetin Medine'de, Hz. Peygamber'i oradan Şam'a göndermek isteyen Yahudiler hakkında indiğini söylemektir. Ancak tefsirlerde bu görüşe de mana ve sened yönünden yapılan eleştiriler mevcuttur.

Örnek 3:

İsmail Turan, Süddi'nin “Rasulullah (sas) Medine'ye hicret ettiği zaman Hz. Ömer onu karşıladı. Ona (sas), kavminin ne yaptığını sordu...” diyerek başka bir gaflete daha düştüğünü söylemektedir. Çünkü Süddi'nin bu rivayetine göre Hz. Ömer'in Medine'ye hicreti Rasulullah'ın hicretinden önce olmuştur. Ancak İsmail Turan, Ömer'in (r.a) oraya Hz. Peygamber'den sonra hicret ettiğini söylemiştir.³⁰⁸

Konuyla alakalı şu bilgileri aktarabiliriz:

Yesrib halkının Müslüman olması ve Hz. Peygamber'e biat etmeleri üzerine müşrikler Müslümanlar üzerindeki baskı, zulüm ve işkencelerini iyice artırdılar. Bunun

³⁰⁶ Taberî, XVII, s. 510.

³⁰⁷ Taberî, XVII, s. 510.

³⁰⁸ Turan, X, s. 206.

üzerine Peygamber (sas) Müslümanların Medine'ye hicret etmelerine izin verdi. Ardından ashab Mekke'yi terk etmeye başladı. Rasulullah'ın (sas) ashabından ilk Ebu Seleme İbni Abdi'l-Esed Medine'ye ulaştı. Sonra Amir İbni Rebia, hanımı Leyla Binti Ebi Hamse Medine'ye ulaştılar. Ardından Ashab-ı Kiram grup grup Medine'ye akın ettiler.³⁰⁹ Hz. Ömer hicret ederken bunu aleni yapmakta başka bir yol düşünmedi. Kâbe'yi tavaf etti, Makam-ı İbrahim'de namazını kıldı ve müşriklere meydan okuyarak yola çıktı. Ömer'in (r.a) Medine'ye gelişi Rasulullah'ın (sas) gelişinden önce oldu. Yanına ailesinden ve akrabalarından gelenler de oldu. Kardeşi Zeyd b. Hattab bunlardandır.³¹⁰

Buhari'de Hz. Ömer'in hicretine dair geçen hadislerden biri şöyledir: Berâ b. Âzib (r.a): "Hicret ederek bize ilk gelen Musab b. Umeyr ile İbni Ümmî Mektûm olmuştur. Bunların her ikisi halka Kur'an okutuyorlardı. Derken Bilal, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Ammar b. Yasir geldi. Sonra Hz. Peygamber'in ashabından yirmi sahabe içerisinde Ömer b. Hattab geldi. Arkasından Hz. Peygamber geldi. Medinelilerin, Rasulullah'ın (sas) gelmesine sevindikleri kadar hiçbir şeye sevindiklerini görmedim, öyle ki kız çocukları "Rasulullah geldi." demeye durdular. Ben de Rasulullah (sas) gelir gelmez mufassal surelerden "Sebbih İsmi Rabbikel'l-A'lâ" Suresini okumuştum." demiştir.³¹¹

Müellif İsmail Turan da Hz. Ömer'in hicretine dair şu rivayeti nakletmektedir: "İlk kişiler olarak Ebu Seleme Abdullah b. Abdu'l-Esed b. Hilal b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum ve beraberinde karısı Ümmü Seleme Hint Binti Ebi Ümeyye b. Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzum çıktı. Onun dışındakiler engellendi, ona katılmasına menolundu. Ardından bir yıl sonra hicret etti. Ebu Seleme'nin (r.a) son Akabe'den önce hicret ettiği de söylendi. İlk Mus'ab b. Umeyr sonra Ammar b. Yasir, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Bilal hicret etti sonra Ömer b. Hattab yirminci kişi olarak binitli bir şekilde hicret etti de denildi. Ardından Müslümanlar Mekke'den çıkarak topluluklar halinde ard arda Medine'ye geldiler. Ta ki Mekke'de sadece Rasulullah (sas), Ebu Bekir es-Sıddık ve Ali b. Ebu Talib (r. anhüma) -onun o ikisine kalmayı emretmesiyle- kaldılar. Ancak

³⁰⁹ Sallabi, I, s. 457.

³¹⁰ Ali Muhammed Sallâbî, Hz. Ömer (r.a), çev. Dr. Mehmet Akbaş, 6. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018, s. 26.

³¹¹ Zeynuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, Sahîhi Buhârî Muhrasarı Tecrîd-i Sarîh, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, 3. Baskı, Hüner Yayınevi, Konya, 2014, I, s. 165.

müşriklerin zorla tutukladıkları hariç (Makrizi'nin İmtü'l-Esma'). Bu söz Ömer'in (r.a) hicretinin Rasulullah'ın hicretinden önce olduğuna delalet ediyor.

Hiz. Ömer'in ne zaman hicret ettiğine dair bilgiler, onun hicretinin önce olduğunu gösteriyor. Zikredilen iki hadis de Hiz. Ömer'in hicretinin Peygamber'in (sas) hicretinden önce olduğu yönündedir. En sona hicrete güç yetiremeyen Müslümanlarla Hiz. Peygamber, Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ali'nin kaldığı³¹² da düşünülürse Hiz. Ömer'in hicretinin daha önce olmuş olması gerekmektedir. Bu bilgiler ışığında Süddi'den gelen bu bilginin doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Örnek 4:

Aynı rivayette İsmail Turan'ın eleştirdiği diğer nokta Ebu Cehil'in Necidli yaşlının İblis olduğunu bilmesidir.³¹³ Ayrıca müellif, Süddi'nin rivayette Hiz. Peygamber'in hicret gecesi kendi yatağında uyuduğunu söylemesini de eleştirerek şöyle demektedir: Süddi şöyle demiştir: Ebu Cehil Daru'n-Nedve'de İblisin görüşünü doğruluyordu. Ebu Cehil bu Necidli yaşlının İblis olduğunu nereden bilmiştir? Sonra Süddi Peygamber'in (sas) yatağında uyuduğunu söylemiştir. Haberlerde Peygamber'in (sas) yatağında uyuyanın Hiz. Ali olduğu nakledilmektedir.³¹⁴

Rivayeti incelediğimizde Ebu Cehil'in gelen Necidli ihtiyarın İblis olduğunu bildiği rivayetten anlaşılmamaktadır. Süddi'den gelen rivayette, gelen Necidli yaşlıdan İblis olarak bahsedilmektedir. Ancak Ebu Cehil'in onu tanıdığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Peygamber'in (sas), hicret gecesi yatağında yatmasına gelince Süddi'den gelen rivayete göre Hiz. Peygamber yatağında uyumuş, onun için gözetleyiciler konmuş sonra gecenin bir kısmı olunca Peygamber (sas) ile Hiz. Ebu Bekir mağaraya doğru yola çıkmışlar, yerine Hiz. Ali yatmıştır. Müellif Taberî'de geçen konuyla alakalı iki hadisi tefsirinde zikretmiştir.

İbn Abbas'ın mevlası Migsem, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: "Kureyş bir gece Mekke'de müşavere ettiler. Sabah olduğunda onu yani Peygamber'i (sas) ipe bağlayın dediler, bazıları hayır onu öldürün dediler, bazıları hayır onu çıkarın dediler. Allah, nebisine bunu bildirdi. Bundan dolayı o gece Hiz. Ali, Peygamber'in (sas) yatağında

³¹² Sallabi, I, s. 458.

³¹³ Turan, X, s. 206.

³¹⁴ Turan, X, s. 206.

geceledi ve Peygamber (sas) mağaraya gitmek için çıktı. Müşrikler Hz. Ali'yi Hz. Peygamber sandıkları için gözetleyerek gecelediler. Sabahladıklarında onun üzerine atıldılar. Hz. Ali'yi gördüklerinde Allah onların tuzaklarını geri çevirmiş oldu. “Arkadaşın nerede?” diye sordular. O da “bilmiyorum” dedi. Hz. Peygamber’in izini takip ettiler. Dağa ulaşip mağaraya uğradıklarında mağaranın kapısında bir örümcek ağı gördüler. Buraya girmiş olsa kapısında ağ olmazdı dediler. Sonra Rasulullah orada üç gece kaldı.”³¹⁵

Diğer rivayet İkrime’den gelmiştir. Şöyle demiştir: “Peygamber (sas) ve Ebu Bekir (r.a) mağaraya çıktıkları zaman Hz. Ali’ye emretti, o da Rasulullah’ın yatağında uyudu. Müşrikler onu bekleyerek gecelediler. Onu uyurken gördüklerinde onun Peygamber (sas) olduğunu sandılar ve onu bıraktılar. Sabahladıklarında onu Rasulullah zannederek üzerine atıldılar. Ali (r.a) olduğunu gördüklerinde arkadaşın nerede? diye sordular. O da bilmiyorum dedi. Peygamber’i (sas) aramak için deveye bindiler, dedi.”³¹⁶

“*Kâfirler seni bağlayıp hapsetmek için sana tuzak kuruyorlardı*” ayeti hakkında Katade ve Migsem şöyle dediler: “Onlar Mekke’de bir gece onun hakkında müşavere ettiler. Bazıları sabah olduğu zaman onu iple bağlayın dediler, bazıları hayır onu öldürün dediler, bazıları hayır onu çıkarın dediler. Sabah olunca Hz. Ali’yi gördüler. Allah böylece onların tuzaklarını boşa çıkardı.”³¹⁷

Müşrikler Daru’n-Nedve’de Peygamber’i (sas) her kabileden bir gencin öldürmesi kararına vardılar. Böylece Haşimoğulları her kabileyle savaşmayı göze alamayacağından diyete razı olacaklarını ve böylece meselenin kapanacağını düşündüler. Yüce Allah bu durumu Peygamberine (sas) haber verdi. Peygamber (sas) o gün her zaman yattığı yerde yatmadı. Hz. Ali Peygamber’in (sas) yatağına yattı. Müşrikler Hz. Ali’yi Peygamber sanarak kontrol altına aldılar. Gün aydınlanınca yanına koştular ama yatakta yatanın Hz. Ali olduğunu gördüler. Böylece Allah onların tuzaklarını boşa çıkardı.³¹⁸ Peygamber (sas) alışık olunan vaktin dışında Hz. Ebu Bekir’in evine geldi ve kendisine hicret için izin verildiğini söyledi. Ebu Bekir (r.a)

³¹⁵ Taberî, XIII, s. 497.

³¹⁶ Taberî, XIII, s. 496-497.

³¹⁷ Taberî, XIII, s. 495.

³¹⁸ Sallabi, I, s. 480-482.

“Beraber mi ey Allah’ın Rasulü?” dedi. Peygamber (sas) “Evet, beraber.” buyurdular. Sonra Hz. Ebu Bekir’in hazırladığı iki deveyle Sevr’e doğru yola çıktılar.

Rivayetlerden Peygamber’in (sas) o gece yatağında uyumadığı değil sabahlamadığı anlaşılıyor. Hz. Ali onun yerinde uyumuş ve sabah olduğunda onu öldürmek için gelenler yerinde Hz. Ali’yi bulmuşlardır. Süddi’nin bu konudaki rivayetinde bir çelişki görünmemektedir.

Örnek 5:

Süddi’den aktarılan rivayeti eleştiren İsmail Turan, rivayette yer alan Hz. Ömer’in sözüne de dikkat çekerek şöyle demektedir: Süddi şöyle dedi: Peygamber (sas) Hz. Ömer’e “Savaşla ertelendiler” dedi. Yani müşriklerin helaki Bedir Savaşı’na ertelendi. Peygamber (sas), ashabıyla birlikte Ebu Süfyan’ın kervana saldırmak için çıktığında dahi Allah Teâlâ’nın savaşı murad ettiğini bilmediği halde bunu nereden bilmiştir? Kısacası Süddi, sahih olmayan bu haberleri kendiliğinden uyduruyor.³¹⁹

Rivayeti doğru anlamak için onun hangi bağlamda söylendiğine bakmamız gerekir. Konuyla alakalı rivayetin tam metni şu şekildedir: Muhammed b. Huseyn Ahmed b. Mufaddal’dan o Esbat’tan o da Süddi’den şöyle rivayet etmiştir: “*Hani inkar edenler seni bağlayıp hapsetmek, öldürmek veya (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*” Şöyle demiştir: Ensar müslüman olduktan sonra Kureyş büyükleri toplandılar. Kendisine sığınacağı bir sığınak bulduğu zaman İblis Necd ehlinde bir adam suretinde geldi ve onlarla birlikte Daru’n-Nedve’ye girdi. Onu tanımayınca “Sen kimsin, bu meclisteki kavmimizin tamamını tanıyoruz” dediler. Ben Necd ehlinde biriyim, konuşmanızı işittim ve size tavsiyede bulunacağım, dedi. Utandılar ve onu bıraktılar. Bir kısmı, yatağına yattığı zaman Muhammed’i (sas) tutun ve ölmesini bekleyelim dediler. İblis, ne kötü dedin dedi. Onu bir evde tutarsınız, ashabı gelir onu çıkarır ve aranızda savaş olur. Yaşlı doğru söyledi dediler. Bazıları, onu şehrinizden çıkarın dediler. İblis, ne kötü dedin dedi. Onu şehrinizden çıkarırsınız, sizin sefihlerinizi ifsat etti. Başka bir şehre gider ve onların sefihlerini de ifsat eder. Böylece size at ve adamlarla gelirler. Yaşlı doğru söyledi dediler. Ebu Cehil -İblise itaati en iyi olan o idi-

³¹⁹ Turan, X, s. 206.

şöyle dedi: Bilakis Kureyş kollarından her birine yönelir, onlardan bir adam çıkarır ve onlara silah veririz. Hep birlikte Muhammed'i (sas) bağlarlar ve tek bir adamın vuruşu gibi ona vururlar. Abdumuttalib oğulları Kureyşle savaşmaya güç yetiremez. Onlar için ancak diyet vardır. İblis, bu genç doğru söyedi dedi. O, görüş olarak en iyiniz. Bunun üzerine kalktılar. Allah, Rasulüne durumu (sas) haber verdi. Rasulullah yatağında uyudu ve onun için gözetleyiciler koydular. Gecenin bir kısmı olduğunda o (sas) ve Ebu Bekir (r.a) mağaraya doğru çıktılar ve Ali (r.a) Rasulullah'ın yatağında uyudu. Bu, Allah Teâlâ "seni bağlayıp hapsedmek, öldürmek veya (Mekke'den) çıkarmak için" buyurduğu zaman idi. "İsbat" hapsedmek ve bağlamaktır. O, Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: "(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardı." Onları helak edecek, diyor. Rasulullah (sas) Medine'ye hicret ettiği zaman Ömer (r.a) onu karşıladı. Ona, kavminin ne yaptığını sordu. O, peygamber aralarından çıktığı zaman onların helak olacaklarını düşünüyordu. Ümmetlere böyle yapılmıştı. Peygamber (sas) "Savaşa ertelendiler." dedi.³²⁰

Bedir savaşıyla ilgili Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: "*Hani siz vadinin yakın kenarında, onlar uzak yamacındaydılar; kervan ise sizden daha aşağıdaydı. Eğer sözleşseydiniz, kaçınılmaz olarak sözleşme yeri (veya konusu) hakkında anlaşmazlığa düşerdiniz; ancak Allah, olacak olan işi gerçekleştirmek için (böyle yaptı). Böylece, helak olacak kişi apaçık bir delilden sonra helak olsun, diri kalacak kişi apaçık bir delilden sonra hayatta kalsın. Şüphesiz Allah, gerçekten işitendir, bilendir. Hani Allah, onları sana uykunda az gösteriyordu; eğer sana çok gösterseydi, gerçekten yılgınlığa kapılacaktınız ve iş konusunda gerçekten çekişmeye düşecektiniz. Ancak Allah esenlik (kurtuluş) bağışladı. Çünkü O, elbette sinelerin özünde saklı duranı bilendir. Karşı karşıya geldiğinizde, Allah, 'olacak olan işi gerçekleştirmek' için, onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Ve (bütün) işler Allah'a döndürülür.*"³²¹

Rasulullah (sas), Ebu Süfyan b. Harb'in başkanlığında Kureyş'e ait bir ticaret kervanının Şam'dan gelmekte olduğu haberini almıştı. Bunun üzerine Müslümanları Mekke'de bıraktıkları mallarına karşılık kervanı ele geçirmeye çağırdı. Bunu haber alan

³²⁰ Taberî, XIII, s. 498-499.

³²¹ Enfal: 8/42-44.

Ebu Süfyan ise Zamzam b. Amr el-Gıfari ile Kureyş'e haber göndererek durumu onlara bildirdi ve malları korumak için çıkmalarını istedi. Kureyş bunun üzerine savaş hazırlığı yaparak yola çıktı. Rasululah'ın ashabı Kureyş'in durumundan ve savaş için çıktıklarından habersiz idiler. Ebu Süfyan kervanın yolunu değiştirmiş ve kervanı kurtarmayı başarmıştı. Kureyş'in haberi Rasulallah'a (sas) gelince ashabıyla istişare etti. Muhacirlerden Mikdat b. Amr söz alarak "Ya Rasulallah! Allah sana ne emrettiyse yerine getir. Biz seninle beraberiz dedi..." dedi. Ensardan da Sa'd b. Muaz "Biz sana iman adip tasdik ettik. Bize getirdiğin şeyin de hak ve gerçek olduğuna şahadet ettik. Biz bu hususta dinlemek ve itaat etmek üzere sana kesin söz verdik. Nasıl istersen öyle yap, biz seninle beraberiz. Seni hak din ve kitap ile gönderene andolsun ki sen bize şu denizi gösterip dalarsan mutlaka biz de seninle birlikte dalarız..." dedi. Rasulallah (sas) Sa'd'ın sözünden çok hoşlandı. "Haydi yürüyünüz. Yüce Allah iki taifeden birini bana vadetti. Vallahi şimdi ben sanki Kureyş kavminin harb meydanında vurulup düşecekleri yerlere bakıyor, onları görüyor gibiyim..." buyurdular. Ebu Süfyan kervanı kurtarınca geri dönmeleri için haberci göndermişti. Fakat Ebu Cehil itiraz edip yürüme konusunda ısrarcı oldu. Bunun üzerine savaş oldu ve Allah'ın yardımıyla Müslümanların zaferi ile sonuçlandı. Bu savaşta müşriklerin ileri gelenlerinden yetmiş kişi öldürüldü ve yetmiş kişi de esir edildi. Müslümanlardan ise on dört kişi şehit oldu.³²²

Kur'an'da da Allah, müminleri Bedir'de zafere ulaştırdığından bahsetmektedir: *"Hani sen, mü'minleri savaşmak için elverişli yerlere yerleştirmek için evinden erkenden ayrılmıştın. Allah işitendir, bilendir. O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler. Andolsun, siz güçsüz iken Allah size Bedir'de yardımıyla zafer verdi. Şu halde Allah'tan sakının, Ona şükredebilesiniz."*³²³

Savaş sebeplerine bakıldığında Müslümanların Peygamber (sas) ile çıkmasına sebep olan faktör Ebu Süfyan başkanlığında Şam'dan gelmekte olan Kureyş kervanını ele geçirme arzusudur.³²⁴ Müslümanlar savaş niyetiyle çıkmamışlardı ancak ayette de buyurulduğu gibi Allah'ın muradı başka idi. *"Hani Allah, iki topluluktan birinin muhakkak sizin olacağını vadetmişti; siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz."*

³²² Ramazan el-Bûtî, "Büyük Bedir Gazvesi", *Fıkhu's-Siyre*, çev. Ali Nar-Dr. Orhan Aktepe, (Ed. Ömer Özveren), İslami Edebiyat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 235-238.

³²³ Âl-i İmran: 3/121-123.

³²⁴ el-Bûtî, s. 239.

Oysa Allah, sözleriyle hakkın ve inkar edenlerin arkasını kesmek (kökünü kurutmak) istiyordu.”³²⁵

Rasulullah’ın çıkarken niyetinin savaş değil kervanı ele geçirme olduğuna Taberî’nin tefsirinde zikrettiği hadiste de değinilmektedir. Ali b. Nasr ve Abdulvaris b. Abdussamed’den, ikisi Abdussamed b. Abdulvaris’ten o Eban el-Attar’dan o Hişam b. Urve’den o Urve’den nakille: “Ebu Süfyan ve onun beraberinde Şam’dan gelen Kureyş’e ait kervan geldi ve sahil yoluna gittiler. Peygamber (sas) onların geldiğini işitince ashabına elçi gönderdi ve onlarla kervandaki mallar ve sayılarının azlığı konusunda konuştu. Bunun üzerine çıktılar. Sadece Ebu Süfyan ve beraberindeki kervanı istiyorlardı. Onu kendileri için ancak ganimet olarak görüyorlardı. Onları gördüklerinde bir savaş olacağını zannetmiyorlardı. Bu, Allah Teâlâ’nın indirdiği şu ayette ifade edilmiştir: “*Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz*”.³²⁶

Rasulullah’ın Medine’den çıkışı kesinlikle savaş niyetiyle değildi. Onun tek amacı Kureyş’in ticaret kafilesiydi.³²⁷ Taberî’nin tefsirinde Süddî’den aktarılan rivayetin dışında Peygamber’in (sas) savaş olacağını önceden bilmediğine dair rivayet de nakledilmiştir. Kaynaklarda geçen rivayetler de Peygamber’in (sas) savaş olacağını önceden bilmediği yönünde olduğundan İsmail Turan’ın bu eleştirisinde haklı olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.4. Rivayetleri Ayırt Etmeden Zikretmesi

Taberî, kimi zaman konu hakkında doğru veya yanlış olsun tüm görüşlerin rivayetlerini aktarmakla eleştirilmiştir. İsmail Turan da bu konuda Taberî’yi eleştirmiş ve bunun doğru olmadığını belirtmiştir.

Örnek 1:

Ganimet mallarının taksiminde Hz. Peygamber’in akrabalarının kim olduğu noktasında oluşan ihtilafı burada ele alabiliriz. Konu hakkındaki ayet şudur:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أَمْنْتُمْ
بِاللهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّنْقِيهِ الْجُمُعَاتِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

³²⁵ Enfal: 8/7.

³²⁶ Taberî, XIII, s. 399.

³²⁷ Sallâbî, II, s. 7.

“Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı o gün, o iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman etmişseniz, bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri, artık şüphesiz Allah'a, Peygambere, akrabalar(ın)a, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” (Enfal: 8/41)

Taberî bu ayette geçen “الذي القربى” yani, Hz. Peygamber’in akrabalarının kimler olduğu çerçevesinde oluşan farklı görüşleri getirmektedir. Bu konuda üç farklı görüş olduğunu bildirmiştir. İlk görüş bunların sadece Beni Hâşim oldukları yönündedir. Bu konuda ilk olarak Mücahit’ten Hz. Peygamber’in âlinin sadaka alamayacağı rivayetini aktarmış ve daha sonra aynı şekilde Mücahit’ten gelen “Allah Beni Hâşim’in içinde fakirlerin olacağını bildi. Bunun için onlara sadaka yerine ganimetten beşte birin verilmesini emretti.” rivayetini getirerek Hz. Peygamber’in âlinin Benî Hâşim olduğunu söyleyenlerin delillerini zikretmiştir.³²⁸

Taberî ikinci olarak Kureyş’in tamamının Hz. Peygamber’in akrabaları olduğu görüşünü zikretmiştir. Bu konu hakkında İbn Abbas’a ayette geçen zi’l-kurba kimdir diye sorulması üzerine onun, “Biz onlarız, ancak kavmimiz bunu reddedip Kureyş’in tamamıdır diyorlar.” rivayetini getirmiştir. Bu konu hakkında başka bir rivayete ise tefsirinde değinmemiştir.³²⁹

Daha sonra ise Taberî üçüncü görüş olarak sadece Benî Hâşim ve Benî Muttalib olduğunu söyleyenleri belirtmiştir. Bu konuda Cübeyr b. Mut’im’den gelen rivayeti zikretmiştir. Cübeyr b. Mut’im şöyle demiştir: “Hz. Peygamber Hayber’in fethinden sonra ganimet mallarını taksim ederken zi’l-kurba (yakın akrabalar) olarak Benî Hâşim ve Benî Muttalib’e pay vermiştir. Bunun üzerine ben ve Osman b. Affan Peygamber’e (sas) yürüdük ve: “Yâ Rasulullah Benî Hâşim senin kardeşlerindir. Biz onların faziletlerini inkar etmiyoruz zira Allah seni onlardan kılmıştır. Ancak kardeşlerimiz olan Benî Muttalib’e verdin, bizi bıraktın. Senin için aynı konumda değil miyiz?” dedik. ‘Onlar benden ne cahiliyede ne de İslam’a girdikten sonra ayrılmadılar. Benî Hâşim ve

³²⁸ Taberî, XIII, s. 553-554.

³²⁹ Taberî, XIII, s. 555.

Benî Muttalib bir şeydir', buyurdular ve iki elini birbirine geçirdiler.³³⁰ Taberî, tercih olarak en doğru görüşün üçüncü görüş olduğunu belirtmiştir.³³¹

Müellifin Taberî'yi eleştirdiği noktaya gelince ayette ve hadislerde geçen beşte birin "*Allah'a, Rasulüne, akrabalar(ın)a, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara*" ait olmasıyla ilgilidir. Müellif Kureyş'in tamamının yakınlık sahipleri olduğu yönündeki rivayet nedeniyle Taberî'yi eleştirmiş ve şöyle demiştir: "Kureyş'in tamamının akraba olduğunu söyleyenler yalancıdır. İbn Abbas (r.a) onları eleştirmiş, bunun bir ihtiyaç olduğu görüşünde onları zemmetmiştir. Onların sözlerinin ehemmiyeti ve itibarı yoktur. Bu, temizini ayırt etmeden işittiğinin hepsini nakletmesinden dolayı İbn Cerir'in acaip ve garipliklerindendir. Bu, ilim ehlinin ahlakından değildir."³³²

Yakınlık sahiplerinin kimler olduğu ile ilgili Husayn b. İbrahim, Zeyd b. Erkam'dan şöyle nakledilmiştir: Birgün Rasulullah (sas) Mekke ile Medine arasında Hum diye bilinen bir suyun yakınında hutbe vermek üzere ayağa kalktı. Allah'a hamd ve senada bulundu, öğüt verdi, hatırlattı. Sonra şöyle buyurdu: "Şimdi ey insanlar! Ben ancak bir beşerim. Fazla zaman geçmeden Rabbimin elçisi gelecek ve ben onun çağrısına icabet edeceğim. Ve ben aranızda iki ağır yük bırakacağım. Bunların birincisi Allah'ın kitabıdır. Hidayet ve nur ondadır. Bu sebeple Allah'ın kitabını alın ve ona sınıksız sarılın." Sonra yüce Allah'ın kitabına sarılmayı teşvik etti ve buna rağbetleri artırdı. Arkasından şöyle buyurdu: Bir de ehl-i beytimi (bırakıyorum). Ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım, ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım, ehl-i beytim hakkında size Allah'ı hatırlatırım." Bunun üzerine Husayn ona: Peki ey Zeyd! O'nun ehl-i beyti kimlerdir? Zevceleri ehl-i beytinden değil midir, dedi? Zevceleri O'nun ehl-i beytindendir ama O'nun ehl-i beyti O'ndan sonra kendilerine sadaka (ve zekat) verilmesi haram olan kimselerdir, dedi. Husayn: Peki onlar kimdir deyince, Zeyd: Onlar Ali'nin âli, Akil'in âli, Cafer'in âli, Abbas'ın âlidir, dedi. (Husayn): Peki bütün bunlar sadaka almaktan mahrum mu edilmişler, deyince (Zeyd): Evet, dedi.³³³

Fethu'l-Bârî'de zekatın tanımı şöyle yapılmıştır: "Zekatın şer'î (ıstılahî) anlamı, üzerinden bir yıl geçmiş olan nisap miktarı malın bir kısmını fakirlere ve Hz.

³³⁰ Taberî, XIII, s. 555-556.

³³¹ Taberî, XIII, s. 556.

³³² Turan, X, s. 353.

³³³ İmam Muhyiddin en-Nevevî, Sahîh-i Müslim Şerhi el-Minhâc, çev. M. Beşir Eryarsoy, Polen Yayınları, İstanbul, 2016, X, s. 275.

Peygamber'in soyu olan Haşimoğulları ve Muttaliboğulları soyundan olmayan diğer hak sahiplerine vermektir.”³³⁴ Bu tanıma göre yakınlık sahipleriyle kastedilen Haşimoğulları ve Muttaliboğullarıdır.

Cübeyr b. Mut'im şöyle demiştir: “Peygamber (sas) Benî Haşim ve Benî Muttalib'e paylaştırdığı şekilde Benî Abdişems ve Benî Nevfel'e humustan bir şey paylaştırmadı.”³³⁵

Muhammed İbn Ziyad, “Ebu Hureyre'yi şöyle derken işittim” demiştir: “Hz. Ali'nin oğlu Hasan (r.a) zekat olarak gelen hurmalardan alıp ağzına koymuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) ağzından çıkarması için ona: “Bırak, bırak! Sen bilmiyor musun biz sadaka yemiyoruz?” buyurmuştur.³³⁶ Hadisin açıklamasında, “Aile anlamına gelen “Âl” kelimesi ile burada kastedilen, alimlerin görüşlerinden tercihe şayan olanı, Benî Haşim ve Benî Muttalib'dir.” denilmektedir. İmam Şafii Rasulullah'ın Benî Haşim ve Benî Muttalib'i “zevî'l-kurbâ” hissesine ortak ettiğini, bunların dışında Kureyş'in hiçbir kabilesine bu hisseden pay vermediğini söylemiştir. Bu, onların sadakadan mahrum olmalarından dolayı onun yerine verilen paydır. Ebu Hanife ve Malik ise sadece Benî Haşim'dir, demişlerdir. Ahmed'den Benî Muttalib hakkında olumlu ve olumsuz iki rivayet vardır.³³⁷ İbn Kudame, “Farz olan sadakanın Benî Haşim'e haram olduğu konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bilmiyorum” demiştir.³³⁸

“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Ey Haşimoğulları! Doğrusu Allah (cc) size insanların kirlerini haram kıldı ve bunun yerine size (ganimetlerin) beşte birinin beşte birini verdi.’ Hâşimiler; Abbas oğulları, Ali oğulları, Cafer oğulları ve Haris b. Abdülmuttalib oğullarıdır. Bu, Hz. Peygamber'in (sas) diğer yakınlarından ayrı olarak bu akrabalarına verilen paydır.”³³⁹ Diğer akrabalar için ise helal kılınmıştır.³⁴⁰

Fahreddin Râzî de tefsirinde, ganimet paylaşımında meşhur olan görüşün Rasulullah'ın akrabaları olarak Beni Haşim ve Beni Muttalib olduğu, Beni Abdişems ve

³³⁴ el-Askalânî, III, s. 511.

³³⁵ Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Davud, thk. Şuayb el-Arnâvud-Muhammed Kamil Karabelli, 1. Baskı, Daru'-Risaleti'l-İlmiyye, y.y., 1430/2009, IV, s. 596.

³³⁶ el-Askalânî, III, s. 630.

³³⁷ el-Askalânî, III, s. 630.

³³⁸ el-Askalânî, III, s. 631.

³³⁹ Abdullah b. Mahmud el-Mavsîlî, “Zekat Verilmeyecek Kimseler”, *el-İhtiyar*, çev. Mehmet Keskin, (Ed. Osman Şerifoğlu), 6. Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013, I, s. 240.

³⁴⁰ el-Mavsîlî, I, s.241.

Beni Nevfel olmadığını söylemiştir.³⁴¹ Zemahşerî de tefsirinde aynı görüşü bildirmektedir.³⁴² Yine Rasulullah'ın ganimetten pay alacak akrabalarının kimler olduğu hususunda ihtilaf olduğunu söylemiş ve bunları Beni Haşim diyenler; Beni Haşim ve Beni Muttalib diyenler ve Ali'nin âli, Cafer'in âli, Akil'in âli, Abbas'ın âli ve Hars b. Abdulmuttalib'in çocukları olarak saymıştır.³⁴³

Aktarılan rivayetler ve malumatlar yakınlık sahipleriyle Kureys'in tamamının kastedilmediğini gösteriyor. Taberî, tefsirinde yakınlık sahipleriyle kimlerin kastedildiğini açıklarken bu konuda gelen rivayetleri almıştır. Rivayetler arasında böyle bir görüşün de olduğu anlaşılıyor. Nitekim bunu söyleyenler de vardır. Ancak tercih edilen görüş bu değildir. Taberî'nin rivayeti zikretmesinin, o görüşü desteklemesinden değil kendisine ulaşan rivayetleri aktarma amacıyla olduğu düşünülebilir.

Örnek 2:

Diğer bir örnek de Taberî'nin aynı kişiden konuyla alakalı birbirinden farklı iki rivayet getirmesiyle alakalıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيَكُمْ اللَّهُ
مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar pistirler, artık bu yıllarından sonra Mescid'i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluğa düşmekten korkarsanız (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfuyla zengin edecektir. Şüphesiz ki Allah Alimdir, Hakimdir.”
(Tevbe: 9/28)

Ayet, müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini yasaklamaktadır. Taberî, ayetin tefsirinde bu yasaklamayla alakalı, Cabir b. Abdullah'tan birbirinden farklı iki rivayet getirmiştir.

Cabir b. Abdullah'tan gelen birinci rivayet “Bir köle veya zımmi olmak dışında *“Allah'a ortak koşanlar pistirler, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.”* şeklindedir.³⁴⁴ Yine Cabir'den gelen ikinci bir rivayette Mescid-i Haram'a yaklaşmaması gereken bu kişilerin müşrik ve zımmiler olduğu geçmektedir.³⁴⁵

³⁴¹ Râzî, XV, s. 484.

³⁴² Zemahşerî, II, s. 221.

³⁴³ Râzî, XV, s. 485-486.

³⁴⁴ Taberî, XIV, s. 196.

³⁴⁵ Taberî, XIV, s. 197.

İsmail Turan, tefsirinde “Üstadımızda meselelerde müşkil ihdas etmeyi sevmeye hastalığı var. Bununla birlikte sahih ve kusurlu olanı ayırt etmeksizin muttali olduğu şeyleri toplamakta bir de sözü çoğaltmakta ve tefsirin hacmini büyütmektedir.” demektedir.³⁴⁶

Bununla birlikte müellif, Cabir’den gelen birinci haberin, Rasullah’ın Mekke ve Medine’nin haram olduğunu bildirmeden önce, ikinci haberin ise Haremeyn-i Şerife’nin haram oluşundan sonra olduğunu bildirmektedir.³⁴⁷

Fahredden Râzî burada müşrik lafzıyla kastedilenin çoğunluğun görüşüne göre puta tapanlar olduğunu söylemektedir. Tüm kafirleri kapsadığını söyleyenler de olmuştur.³⁴⁸

Ayet, müşriklerin Mescid-i Haram’a yaklaşmaması gerektiğini anlatmaktadır. Müşrik lafzı genel itibariyle açık bir manayı ifade etmektedir. Ancak konu hakkında Taberî’nin aynı kişiden iki farklı rivayet zikretmesi İsmail Turan’ın da belirttiği üzere yeni bir meselenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Lafzın delalet ettiği mana ise genel olarak puta tapan müşrikler olmakla birlikte diğer manalar da muhtemeldir.

Örnek 3:

Bu örnekte zamirle kastedilen kişilerin kimler olduğu ve Taberî’nin bağlantı kurduğu ayetle konunun ilgili olmadığı yönünde yapılan eleştiri yer almaktadır.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onların mallarından sadaka al ki onunla kendilerini temizleyesin ve arındırasın. Onlara dua et. Senin duan onlar için huzur vesilesidir. Allah duyardır, bilendir.” (Tevbe: 9/103)

Taberî’nin tefsirine baktığımızda ayet, Ebu Lübabe ve arkadaşları hakkında indiği nakledilmektedir. Onlar, Peygamber’e (sas) gelerek mallarından almasını ve tasadduk etmesini istemişlerdir. Peygamber’den (sas) kendileri için istiğfar etmesini dilemişlerdir. Peygamberimiz (sas) de onların mallarından almakla emrolunana kadar bir şey almayacağını söylemiş, bunun üzerine ayet nazil olmuştur.³⁴⁹

³⁴⁶ Turan, XI, s. 95.

³⁴⁷ Turan, XI, s. 95.

³⁴⁸ Râzî, XVI, s. 21.

³⁴⁹ Taberî, XIV, s. 455.

Taberî, ayetin tefsirinde İbn Zeyd'den şu rivayeti getirmişir. Yunus, İbn Vehb'den, İbn Zeyd *“Onların mallarından sadaka al ki onunla kendilerini temizleyesin ve arındırasın. Onlara dua et. Senin duan onlar için huzur vesilesidir. Allah duyandır, bilendir.”* ayeti hakkında onlar, Tebük seferinde Peygamber'den (sas) geri kalan münafıklardan bazı kişilerdir, demiştir. Nifaklarını itiraf ettiler ve *“Ya Rasulallah! Biz şüphe ettik, nifaka düştük, kuşkulandık ancak yeni bir tevbe ve malımızdan çıkaracağımız sadaka var mıdır? Allah, Nebisine “Onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma ve kabrinin başında da durma”³⁵⁰ dedikten sonra “Onların mallarından sadaka al ki onunla kendilerini temizleyesin ve arındırasın.”* buyurdu.³⁵¹

İsmail Turan, Tebük günü özürsüz olarak savaştan geri kalan bir grup hakkındaki bu ayetle nifak üzere ölen münafıklar hakkında inen *“Onlardan ölen birinin üzerine asla namaz kılma ve kabrinin başında da durma. Onlar Allah'ı ve Peygamberini inkar ettiler ve fasık kimseler olarak öldüler.”* ayeti arasında herhangi bir bağ olmadığını söylemekte ve şöyle demektedir: Tebük Savaşına özürsüz olarak katılmayanlar da mümindiler. İbn Zeyd'in bir haber, sahih hadis veya Kur'an'dan delile dayanmaksızın iddia ettiği gibi nifak ehlinde değillerdi. Aksine bu görüş yanlıştır ve şahsidir. Daha önce benzeri görülmediğinden bidattır ve gariptir. İbn Zeyd kendiliğinden bir söz uydurdu. Bu, mazeret kabul edilmez bir hata, büyük bir günah ve bir vehimdir. Sonra sözünü sahabeden nifaktan uzak o kişilere izafe etti. Şöyle dedi: *“nifakı itiraf ettiler ve şüphe ettik, dediler.”* Bu öncekinden daha büyük bir günahıdır. O, suçsuz kişilere iftira, yalan ve uydurmadır. Onun, sıkıntılı olmayan açıklamaları olduğu halde bu ondan beklenen bir şey değildir.³⁵²

İsmail Turan, devamında sahabe ile ilgili şunları söylemiştir: Sahabe günahları olmakla birlikte münafık olmadılar. Peygamber'in (sas) durumu hakkında şüpheyeye düşmediler. İslam ve iman hususunda şüphe etmediler. Sahabeden bazıları özürsüz olarak Tebük seferinden geri kaldılar. Bununla günah işlemiş olmakla birlikte nifaka düşmediler. Sonra pişman oldular. Bu nifak ya da şüphe değildir. Suçlarını itiraf ettiler ve nasuh tevbe ile Allah'a yöneldiler.³⁵³

³⁵⁰ Tevbe: 9/84.

³⁵¹ Taberî, XIV, s. 456.

³⁵² Turan, XI, s. 329.

³⁵³ Turan, XI, s. 300.

Razi, ayette bahsedilen kişilerin kimler olduğunda ihtilaf edildiğini söylemektedir. Bazıları onların tevbe eden o kişiler olduğunu söylemiş, bazıları da bu ayeti zenginlerden zekat almanın gerekliliğine delil getirmişlerdir. Birinci görüşte olanlar siyakı delil getirmiş, eğer ayet vacip olan zekata hamledilirse ayetin öncesi ve sonrasıyla bağlantısının kopacağını söylemişlerdir.³⁵⁴

İlk ayet Tebük Savaşı'ndan geri kalan sahabeler ve onların bu hatalarından tevbe edip temizlenmeleriyle alakalıdır. İkinci ayet ise münafıklardan bahsetmektedir. İlk ayette de geçtiği üzere savaştan geri kalan müminler yaptıklarına pişman olmuş ve hatalarının bağışlanması için Peygamber'e (sas) gelmişler, Allah Teâlâ da Peygamber'in (sas) duasının onlar için sükunet vesilesi olduğunu bildirmiştir. İsmail Turan'ın da belirttiği üzere münafıklardan bahseden ikinci ayetle bu ayet arasında bağlantı görünmemektedir. Ayrıca Taberî'nin zikrettiği rivayetler içerisinde sadece İbn Zeyd'den gelen rivayet nifaktan bahsetmekte, diğerlerinde sahabenin hata ve günahlarından bağışlanma istekleri yer almaktadır.

2.1.1.5. Rivayetlere İsnad Açısından Eleştiri

Taberî'nin tefsirine almış olduğu bazı rivayetler isnadındaki kusur sebebiyle eleştiriye konu olmuştur.

Örnek 1:

Taberî, aşağıdaki örnekte isnadsız getirdiği rivayet sebebiyle İsmail Turan tarafından eleştirilmiştir.

لَوْلَا كِتَابُ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالاً طَيِّباً وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı aldıklarınızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu. Ganimet olarak ele geçirdiklerinizden helal ve temiz olarak yiyin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, rahmet edicidir.” (Enfal: 8/68-69)

Taberî, ayeti tefsir ederken İbn Zeyd'den rivayet getirmiştir. Rivayetler şu şekildedir: Yunus, İbn Vehb'ten o da İbn Zeyd'den rivayetle: *“Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı aldıklarınızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”*

³⁵⁴ Râzî, XVI, s. 133-134.

ayeti hakkında Bedir günü Allah size helal kılmadan ganimetlerden almanız sebebiyle azap dokunurdu, demiştir. Ardından da “Allah onları bağışladı ve onlara merhamet etti. Allah müminlere azap etmez. Çünkü O, Rasulüne ve iman eden, Rasulüyle beraber hicret eden ve ona yardım edenlere azap etmez.” demiştir.³⁵⁵

Taberî'nin, ayetin tefsirinde İbn Zeyd'den getirdiği diğer bir rivayet de Yunus, İbn Vehb'den o da İbn Zeyd'den rivayetle “Zafer kazanan müminlerden biri yok ki ganimeti sevmesin. Ömer b. Hattab bunun dışındadır. O, esir almayıp boyunlarını vurmayı teklif etmiş ve şöyle demişti: “Ya Rasulallah! Ganimet bizim neyimize. Biz, Allah'a kulluk edilinceye kadar O'nun dini için savaşıyor bir kavimiz.” Rasulullah da bunun üzerine “Ey Ömer, bu durum sebebiyle azaba uğratılsaydık senden başkası kurtulamazdı.” demiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ size helal kılmadan siz helal olduğunu düşünmeyin.³⁵⁶

İsmail Turan, Taberî'nin İbn Zeyd'den getirdiği rivayetleri eleştirerek şöyle demiştir: Hadis, inkıtada son hadde ulaşmıştır. İbn Zeyd ile Rasulullah (sas) arasında asırlar vardır. İsnada asla güvenilmez. İbn Zeyd'den isnadsız olarak hevasına göre gelmiştir. İbn Cerir rivayetleri isnadsız getirmekten çekinmiyor. Bu ilim ehline uygun değildir... Allah'ın kitabı ve Rasulullah'ın sünneti bilip bilmeden uyduranlara açık değildir.³⁵⁷

İsmail Turan'ın da belirttiği üzere Taberî'nin tefsirinde senedinde inkıta olan rivayetler bulunabilmektedir. Munkatı hadis ise zayıf kabul edilmekte ve sahih bir isnadla desteklenmedikçe makbul sayılmamaktadır. Ancak tefsirin rivayet tefsiri olması ve Taberî'nin kendisine ulaşan rivayetlerden seçerek oluşturduğu tefsirle ilk üç asrın anlayışını bize ulaştırması onun tefsirini kıymetli kılmakta ve içerisindeki zayıf rivayetler onun bu kıymetine zarar vermemektedir.

Örnek 2:

Taberî, ayetin tesirinde Ebu Cafer er-Râzî ve Enes'ten rivayet aktarmıştır. Taberî'nin getirmiş olduğu rivayet şudur: Ebu Cafer er-Râzî, Rebi'den o da Enes'ten rivayetle Rasulullah (sas) şöyle buyurmuştur: Kim dünyadan yalnızca Allah'a ihlas

³⁵⁵ Taberî, XIV, s. 69.

³⁵⁶ Taberî, XIV, s. 71.

³⁵⁷ Turan, X, s. 459.

üzere ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmaksızın ibadet ederek ayrılırsa, Allah ondan razı olmuş bir şekilde dünyadan ayrılmış olur. Enes'in (r.a) şöyle söylediğini nakletmiştir: O, sözlerin karışması ve hevaların ihtilafından önce rasullerin getirmiş olduğu ve Rablerinden tebliğ ettikleri Allah'ın dinidir. Bunun tasdiki, Allah'ın kitabında, O'nun indirmiş olduklarının sonundadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekatı verirlerse artık yollarını serbest bırakın.”* Onların tevbesi putları bırakmak, Allah'a ibadet etmek, namazı ikame etmek ve zekatı vermektir. Başka bir ayette şöyle buyurdu: *“Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekatı verirlerse dinde sizin kardeşinizdirler.”*³⁵⁸

İsmail Turan, Taberî'yi aktardığı hadislerde isnadları ve rivayetin sıhhatini bilmeme yönünden eleştirmektedir. Rivayetin sıhhatinde gariplik olduğunu söylemekte ve “Rasulullah'tan (sas) gelen cüz manen sahihtir. Güvenilir kaynaklarda onu mana yönünden destekleyen sahih hadisler gelmiştir. Enes'in (r.a) sözü hakkında gelen cüze gelince mana yönünden sahih bir vecih olmasına rağmen tevili hakkında problem vardır. Rivayet yönünden şüphelidir.” demektedir.³⁵⁹

Taberî'nin getirmiş olduğu bu rivayete diğer kaynaklarda rastlayamadık. İsmail Turan'ın da belirttiği üzere Taberî'nin getirmiş olduğu bu rivayeti mana yönünden destekleyen rivayetler mevcutsa onların kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

2.1.1.6. İsrailiyyat Kaynaklı Malumatı Aktarması

Taberî, tefsirinde israiliyat kaynaklı rivayetlere de yer vermiştir. İsmail Turan tarafından eleştiriye konu olan meselelerden biri de bu mesele ile alakalıdır.

Örnek 1:

İsmail Turan tefsirinde “İbn Cerir Taberî tefsirini İsrailiyyat, Mecusi ve Acemlerin masalları, Rumların, Afrikalıların masalları, siyer, sıhhati sahih kaynaklardan desteklenmiş hadisler, selefi salihin, sahabe, tabiin, tebeu't-tabiinden haberlerle

³⁵⁸ Tевbe: 9/11; Taberî, XIV, s. 135-136.

³⁵⁹ Turan, XI, s. 28-29.

doldurmuştur. Ayrıca munkatı, mürsel, münker, garib ve itibar edilmeyen rivayetler de serdetmiştir.” demektedir.³⁶⁰

İsmail Turan, başka bir yerde yine Taberî’nin özellikle peygamber kıssaları hakkında aktarmış olduğu rivayetlere güvenin kolay olmayacağını söylemekte ve nübüvvetin İsrailiyyattaki üslupla vasfedildiğini söyleyerek bunu eleştirmektedir.³⁶¹

Taberî’nin tefsirinde sahih ve sahih olmayan İsrailiyatı zikrettiği ve Ka’bul-Ahbar, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc ve Süddî’ye dayanan birçok İsrailî kıssa ve haberi naklettiği bildirilmektedir. Örnek olarak Taberî’nin İsra suresinin yedinci ayetini tefsir ederken Süddî’den naklettiği uzun rivayet³⁶² ile Kehf suresi’nin 94. ayetinde Muhammed b. İshak ve Vehb b. Münebbih’e dayanarak Allah ile Zülkarneyn arasında geçen konuşmaları naklettiği rivayet zikredilebilir.³⁶³ Taberî, tefsirinde bunlar gibi pek çok rivayet zikretmiştir. Bu sebeble Zehebi, İsrailiyyat isimli eserinde onun tefsirini kısmen tetkik etmiştir.³⁶⁴ Bu bilgilerden hareketle İsmail Turan’ın yapmış olduğu eleştirisinde haklı olduğunu söyleyebiliriz.

Örnek 2:

İsmail Turan, Taberî’nin israiliyat kaynaklı olarak Ka’bu’l-Ahbar’dan rivayetinde Allah Teâlâ hakkında zikredilen şeylerden dolayı Taberî’yi eleştirmiştir.

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَّقَطُّنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. O yücedir, büyüktür. Gökler neredeyse üstlerinden çatlayacaklar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yerde olanlar için mağfiret dilerler. İyi bilin ki Allah, çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olandır.” (Şûrâ: 42/4-5)

Taberî ayeti tefsir ederken Ka’bu’l-Ahbar’dan bir rivayet getirmiştir. Muhammed b. Mansur et-Tûsî, Huseyn b. Muhammed’den o Ebî Ma’şer’den Muhammed b. Kays’tan rivayetle: Bir adam Ka’b’a geldi. Rabbimiz nerde? diye sordu. İnsanlar ona “Allah’tan kork. Bunun hakkında mı soruyorsun?” dediler. Ka’b “Onu

³⁶⁰ Turan, X, s. 460.

³⁶¹ Turan, III, s. 528.

³⁶² Taberî, XVII, s. 372-373.

³⁶³ Taberî, XVIII, s. 105-109.

³⁶⁴ Atilla Yargıcı, Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım, Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 15, 2006, s. 60-61.

bırakın. Biliyorsa ilmi artar, bilmiyorsa öğrenir.” dedi. Rabbimizin nerede olduğunu sordun. O, büyük arşın üzerine oturmuş, ayağının birini diğerinin üzerine atmıştır. Senin üzerinde bulunduğun bu yerin mesafesi beş yüz sene yürüyüş kadardır. Bir yerden bir yere gitmek beş yüz sene yürüyüştür. Onun hacmi beş yüz senedir. Ta ki yedi yer tamamlanır. Sonra yerden göğe beş yüz yıl yürüyüş mesafesindedir. Allah azze ve celle arşın üzerine oturmuştur. Sonra gökler yarılr. Ka’b sonra dilerseniz تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَّقَطُّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ ayetini okuyun, dedi.³⁶⁵

İsmail Turan, Ka’bu’l-Ahbâr’ın Rablerinin arşa ve semavata ağır geldiğini, bu yüzden O’nun ağırlığından neredeyse parçalanacak durumda olduğunu bildiren ve Rabbin sağ ayağını sol yağının üzerine atmış arşın üzerinde oturmakta olduğundan bahseden bu rivayetin uyurma bir vecihle geldiğini söylemekte ve kendisini de yalan haber nakleden bir Yahudi olarak nitelemektedir. “Allah’ın kitabı din düşmanı, İblisin zürriyeti ve yardımcıları tarafından uydurulmuş, sonradan ortaya çıkmış ve yalan tevil şekillerinden müstağnidir.” demektedir.³⁶⁶

Ka’bu’l-Ahbâr’ın Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir yahut Hz. Ömer döneminde Müslüman olduğuna dair bilgiler vardır. Sahabeden rivayette bulunmuştur. Ancak onun güvenilirliği konusu tartışmalıdır. İsrailiyyat türünden gerçekle bağdaşmayan rivayetleri vardır. Bununla birlikte zayıf ve metruk ravilerin biyografilerine dair eserlerde kendisine yer verilmemiştir.³⁶⁷

Taberî’nin getirmiş olduğu bu rivayete diğer tefsirlerde rastlayamadık. Ancak Ka’b’tan gelen bu haber İsrailiyyat türü ve dikkat edilmesi gereken rivayetler arasında değerlendirilebilir.

2.1.2. Mana Yönünden Eleştiri

İsmail Turan, Taberî’nin ayete vermiş olduğu manayı bazen uygun bulmamakta ve bu durumlarda ona eleştiriler yöneltmektedir.

Örnek 1:

³⁶⁵ Taberî, XXI, s. 501-502.

³⁶⁶ Turan, XI, s. 216.

³⁶⁷ M. Yaşar Kandemir, “Kâ’b el-Ahbar”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, s. 1-3.

Taberî, bu örnekte tercih etmiş olduğu bir manadan dolayı İsmail Turan tarafından eleştirilmiştir. Taberî, genellikle tefsirinde ayetin muhtemel manalarını vermekte ve bunlardan birini tercih etmektedir. Örneğin:

وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَالْآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَغْلُمُونَ

“Onlara karşı gücünüzün yettiğinde kuvvet ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki, bunlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan ayrı sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiği daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda ne harcarsanız karşılığı size verilir ve haksızlığa uğratılmazsınız.” (Enfal: 8/60)

Taberî, ayette geçen *“bunlardan ayrı sizin bilmediğiniz daha başkalarını”* ifadesinin tefsirinde başkalarıyla kastedilenin kimler olduğu hususunda ihtilaf edildiğini belirterek konu hakkındaki görüşleri zikretmiştir. Bazıları Beni Kurayza demiştir. Başkaları Farşlılar demiştir. Münafıklar diyenler vardır. Cinlerden bir topluluk olduğu söylenmiştir. Taberî bunlardan *“başkaları”* ile kastedilenin cinler olduğu görüşündedir. Bu sözle kastedilenin cinler olduğunu söyleyenlerin doğruya en yakın ve en çok benzeyen görüş olduğunu söylemektedir. Bu durumda manayı şu şekilde açıklamaktadır: “Ey müminler! Allah’ı ve Rasulünü inkarları sebebiyle size düşmanlığını bildiğiniz ademoğullarından olan düşmanlarınızı ve Allah’ın düşmanını at besleyerek korkutursunuz. Bununla yerlerini ve hallerini sizin bilmediğiniz ancak Allah’ın bildiği, ademoğlu dışında başka bir cinsi daha korkutursunuz.” Beni Kurayza ve Farşlıların düşmanlıklarını Müslümanların bildiğinden şüphe olmadığını, münafıkların ise Müslümanların atı ve silahının onları korkutmadığı ancak içlerinde gizledikleri küfrü Müslümanların bilmesinden korkacaklarını söylemiştir. Müslümanlardan düşmanı korkutmak için kuvvet hazırlamaları istenmiştir. Taberî, bundan korkmayanların kastedilen manaya dahil olmayacağını söylemektedir. لَا تَعْلَمُونَهُمْ fiilinde bir mansubla yetinildiğini, çünkü bu fiille لَا تَعْرِفُونَ *“tanımıyorsunuz”* manasının kastedildiğini bildirmiştir. Ayrıca atın kişnesinin cinleri korkuttuğunu ve cinlerin at olan eve yaklaşmayacağını söylemiştir.³⁶⁸

Ayette *“düşman”* ibaresi geçmektedir ve İsmail Turan, Peygamber (sas) ve ondan sonraki İslam devletleri dönemindeki Müslümanların bu düşmanı tanımadığını söyleyerek Taberî’nin bu düşmanla kastedilenin cinler olduğu yönündeki tercihinin

³⁶⁸ Taberî, XIV, s. 35-38.

eleştirmiş, bunun anlaşılmayan bir vecih olduğunu söylemiştir. Ayrıca atın kişnemesinin cini korkutacağı ve cinlerin at olan eve yaklaşmayacağı görüşünün de güçlü bir vecih olmadığını kanaatindedir. Çünkü cinlerin zikirden yani Kur'an'dan korktuklarını söylemiştir. İsmail Turan'ın ifadelerine göre cinler bu ümmetten de şiddetle korkarlar. Çünkü Kur'an ve onun nuru onları yakıcıdır. Ebu Hureyre (r.a) ile olan kıssada olduğu gibi. Cin, hırsızlık yapmaya çalışmış, Ebu Hureyre de onu yakalayarak Peygamber'e (sas) götürmekle tehdit etmişti. Cin bundan şiddetli bir şekilde korkmuş ve ona ayete'l-kürsinin faziletini öğretmiş, Ebu Hureyre de onu bırakmıştı. "Cinler onlardan kaçtığı halde bu ümmet nasıl cinlerden korkar? Ezan ve kameti işittiğinde onlar kaçır ve uzaklaşırlar." demektedir.³⁶⁹

Diğerleriyle kastedilenin cinler olduğuna dair Rasulullah'tan (sas) hadis rivayet edilmiştir: Ebu Utbe Ahmed b. Ferec el-Hımsî, Ebu Hayve yani Şurayh b. Yezid el-Mugri, Said b. Sinan, İbn Ureyb yani Yezid b. Abdullah b. Ureyb'den, babasından, dedesinden, Rasulullah (sas) "*Bunlardan ayrı sizin bilmediğiniz ama Allah'ın bildiği daha başkalarını korkutunuz.*" ayeti hakkında "Onlar cinlerdir." buyurdu. İbn Kesir, bu rivayetin münker olduğunu, senedinin de metninin de sahih olmadığını söylemektedir.³⁷⁰

Zemahşerî *diğerlerinden* kastedilenin Yahudiler olduğunu söylüyor.³⁷¹ Fahreddin Râzî en sahih olanın münafıklar olduğu görüşündedir.³⁷² Kurtubî Farslar ve Rumlardır, demiştir.³⁷³

Rivayetlerin geneline baktığımızda "başkaları" ile kastedilenin cinler olduğunu söyleyenler az da olsa bulunmakla birlikte burada kastedilenin cinler olmadığı görüşü ağır basmaktadır.

Örnek 2:

Taberî'nin ayette ne kastedildiğine dair söylemiş olduğu mana İsmail Turan tarafından eleştiriye konu olmuştur.

³⁶⁹ Turan, X, s. 406.

³⁷⁰ İbn Kesir, IV, s. 82.

³⁷¹ Zemahşerî, II, s. 232.

³⁷² Râzî, XV, s. 500.

³⁷³ Kurtubî, VIII, s. 38.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ النَّفَقَاتِ فَبِتُّ تَقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır.” (Âl-i İmran: 3/13)

Ayet, birbiriyle karşı karşıya gelen iki toplulukta ibret olduğundan bahsetmektedir. Bu iki topluluk müminler ve kafirlerdir. Kafirler müminleri olduklarının iki katı görüyorlardı. Taberî, ayeti tefsir ederken bunda Yahudiler için ibret olduğunu söylemiştir. Taberî, Allah Teâlâ’nın bu ayet ile kastını şu şekilde açıklamıştır: “Allah Teâlâ bununla ‘Beldenin iki sırtı arasında inkar eden Yahudilere de ki ey Muhammed! “Sizin için ibret vardır.” Yani söylediğimin doğruluğuna alamet ve işaret vardır. Siz yenileceksiniz ve ibret olacak.”³⁷⁴

İsmail Turan, Taberî’nin hitabın Yahudiler için olduğunu söylemesini eleştirmiştir. Ona göre Bedir’de Müslümanların sayıca az olmalarına rağmen iki katlarından fazla olan düşmanlarına galip gelmelerinde, basiret sahibi ibret alan kimseler için bir ibret olduğunu söylemektedir. Mana, ona göre Taberî’nin iddia ettiği gibi değildir. Yani, Müslümanların sayıca az, kâfirlerin çok olduğunu ve onların çokluğuna rağmen bu azlığın zafer kazandığını gören Yahudiler için bir ibret olması manasını müellif İsmail Turan doğru bulmamaktadır. İsmail Turan, Yahudilerin eğer basiret sahibi olsalardı bundan ibret alıp müslüman olacaklarını ve Allah’a ve Rasulu Ekrem’e (sas) iman etmeyi isteyeceklerini söylemekte, bu ve benzeri vakıalarda ibret ve öğüt almanın sadece basiret sahibi mümin kimseler için olduğunu belirtmektedir.³⁷⁵

Zemahşerî, tefsirinde “Hitap Kureyş müşriklerinedir.” demektedir.³⁷⁶ İbn Atiyye’ye göre ayetin müminlere, tüm kâfirlere ve Medine Yahudilerine hitap ediyor olması muhtemeldir. Hitabın müminlere olduğunu söyleyenlere göre kastedilen nefislerin sağlamlaştırılması ve cesaretlendirilmesidir. Hitabın tüm kâfirler ve Yahudiler için olduğu görüşünde olanlara göre ise tehdit suretinde mağlup edileceklerine

³⁷⁴ Taberî, VI, s. 229.

³⁷⁵ Turan, X, s. 368-369.

³⁷⁶ Zemahşerî, I, s. 341.

delildir.³⁷⁷ Ebu Hayyan'ın tefsirine göre hitabın müminlere olduğu görüşünü İbn Mes'ud ve Hasan söylemiştir. Kâfirleredir, görüşüne göre bu onlariçin bir korkutma ve Allah'ın, dinine yardım edeceğini bildirmedi. Hitap Yahudiler için diyenler ise Ferra, İbnu'l-Enbârî ve Taberî'dir.³⁷⁸ İbn Kesir'in tefsirinde de hitap Yahudilere yapılmıştır.³⁷⁹

“Siz yenileceksiniz ve ibret olacak.”³⁸⁰ ifadesinden ibrete sebep olanın Yahudilerin durumu olduğu da anlaşılmaktadır.

Ayetin hem müminlere hem de kâfir ve Yahudilere hitap etmesi muhtemeldir. Taberî'nin ve İsmail Turan'ın vermiş olduğu her iki mananın da uygun olduğunu söyleyebiliriz. Elbette müminler ibret alma yönünden daha evladır ancak bu vakıa da ders almaları için Yahudilere ibret niteliği taşımaktadır.

Örnek 3:

Taberî'nin ayetin tefsirinde yapmış olduğu açıklama İsmail Turan tarafından doğru bulunmamış ve eleştirilmiştir.

وَأِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَاجِرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلَغَهُ مَأْمَنَةً ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ

“Eğer müşriklerden biri aman dilerse, ona aman ver. Ta ki, Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu güvenlik içinde olduğu yere kadar gönder. Çünkü bunlar gerçekten de bilgisiz bir kavimdirler.” (Tevbe: 9/6)

Taberî, tefsirinde müşriklerden biri Hz. Peygamber'den Allah'ın kelamını işitmek için güven içinde bulunacağına dair teminat vermesini isterse Kur'an'ı dinleyip düşünmesi için ona teminat vermesini sonra da Müslüman olmasa dahi onu kendisini güven içinde hissedebileceği yere kadar ulaştırmasını söylemiştir. Çünkü onlar cahil bir topluluktur. Gösterilen delilleri anlamaz ve Allah'a iman etmekle neler kazanacaklarını, iman etmeyerek aleyhlerine günah kazandıklarını bilmezler.³⁸¹

İsmail Turan, Taberî'nin ayetin tefsirinde söylemiş olduğu “onların cahil ve anlamayan bir kavim olmaları”nın olumsuz bir vecih olduğunu söylemektedir. Çünkü o ümmî kişiler gruplar halinde Müslüman olmuş ve Hanif dininin direği, kıyamı, ikamesi

³⁷⁷ İbn Atiyye Ebu Muhammed Abdu'l Hak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmam b. Atiyye, el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz, thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed, 1. Baskı, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, h. 1422, I, s. 406.

³⁷⁸ Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf, el-Bahru'l-Muhîd fi't-Tefsîr, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Daru'l Fikr, Beyrut, h. 1420, III, s. 44-45.

³⁷⁹ İbn Kesir, II, s. 17.

³⁸⁰ Taberî, VI, s. 229.

³⁸¹ et-Taberî, XIV, s. 138.

olmuşlardır. Acem, Mecusi ve bunlardan başka alemin tamamında İslam'ın yayılmasına vesile olmuşlardır. Allah Teâlâ ümmî nebisini ve ümmî ümmetini övmüş ve şöyle buyurmuştur: *“Odur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içinde idiler.”*³⁸²

Fahreddin Râzî³⁸³ ve Kurtubî'nin³⁸⁴ tefsirlerinde onların anlamayan ve cahil kimseler olduğuna dair bir ifade geçmemektedir. Zemahşerî onların İslam'ın ne olduğunu ve çağrıldıkları şeyin hakikatini bilmediklerini söylemektedir.³⁸⁵ Zâdu'l Mesîr'de “Bu, onların anlamayan bir kavim olmaları sebebiyledir.” ibaresi hakkında iki görüşten bahsedilmektedir. Birincisi; sana emrettiğimiz şey, öğretmek ve onları ilimle cahilliklerinden kurtarmak denmekte, ikinci görüşte ise sana emrettiğimiz şey iman etmediği zaman onu güvenli yere ulaştırmaktır çünkü onlar Allah'ın hitabını bilmeyen bir kavimdir, denmektedir.³⁸⁶

Ayette müşriklerin bilgisiz bir kavim oldukları zikredilmektedir. Müşrikler Allah'ı ve onun gönderdiği hak dini bilmediklerinden bu şekilde vasfolunmuşlardır. Onlardan getirilen delilleri anlamayan ve lehlerine ve aleyhlerine olanı anlayamayacak durumda olanlar olduğu gibi iman edenler de çıkmıştır. İsmail Turan'ın eleştirisinin bir kısım müşrik için doğru olduğunu kabul etsek de onlardan Taberî'nin açıklamasına uygun kişiler de çıkmıştır.

Örnek 4:

Taberî'nin Bedir Savaşı'nda ashabın ganimetlere yöneldiğine dair Ebu Hureyre'den rivayeti eleştirilmiştir.

Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir: *“Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı aldıklarınızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”* ayetini okudu. Yani “Ganimetlerin helal kılınacağını bilmeseydim almış olduğunuz esirlerden dolayı size büyük bir azap dokunurdu.” dedi.³⁸⁷

³⁸² Cuma: 62/2; Turan, XI, s. 38.

³⁸³ Râzî, XV, s. 531.

³⁸⁴ Kurtubî, VIII, s. 77.

³⁸⁵ Zemahşerî, II, s. 249.

³⁸⁶ Ebu'l-Ferec el-Cevzi, Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, 1. Baskı, Daru'l Kütübil Arabi, Beyrut, h. 1422, II, s. 237.

³⁸⁷ Taberî, XIV, s. 66.

Ebu Hureyre'den gelen diğerk bir rivayette “Bedir günü olduğuunda insanlar ganimetlere koştular.” denmektedir.³⁸⁸ İsmail Turan, bu rivayetle alakalı olarak Ebu Hureyre'nin Bedr'e şahit olmadığını söylemekte ve helal kılınmadan insanların ganimete yönelmediklerini ancak ganimetleri topladıklarını ve Rasullullah'ın ganimetlerin helal kılınmasından sonra onları paylaştırdığını ifade etmektedir. Belki bazı kişilerin Uhud günü okçuların yaptığı gibi ganimetlere yönelmiş olabileceğini, bununla birlikte akıllı kişilerin ondan bir şey almadıklarını sadece helal kılınmasının ardından Rasulullah'ın izniyle aldıklarını söylemiştir.³⁸⁹

İsmail Turan “Rasulullah (sas) ashabın içinde bulunurken ve ashab Rasulullah'ın (sas) emirlerine harfiyen uyarken onların ganimete koşmaları ve ondan alma emri verilmeden almaları birbirine zıt düşen görüşlerden ibarettir, onların tevilde sıhhati yoktur.” demektedir.³⁹⁰

Ebu Hureyre'den gelen bu rivayet, ayetin sebebi nüzulu hakkında Taberî, Beğavi, İbn Arabi, İbn Atiyye, Kurtubî, İbn Kesir ve İbn Aşur'un tefsirlerinde zikredilmektedir. Ancak iki yönden ayette geçen azap dokunmasına sebebin ganimet değil de esir alma ve fidey olabileceği zikredilmektedir. Birincisi Rasullallah'ın (sas) Hz. Ömer'e söylemiş olduğu 'Arkadaşlarının, fidey olarak başıma getirdikleri yüzünden ağlıyorum!' demesi ve (yakındaki bir ağacı göstererek) 'Cezayı kendilerine şu ağaç kadar yaklaşmış gördüm' buyurması.³⁹¹ Burada Rasulullah (sas) ganimetten bahsetmemiş, azapla alakalı olarak fidey almayı zikretmiştir. Evla olan da Kur'an'ın sahih sünnetle tefsir edilmesidir. İkincisi fidey kelimesi “alma” lafzıyla kullanılmış, ganimet ise farklı bir binayla gelmiştir. Binanın farklılığı mananın farklılığına delalet etmektedir. Ayrıca Ebu Hureyre Bedir Savaşı'na katılmamış, o dönemde henüz Müslüman olmamıştı. Ayette ganimetten bahsedildiği için bunu onunla karıştırdılar. Ganimetin helal olduğunu bildiren ayet Enfal suresinin başında geçmiştir. Dolayısıyla bu ayetten önce ganimet helal kılındığı için ashabın ganimet sebebiyle kınanması düşünülemez.³⁹²

³⁸⁸ Taberî, XIV, s. 66.

³⁸⁹ Turan, X, s. 454.

³⁹⁰ Turan, X, s. 459.

³⁹¹ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüdevcirdî el-Horasânî Ebu Bekir Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerîa, 1. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1405, III, s. 137.

³⁹² Halid b. Süleyman el-Mezini, el-Muharrar fi Esbab-i Nuzuli'l-Kur'an min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a Dirasetu'l Esbab-i Rivayeten ve Dirayeten, 1. Baskı, Daru İbn Cevzi, 2006, I, s. 573-577.

Ebu Hureyre'den nakledilen bu rivayete başka tefsir kaynaklarında da yer verilmiştir. Ancak ganimete yönelenlerin ashabın içinden bazı kimseler olması İsmail Turan'ın da belirttiği üzere mümkündür.

Örnek 5:

Bu örnekte “nesie” kelimesine verilen mana yönünden bir eleştiri yer almaktadır. Konuyla alakalı ayet şu şekildedir:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحْلُونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُطَاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَجْلُوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Haram ayları başka aylara ertelemek küfürde ileri gitmektir. Bununla kafirler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını uydurmak için bir ayı bir yıl helal ve bir yıl haram sayıyorlar. Böylece Allah'ın haram kıldığını helal sayıyorlar. Onlara kötü işleri güzel gösterildi. Allah kafirler topluluğunu doğru yola erdirmez.” (Tevbe: 9/37)

Taberî, ayetin tefsirinde “Nesie, ancak küfürde ziyadedir.” demiştir. Yani, buradaki nesienin ziyade manasına geldiğini söylemiştir. Bunun için de nesienin ziyade manasına geldiğine dair örnek cümleler getirmiştir.³⁹³

İsmail Turan, haram aylardan birini haram olmayan aylardan birinin yerine tehir etmekle haram ayı helale dönüştürmeleri, haram olmayan ayın yerine de haram bir ay koyup onu helal kabul ettiklerini belirtmekte, haram ayın yerine haram kıldıklarını ve bunun küfürde ziyade olduğunu söylemektedir. Dört haram aydan birini helal, helal olanlardan birini de haram kılmakla mana ve mefhumun İbn Cerir'in anladığı gibi olmadığı kanaatindedir. Helal olan ayın yerine haram ayı koymakla, helal olanı haram kabul etme veya haram ayı helal kılma ve bunun aksi nesiedir.³⁹⁴

Taberî tefsirinde nesienin ziyade manasına geldiğini söylemektedir. İsmail Turan ise nesie'de ziyade manası bulunmakla birlikte kelimenin kendisinin ziyade manasında olmadığını, Taberî'nin bu konuda yanıldığını söylemektedir. Nesie, ziyade değil tehir manasındadır. Buna delil olarak da Allah Teâlâ'nın sözünde şöyle geldi: “Herhangi bir ayeti (hükmen) nesh eder veya (bildirimini) ertelersek, ondan daha hayırlısını veya onun bir benzerini getiririz.”³⁹⁵ ayetini getirmektedir.³⁹⁶

³⁹³ Taberî, XIV, s. 243.

³⁹⁴ Turan, XI, s. 119.

³⁹⁵ Bakara: 2/106.

³⁹⁶ Turan, XI, s. 119.

İbn Abbas tefsirinde de nesie kelimesi “Muharrem’in Safer ayına tehir edilmesi” şeklinde tefsir edilmiştir.³⁹⁷

Hiz. İbrahim ve İsmail’in şeriatına uygun olarak Araplar dört ayı kutsal kabul edip bunda savaşmazlardı. Zilkade, zilhicce, muharrem ve recebden oluşan bu aylar haram aylar diye anılırdı. Cahiliye Araplarında kan davası ve iç savaşlar eksik olmadığından bu onları zorluyordu. Çünkü on bir, on iki ve birinci ay olan zilkade, zilhicce ve muharrem peş peşe geliyordu. Bu üç ayın üst üste gelmesine ayrıca kamerî takvime göre aylar her sene on gün erken geldiğinden hac mevsiminde değişikliklerin olması ve bunun onların çıkarlarına uygun düşmemesi onları haram aylarda değişikliğe itmişti. Bundan dolayı her altı ayda bir hafta olmak üzere iki yılda bir ay kazanmaya çalışarak o yılı on üç aya çıkarıyorlar ve bunu üç ayın peş peşe gelmemesi için ikinci yılın sonuna ekliyorlardı. Böylece muharrem ayı safer ayının yerine kaydırılmış, dolayısıyla bütün ayların yeri değiştirilmiş oluyordu. Bazen de savaş recep ayına denk gelirse onu şaban, muharrem ayına denk gelirse safer ayına tehir ediyorlardı. Böylece ayların sırası değişmiş oluyor ve bu uygulamaya erteleme anlamında nesî’ diyorlardı.³⁹⁸

Kelime, her ne kadar ziyade manasını içerisinde barındırsa da bizatihi ziyade manasında olmayıp, tehir etme manasında olduğu görülmektedir. Taberî de bunu tefsirinde zikretmiştir.³⁹⁹ Bu sebeple arada bir tenakuzun olmadığını söyleyebiliriz.

Örnek 6:

Bu örnekte مَرَّتَيْنِ lafzının ikil yahut çoğul manada olması yönünde bir eleştiri yer almaktadır.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ

“Çevrenizde bulunan bedevilerden ve Medinelilerden nifakta direnen münaфіklar vardır. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Onlara iki kere azap edeceğiz. Sonra büyük bir azaba atılacaklar.” (Tevbe: 9/101)

Taberî, سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ “Onlara iki kere azap edeceğiz.” ifadesini tefsir ederken birincisi dünyada, diğeri kabirde olacak olan iki azap şeklinde açıklamıştır. Sonra tevil

³⁹⁷ İbn Abbas, s. 157.

³⁹⁸ Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, DİA, İstanbul, 1997, XVI, s. 105-106.

³⁹⁹ Taberî, XIV, s. 243.

ehlinin dünyadaki azabın ne olduğu hususunda ihtilaf ettiklerini söyleyerek bu konuda gelen görüşleri zikretmiştir.

Bunlar, bir görüşe göre Rasulullah'ın (sas) diliyle içlerinde olanın açığa vurulması ve durumlarının ortaya çıkmasıyla Allah'ın onları rezil etmesidir.⁴⁰⁰ Diğer bir görüşe göre dünyada onlara esaret, öldürülme, açlık ve korkunun isabet etmesidir.⁴⁰¹ Üçüncü görüşe göre bunun manası “onlara dünyada bir azap ve ahirette bir azap” şeklindedir.⁴⁰² Dördüncü görüşe göre birincisi malları ve evlatları hususunda musibete uğramaları, diğeri de cehennemdedir.⁴⁰³ Beşinci görüşe göre birincisi hadler, diğeri kabir azabıdır. Altıncı görüşe göre birincisi mallarından zekat alınması, diğeri kabir azabıdır. Yedinci görüşe göre İslam hususunda kendilerine gelen öfkedir.⁴⁰⁴

Taberî, bu görüşleri zikrettikten sonra kendisine göre evla olan görüşün Allah Teâlâ'nın nifakta direnenlere iki defa azap edeceğini haber verdiğini ancak bu azabın vasıflarını belirtmediğini, bundan dolayı zikredilen görüşlerden bazısının olmasının caiz olduğunu söylemektedir. Bunlardan hangisi olduğu konusunda bilimizin olmadığını belirtmiştir. “*Sonra büyük bir azaba atılacaklar*” ifadesinin iki azaptan birinin cehenneme girmeden önce olacağına delalet ettiğini ve iki azaptan birinin kabirde olmasının galip olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁵

İsmail Turan, Taberî'nin مَرَّتَيْنْ lafzından sadece iki kere azap edileceğini anlamasını eleştirmektedir. Ona göre bu lafız birbiri ardınca tekrarlanmayı ifade etmektedir ve iki kere olma manasında değildir. Taberî, sahabe, tabiin, tebeu't-tabiin ve bunların dışındakilerden her defasında birbirinden farklı vecihler getirmekle birlikte, sadece iki azap olduğunu sanmıştır. “Hocamız onda tereddüte düştü. Bu caiz, diğeri caiz, başkası caiz demekle yetindi. Talep edilen iki vecih dışında bize meseleyi belirlemedi, sınırlamadı ve açıklamadı.” demektedir.⁴⁰⁶

İsmail Turan, مَرَّتَيْنْ lafzının tekrar tekrar manasında olup, ayetteki azap şekillerinin nasıl olacağına bir sınırlama olmadığını söylemektedir. Tüm şekilleri ve çeşitleriyle ölüme kadar ve ölümden sonra kabirde onlar için birbiri ardına defalarca azap vardır.

⁴⁰⁰ Taberî, XIV, s. 441.

⁴⁰¹ Taberî, XIV, s. 442.

⁴⁰² Taberî, XIV, s. 443.

⁴⁰³ Taberî, XIV, s. 444.

⁴⁰⁴ Taberî, XIV, s. 444.

⁴⁰⁵ Taberî, XIV, s. 445.

⁴⁰⁶ Turan, XI, s. 324.

Sa'd suresi 55-58. ayetlerini buna delil olarak getirmektedir. *“İşte böyle! Şüphesiz azgınlık için elbette kötü bir dönüş yeri, cehennem vardır. Onlar oraya girerler. Orası ne kötü bir yataktır! İşte (azap), onu tatsınlar. Bir kaynar su ve irin. O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.”* Dünyadaki azap için de ahiretteki azap için de bir sınırlama bulunmamaktadır. Ziyade tabiri ve sınır olmaması tesniye sigası üzere gelmişti ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ Burada كَرَّتَيْنِ lafzıyla tekrar tekrar çevirip bakma kastedilmiştir. İsmail Turan, Taberî'ye tek bir vecihle yetinmemesini, Allah'ın kelamının vecihlerinin sınırsız olduğunu söylemektedir. Buna delil olarak da *“De ki: Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz muhakkak tükenecekti, bir mislini daha yardımcı getirsek bile.”*⁴⁰⁷ ayetini delil getirmektedir.⁴⁰⁸

Ebu Hayyan, tefsirinde merrateyn lafzının zahirde tesniye olduğunu, bununla ikinin birinin kastedilmediğinin muhtemel olup bilakis mananın teksir ifade ettiği görüşündedir. Delil olarak da Mülk suresinde geçen ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ kerrateyn lafzıyla ardı ardına bir daha bakmanın kastedildiğini söylemiştir. Eğer tesniye manasına alınırsa da çoğunluğun ikinci azabın kabir azabı olduğu görüşünde olduklarını belirtmiştir.⁴⁰⁹

Beydavi de merrateyn lafzını açıklarken birçok azap çeşidi zikretmiştir.⁴¹⁰

Ebu Hayyan ve Beydavi'nin de buradaki merrateyn lafzının teksir manasında olduğunu söylemelerinden hareketle İsmail Turan'ın açıklamasının daha isabetli olduğu görülmektedir. Merrateyn lafzına burada teksir manası vermek daha uygun görünmektedir.

2.1.3. Kıraat Yönünden Eleştiri

İsmail Turan, kıraat ilminin Taberî'nin ihtisas ve tecrübe alanına girmediğini söyleyerek onu bu konuda eleştirmektedir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ

⁴⁰⁷ Kehf: 18/109.

⁴⁰⁸ Turan, XI, 325-326.

⁴⁰⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Âlî b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddin el-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Darul Fikr, Beyrut, h. 1420, V, s. 497.

⁴¹⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, 1. Baskı, Daru İhya-i't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, h. 1418, III, s. 96.

“O küfredenler ileri geçip kurtulduklarını sanmasınlar. Onlar kesinlikle aciz bırakamazlar.” (Enfal: 8/59.)

Taberî, karilerin ayetteki kıraat hususunda ihtilaf ettiklerini söylemektedir. Ayeti, Hicaz ve Irak karilerinin geneli اِنَّهُمْ deki elifin kesrasıyla ve تَحْسِبَنَّ kelimesini ت ile okumuşlardır. Bu durumda mana “Ey Muhammed! İnkâr edenlerin bizi geçeceklerini ve kendi başlarına bize üstün geleceklerini sanma.” şeklindedir. Bazı Medine ve Kufe karileri ayeti اِنَّهُمْ deki elifin kesrasıyla okumuşlardır.⁴¹¹

Taberî, bu ikinci kıraatin iki yönden iyi olmadığını söylemektedir. Birincisi, karilerin kıraatinin dışında ve şaz olması, diğeri ise Arap kelamının fasihliğinden uzak olmasıdır. Arap dilinde يحسب fiili kendine bir mansub ve onun haberini almaktadır. Bu kıraati okuyanlar ise يحسب fiilini muhberun anı mezkur olmaksızın haber olarak getirmişlerdir. Ayet, Abdullah’ın mushafında لَا يُعْجِزُونَ اِنَّهُمْ لَا يُحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّهُمْ سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنَّهُمْ سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُحْسِبَنَّ اِنَّهُمْ گirdirildiğinde şeklindedir. Taberî, bunun sahih ve fasih olduğunu söylemektedir. اِنَّهُمْ گirdirildiğinde اِنَّهُمْ fiili اِنَّهُمْ kelimesinin amili olmaktadır. Cümlede اِنَّهُمْ geçmediğinde ise cümlenin, kendisinde amel ettiği bir ismi olmayacaktır.⁴¹²

Taberî, tefsirinde kendisine göre sahih olan kıraatin لَا تحسبن şeklinde اِنَّهُمْ ile ve اِنَّهُمْ deki elifin kesrasıyla olduğunu söylemektedir. Bu şekilde okunduğunda mana: “Ey Muhammed! Allah’ın delillerini inkâr eden ve onları yalanlayanların kendi başlarınıabizi geçeceklerini ve bize üstün geleceklerini sanma. Şüphesiz onlar bizi aciz bırakamazlar yani kendi başlarına bizi geçemezler ve bizden kaçmaya güç yetiremezler.” şeklinde olmaktadır.⁴¹³

Taberî يحسبن kıraatinin övülen bir kıraat olmadığı söylemiştir. Müellif bu yönde Taberî’yi eleştiriyor. Aynı şekilde tabii İbn Amir eş-Şâmi’nin okuduğu لَا تحسبن kıraati için de anlaşılır bir vecih yoktur, demiştir. Bunlar, onun benzeri bir vecihtir. İsmail Turan ayrıca kıraat hakkında şunları söylemektedir: Kıraatlerdeki vecihler semaidir ve sahih isnada dayanır. Tümevarım yoluyla yapılan yapay Arap dil kurallarıyla kıyas edilmez. İbn Cerir’in kıraatlerdeki vecihlerinde anlaşılır bir yön yoktur. Bu, onun ihtisası değildir ve tecrübe alanına girmez. Çünkü يحسبن kıraati ت ile okunduğunda ve اِنَّهُمْ

⁴¹¹ Taberî, XIV, s. 28.

⁴¹² Taberî, XIV, s. 28-29.

⁴¹³ Taberî, XIV, s. 30-31.

kesralandığında hitap Rasulullah’a (sas) olmakla onun sahih bir vechi vardır. Hitap ümmeti icabeti ve ümmeti daveti her ikisini de kapsar. Yani ey muhatap, inkar edenlerin Allah’ın önüne geçip kurtulacaklarını, böylece onu geçmiş olacaklarını ve onlara güç yetiremeyeceğini sanma. Bilakis onlar O’nu geçemezler ve onlara güç yetirmede ve yakalamada Allah’ı aciz bırakamazlar.⁴¹⁴

İsmail Turan yukarıda geçen kıraatlere dair açıklamalarda bulunmakta ve “Anla ey üstadımız İbn Cerir, bu meşhur sahih kıraati aşeradaki sahih vecihler nasıldır? Arap dili kaidelerine göre ve sahih semai rivayelere göre olsun eksiltme ve noksanlık olmaksızın bu vecihler nasıl geldi.” demektedir. Taberî’nin yeni şeyler icat ettiğini söylemekte ve onda bu hastalığın olduğundan bahsetmektedir. Sahih olmayan ve anlaşılmayan dışında bir vecih bulamadığını ve kalbinin gözlerini açmasını, Allah’tan yardım istemesini söylemektedir.⁴¹⁵

Taberî, kıraatlerle alakalı 18 ciltten oluşan el-Câmi’ fi’l-Kıraat adlı bir eser telif etmiştir.⁴¹⁶ Onun bu alanda ihtisas sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Taberî’nin yaşadığı dönemde yaygın ve sahih kıraatler yirminin üzerindeydi.⁴¹⁷ Taberî, tefsirinde bu kıraatlere değinmiş ve bazen tercihte bulunmuştur. Meşhur on imamın kıraati ise hicri 9. asırda İbnü’l Cezerî’nin çalışmalarıyla yaygınlaşmış ve günümüze ulaşmıştır.⁴¹⁸

2.1.4. Nesh Yönünden Eleştiri

Nesh konusu daha önce de üzerinde tartışmaların yaşandığı meselelerden biridir. Taberî’nin neshle alakalı zikretmiş olduğu bazı görüşler İsmail Turan tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur.

Örnek 1:

Taberî, ayetin mensuh oluşu hususunda akla değinmiş, bu durum ise İsmail Turan tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur.

وَأِنْ جَنَّحُوا لِلْإِسْلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

⁴¹⁴ Turan, X, s. 386-387.

⁴¹⁵ Turan, X, s. 387-388.

⁴¹⁶ Fayda, “Taberî”, s. 317.

⁴¹⁷ Sıtkı Güllü, Taberî’nin Tefsir’indeki Kıraat Değerlendirmeleri, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 9, 2004, s. 78.

⁴¹⁸ Tayyar Altıkulaç, “İbnü’l-Cezerî”, DİA, İstanbul, 1999, XX, s. 553.

“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven. Muhakkak O, duyandır, bilendir.” (Enfal: 8/61)

Taberî, ayetin tefsirinde Katade'den rivayetle bu ayetin Tevbe suresinden önce olduğunu söylemektedir. Taberî'nin açıklamalarına baktığımızda Hz. Peygamber, kavmiyle ya müslüman olmaları ya da onlarla savaşma konusunda bir vakte kadar anlaşma yapmıştı. Sonra bu hüküm, Berae suresindeki *“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.”*, *“Allah'a ortak koşanlarla topluca savaşın.”* gibi anlaşmanın bırakılmasına dair ayetlerle nesh olundu. Rasulullah'a, onlar la ilahe illallah deyinceye ve müslüman oluncaya kadar onlarla savaşmayı emretti.⁴¹⁹

Taberî, Katade ve başkalarından bu ayetin mensuh olduğuna dair rivayetler nakletmiş ve ayetin nesh olduğunu söyleyenlerin Kur'an, sünnet ve aklın fitratından bir delilleri olmadığını ifade etmiştir. Bir ayetin hükmünü nesh eden ayetin, onu tüm yönleriyle nefyetmesi gerekir. Bunun aksine olanlar nesh olmaz,⁴²⁰ demiştir.

Taberî, Berae suresindeki *“Müşrikleri nerede bulursanız öldürün”* ayetinin *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş”* ayetindeki hükmü nefyetmediğini söylemektedir. Çünkü *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa”* sözüyle Beni Kureyza'nın kastedildiğini, onların ise ehli kitaptan Yahudiler olduğunu söyleyerek Allah Teâlâ'nın ehli kitapla anlaşmak ve cizye karşılığı onlarla savaşmayı terk etme hususunda izin verdiğini bildirmiştir. *“Müşrikleri nerede bulursanız öldürün”* ayetiyle ise kendilerinden cizye kabul etmenin caiz olmadığı, puta tapan müşrik Araplar kastedilmiştir. Ayetlerden biri diğerinin hükmünü nefyetmemektedir. Bilakis her biri, hakkında indiği şey hususunda muhkemdir.⁴²¹

İsmail Turan, Taberî'nin bu açıklamalarıyla alakalı olarak bu konuda görüş olduğunu ifade etmekte ve Kureyza'nın ne zaman barışa yanaştığını sorarak onların kendilerinden alınan ahdi bozduklarını ve Hendek günü kâfirlere katılarak Rasulullah'la (sas) ve iman edenlerle savaştıklarını söylemektedir.⁴²²

Taberî, ayetin nesh olduğunu söyleyenlerin Kur'an, sünnet ve aklın fitratından bir delilleri olmadığını ifade etmiştir. İsmail Turan, burada aklın fitratının anlaşılır olmadığını söylemektedir. Onda Yunan filozoflarının sözlerinden sızıntı kokusu

⁴¹⁹ Taberî, XIV, s. 41.

⁴²⁰ Taberî, XIV, s. 42.

⁴²¹ Taberî, XIV, s. 42-43.

⁴²² Turan, X, s. 409.

olduğunu ifade etmektedir. Neshde hüküm koymada aklın yeri ve müdahalesi yoktur, diyerek Taberî'yi eleştirmiştir.⁴²³

Keşşaf tefsirinde İbn Abbas ve Mücahid'den ayetin mensuh olduğuna dair rivayet getirildikten sonra doğru olanın, durumun yöneticinin İslam ve müslümanların salahlı için uygun gördüğü şeye bağlı olduğu söylenmiştir. Sürekli savaşmanın ya da barışa icabetin kesin olmadığı ifade edilmiştir.⁴²⁴

Bir nass gelip uygulamaya konulduktan sonra, o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse, bu kaldırmaya nesih, ikinci nassa nâsîh ve birinci nassa mensûh ismi verilir.⁴²⁵ Neshte esas olan rivayetlerdir. Taberî'nin bahsettiği aklın da fitrî akıl olduğunu söyleyebiliriz.

Örnek 2:

Bu örnekte miraslaşma konusuyla alakalı bir eleştiri yer almaktadır. Kimlerin birbirine mirasçı olacağı ve bu konuda neshin olup olmadığı eleştiri konusu olmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (72) وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ
كَبِيرٌ (73) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ
كَرِيمٌ (74) وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ
اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (75)

“İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve onları barındırıp kendilerine yardım edenler işte bunlar birbirlerinin dostlarıdır (velileridirler). İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret etmedikleri sürece onların velayetlerinden size bir şey yoktur. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak şartıyla onlara yardım etmeniz gerekir. Allah yaptıklarınızı görmektedir. İnkâr edenler de birbirlerinin velileridirler. Bunu yapmazsanız yeryüzünde fitne ve büyük bir kargaşa çıkar. İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler ile (hicret eden mü'minleri) barındırıp onlara yardım edenler işte bunlar gerçek

⁴²³ Turan, X, s. 408.

⁴²⁴ Zemahşerî, II, s. 233.

⁴²⁵ Zekiyüddin Şaban, İslam Hukuk İlminin Esasları, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 19. Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 424.

mü'minlerdirler. Onlara mağfîret ve bolca rızık vardır. Daha sonra iman eden, hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenler de sizdendirler. Allah'ın kitabına göre, akrabalar (mirasta) birbirlerine daha yakındırlar. Allah her şeyi bilmektedir.” (Enfal: 8/72-75)

Taberî, ayetin tefsirinde muhacir ile ensarın birbirlerinin gerçek dostları olduklarını söylemiş, iman ettiği halde hicret etmeyenlerin ise öldükleri takdirde mirasçı olamayacaklarını bildirmiştir. Bununla birlikte onlar hicret eden müminlerden diğer hususlarda yardım istedikleri takdirde yardım etmeleri gerekir. Taberî, وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ ayetinde herhangi bir şekilde nesh olayının gerçekleşmediğini söylemektedir. Bu ayetteki maksadın hicret etmeyen akrabalarla yardımlaşmakta bir beis olmadığı ancak aralarında miraslaşmanın olamayacağı şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁴²⁶

İsmail Turan ise bu ayetin, aralarında akrabalık bağı olmasa da hicretle ensar ile muhacir arasında miraslaşmanın hükmünü nesh ettiğini ve hicret etmeyenlerle akrabalık bağından dolayı miraslaşmanın olacağını söyleyerek Taberî’görüşünü eleştirmektedir. İsmail Turan’a göre ensar muhacire mal, miras, hediye ve savaşta yardım etmiş, onlarla cihat etmişti. Akrabalık bağı olmasa da aralarında hicret ile miraslaşma olmuştu. Hicret etmeyip Mekke’de kalan ve akrabalık bağı olan müminlerle ise bu miraslaşma olmamıştı. Sonra بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ أَوْلَىٰ الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ “yakınlık sahipleri birbirinin dostudur” ayeti gelmiş ve akraba olanlar birbirlerine mirasçı olmuşlardı. Bu, miraslaşma hükmünü nesh eden ayettir.⁴²⁷

İsmail Turan’a göre Taberî bu ayetin tefsirinde kendisiyle çelişmiştir. İsmail Turan’ın ifadesiyle, Taberî ayetlerde geçen muvalatın sadece yardım ve cihat hususunda olduğunu, hicretten kaynaklı veraset hususunda olmadığını kesin bir şekilde ifade etmiştir. Akabinde ise din ve müvaresede olduğu gibi onlara da yardım etmek gerektiğini söylemiştir. İsmail Turan bu sebeple Taberî’nin vecihlerin çoğunda yaptığı gibi bidat oluşturmak için mizacına uygun, icmaya aykırı ve kendine has bir yöntem takip ettiğini söylemektedir.⁴²⁸

Fahreddin Râzî ayette neshin olmadığı görüşündedir.⁴²⁹ Zemahşerî ise neshin olduğunu söylemiştir.⁴³⁰

⁴²⁶ Taberî, XIV, s. 88-89.

⁴²⁷ Turan, X, s. 476.

⁴²⁸ Turan, X, s. 476.

⁴²⁹ Râzî, XV, s. 517.

⁴³⁰ Zemahşerî, II. s. 239.

Bu ayet hakkında Taberî tefsirinde ayetin hicret etmeyenlerle edenler arasında verasetin olmayacağını belirten rivayetin nesh olduğuna dair İbn Abbas'tan, Mücahid'ten, Abdullah b. Kesir'den, Katade'den, İkrime ile Hasan'dan ve Süddî'den rivayet nakletmiş,⁴³¹ daha sonra ise bu ayette herhangi bir neshin vuku bulmadığını belirtmiştir. Ona göre *وأولو الأرحام بعضهم أولياء بعض* “yakınlık sahipleri birbirlerinin dostudur” ayetinden maksat, onlara miras konusunda değil yardım gerektiğinde yardım edilmesi konusundadır.⁴³² Ancak İsmail Turan'ın da belirttiği gibi nakledilen rivayetlerden de anlaşıldığı üzere nesh olayının bu ayette gerçekleştiği görülmektedir. Bu ayetle artık akrabalık bağı olmayan ensar ve muhacir birbirlerine mirasçı olamadığı gibi akraba olan hicret etmiş kişilerle etmeyenlerin birbirlerine mirasçı olacağı anlaşılmaktadır.

Örnek 3:

Bu örnekte Rasullah'tan (sas) izin isteme ile ilgili ayetin nesh edilip edilmediği konusundaki eleştiri yer almaktadır.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَالِمِينَ (44) إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (45).

“Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten (kaçınmak için) senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini bilir. Senden sadece, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ve kalplerinde şüphe olup da şüpheleri içinde bocalayıp duranlar izin isterler.” (Tevbe: 9/44-45)

Taberî, ayetin münafıkların özelliklerini bildirmekte olduğunu, onların özürsüz olarak yalan mazeretlerle cihattan geri kalmak için Peygamber'den (sas) izin istediklerini söylemektedir. Onlar, Allah'ı ve ahiret gününü tasdik etmeyen ve kalplerinde şüphe olan kimselerdir. Bu şüpheleri içerisinde şaşkınlırlar, şaşkınlığın karanlığında tereddüt etmektedirler. Hakkı batıldan ayıramazlar ki basiretle amel etsinler. Bu, münafıkların sıfatıdır.⁴³³

Taberî, ilim ehlinden bir grubun bu iki ayetin Nur suresindeki ayetle neshedildiği görüşünde olduğunu söylemektedir. İkrime ve Hasan-ı Basri, bu iki ayetin

⁴³¹ Taberî, XIV, s. 78-80.

⁴³² Taberî, XIV, s. 88-89.

⁴³³ Taberî, XIV, s. 275.

Nur suresinde zikredilen “Mü'minler o kimselerdir ki, Allah'a ve Peygamberine iman etmişlerdir, toplu bir işte onunla birlikte olduklarında ondan izin almaksızın gitmezler. Senden izin isteyenler, işte onlar Allah'a ve Peygamberine iman edenlerdir. Bazı işleri için senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah bağışlayandır, rahmet edendir.”⁴³⁴ ayetiyle neshedildiğini söylemektedirler.

İsmail Turan, Taberî'nin nakletmiş olduğu haberin, isnadının sahih olması durumunda Taberî ile Hasan Basri ve İkrime'nin de bu konuda gaflete düşmüş olacaklarını söylemektedir. İzin isteme hususundaki Nur suresindeki ayetin, izin istememeyle alakalı Berae suresindeki iki ayetten önce inmesi hususunda gaflete düşmüşlerdir. İsmail Turan “Önce inen bir ayet nasıl onlardan sonra iner ve onu nesh eder? Bu anlayış ve tevil şekli neshin nizamını yıkmaktır.” demektedir.⁴³⁵

Fahreddin Râzî ile Zemahşerî, ayetin tefsirinde neshten bahsetmemişlerdir.⁴³⁶ Neshe konu olan ayetlerle ilgili çalışmada Tevbe 44. ayet zikredilmekte ancak bu ayetlerin muhkem olduğu görüşünün daha doğru olduğu söylenmektedir.⁴³⁷ Bu bilgilerden hareketle İsmail Turan'ın görüşünün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.5. Tevil Yönünden Eleştiri

Taberî'nin ayeti tevilı bazı yönlerden eleştiriye konu olmuştur. İsmail Turan, Taberî'nin tevillerini bazen yanlış bazen de eksik bularak ya da Taberî'nin tevilini uygun bulmamakla onu eleştirmiştir.

2.1.5.1. Yanlış Tevillere İtibar Etmesi

İsmail Turan'ın Taberî'yi eleştirdiği noktalardan birisi de onun yanlış tevillere itibare ettiği yönündedir.

Örnek 1:

⁴³⁴ Nur suresi: 24/62.

⁴³⁵ Turan, XI, s. 146.

⁴³⁶ Râzî, XVI, s. 59-62; Zemahşerî, II, s. 274-277.

⁴³⁷ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim'de Neshi İddia Edilen Ayetler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 7, 1998, s. 361.

Bu örnekle Rasulullah (sas) ile aralarında anlaşma bulunan ve bulunmayan kişilerin serbestçe dolaşabilecekleri süre hususunda yapılan eleştiriden bahsedilecektir.

بِرَاءةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (1) فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُحْزِي الْكَافِرِينَ (2)

“Allah’tan ve Peygamber’inden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir uyarıdır. Yeryüzünde dört ay daha dolaşın ve bilin ki Allah’ı aciz bırakamayacaksınız ve Allah kafirleri rezil edecektir.” (Tevbe: 9/1-2)

Taberî, ayetin tefsirinde Peygamber (sas) ile aralarında antlaşma bulunan kişilerin yeryüzünde serbestçe dolaşabilecekleri müddet hususunda görüşleri zikretmiş ve ardından evla olan görüşün, ahitlerini müddeti dolmadan bozanlar için dört ay, bozmayanlar için ise müddet dolana kadar olduğunu söyleyenlerin görüşü olduğunu belirtmiştir.⁴³⁸ Taberî, konuyla alakalı olarak Ebu Hureyre’den iki rivayet nakletmiştir. Kays b. Rebi yoluyla Ebu Hureyre’den (r.a) getirdiği rivayette Peygamber (sas) ile aralarında anlaşma bulunanların ahitleri müddetince anlaşmalı olacakları geçmektedir. Şu’be yoluyla Ebu Hureyre’den gelen rivayette ise Peygamber (sas) ile aralarında anlaşma bulunanların dört ay anlaşmalarının süreceğini bildirmiştir. Taberî, Şu’be’nin müddet hususunda Kays’a muhalefet ettiğini söylemiş,⁴³⁹ süre dolduğunda artık çıplak olarak Kabe’yi tavaf edemeyeceklerini ve o yıldan sonra müşriklerin hac yapamayacaklarını ifade etmiştir. Taberî, Şu’be’nin rivayetinden sonra bu haberin müddet hususunda nakledenin vehmi olmasından korktuğunu söylemiştir. Çünkü haberlerin, müddet hususunda onun hilafına olduğunu, Kays’ın da Şu’be’ye muhalefet ettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁰

İsmail Turan, Ebu Hureyre’nin (r.a) sözünde müşriklerden ahitlerini bozanlar için dört ay erteleme bulunmadığını ve İbn Cerir’in ona tutunduğunu söylemektedir. Ayette geçen *“Haram aylar bitince müşrikleri nerede bulursanız öldürün”* buyruğunun kendileri için önceden bir ahit olmayanlar için olduğunu ifade etmiştir. Müslümanlara karşı sözleşme yapmamaları şartıyla onlar için kurban gününe kadar süre vardır. O, elli gündür. Eğer yaparlarsa onlar için eman yoktur. Bununla birlikte Mescid-i Haram’da savaşmadıkları sürece orada onları öldürmeme emri gelmiştir. Mescid-i Haram’ın

⁴³⁸ Taberî, XIV, s. 96-102.

⁴³⁹ Taberî, XIV, s. 104.

⁴⁴⁰ Taberî, XIV, s. 104-105.

dışında ise onları bulduğunuz yerde öldürün, denildi. İsmail Turan “Allah’ın kitabını ikame et ey üstadım İbn Cerir. Allah bize ve sana merhamet etsin. Allah’ın ehli olmadığını düşün.” demektedir.⁴⁴¹

İsmail Turan’ın ifadesine göre bu haber İbn Cerir’in sıkıntılarından. Güvenilir yoldan gelen bu haberi kaldırmış sonra onun hakkında onu nakledenlerin vehmidir, demiştir. Çünkü haber onun kesin bir şekilde itibar ettiği görüşüne muhalefet etmektedir. İsmail Turan, onun bilakis vehim ve ihtilaf olduğunu, onun birinci haberi tercih ettiğini söylemektedir. Birinci haber onun mizacına göredir, vehminde onu desteklemedi. İsmail Turan’a göre hakikatte Ebu Hureyre’den nakledilen iki haber de birdir. Haber Kays b. Rebi’den ve Şu’be’den gelmiştir. İkisi de güvenilir kişilerdir. İki haber de sahihtir. Şu’be ve Kays b. Rebi arasında ihtilaf yoktur. Bilakis ihtilaf İbn Cerir’dedir. O, Kays b. Rebi’den gelen birinci haberin mizacına uyduğu, Şu’be’den nakledilen ikinci haberin ise mizacına uymadığı zannından dolayı onu ihdas etmiştir. Sonunda iki haber arasında ihtilaf yoktur. Bilakis ihtilaf İbn Cerir’in iki haberin tevil yönünü anlamamasındadır.⁴⁴²

Taberî’nin Kays b. Rebi’den getirdiği rivayette müddet hususunda “ahitleri süresince” olduğu, Şu’be’den getirdiği rivayette ise “dört ay” ifadesi geçmektedir. İsmail Turan’ın da belirttiği gibi bu rivayetlerde ahitlerini bozanlar için dört ay erteleme gibi bir durum söz konusu değildir. Fahreddin Râzî de tefsirinde ahit müddetinin dört ay olduğunu söylemektedir.⁴⁴³ Ebu Hureyre’den gelen iki rivayet arasında hakikatte ihtilaf olmadığını söyleyebiliriz. Birinde dört ay olduğu açıkça ifade edilirken diğerinde ahitleri süresince olduğu söylenerek aynı manaya işaret edilmiştir.

Örnek 2:

Taberî’nin bazı lafızlara yönelik tevili eleştiri konusu olmuştur. Tevbe suresinin 28. ayetinde Allah Teâlâ müşriklerin necis oluşundan bahsetmektedir. Taberî’nin müşriklerin necis oluşuyla ilgili tevili İsmail Turan tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur.

⁴⁴¹ Turan, XI, s. 16-17.

⁴⁴² Turan, XI, s. 17.

⁴⁴³ Râzî, XV, s. 524.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيَكُمْ اللَّهُ
مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah’a ortak koşanlar pistirler, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluğa düşmekten korkarsanız (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfuyla zengin kılar. Şüphesiz ki Allah alimdir, hakimdir.” (Tevbe: 9/28)

Taberî, ayeti tefsir ederken müşriklerin yalnızca necis olduklarını söylemektedir. “necis” kelimesinin manası ve niçin bu şekilde isimlendirildikleri hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Taberî, bu görüşleri zikretmektedir.⁴⁴⁴

Katade’ye göre cünüp olunca yıkanmadıkları için manen pistirler. Taberî, konuyla alakalı olarak Ma’mer’den rivayet nakletmiştir: “Peygamber (sas) Ebu Huzeyfe ile karşılaştı ve onun elini tuttu. Ebu Huzeyfe ben cünübüm, dedi. Peygamber (sas) “Mümin pis olmaz.” buyurdular.”⁴⁴⁵

Taberî, diğer görüş olarak müşriklerin domuz ve köpek gibi pis olduklarını söyleyenleri zikretmektedir. Bu görüşün İbn Abbas’tan, iyi olmayan bir vecihle rivayet edildiğini ve onu zikretmeyi kerih gördüğünü söylemektedir.⁴⁴⁶

Başka bir görüşe göre maddi pisliklerden gereği gibi temizlenmedikleri için üzerlerinde pislik taşırlar. Bu sebeple pistirler. Tercihe şayan görülen başka bir görüşe göre ise müşrikler inanç bakımından necistirler, pistirler. Allah’ı inkar etmeleri onları manen pis yapar.⁴⁴⁷

Taberî’nin getirdiği rivayete göre müşrikler domuzlar ve köpekler gibi pisliktirler. Taberî, İbn Abbas’tan rivayet edilen bu görüşün övülen bir görüş olmadığını söylemekte ve onun zikrini kerih görürüz, demektedir. İsmail Turan ise gelen bu vechin sahih bir vecih olduğunu ve onda kerahet olmadığını söyleyerek Taberî’yi eleştirmektedir.⁴⁴⁸ Müellif İsmail Turan, necasetin küfür ve nifak olduğunu, sadece bedenlerdeki necaset olmadığını söylemekte ve bedende necasetten parça bulunsa bile imanin temizlik olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Taberî, XIV, s. 190.

⁴⁴⁵ Taberî, XIV, s. 190-191.

⁴⁴⁶ Taberî, XIV, s. 191.

⁴⁴⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Taberî Tefsiri, çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996, IV, s. 278-279.

⁴⁴⁸ Turan, XI, s. 90.

⁴⁴⁹ Turan, XI, s. 89.

Fahredden Râzî, müşriklerin necis olması konusunda ihtilaf edildiğini, Keşşaf sahibinin İbn Abbas'tan onların bizzat kendileri köpekler ve domuzlar gibi pis olduklarını ve Hasan'dan onlarla musafaha edenin abdest alması gerektiğini naklettiğini, bunun Zeydiyye imamlarından el-Hâdî'nin görüşü olduğunu, fakihlerin ise müşriklerin bedenlerinin temizliği konusunda ittifak ettiklerini söylemektedir. Râzî, Kur'an'ın zahirinin onların pis olduğuna delalet ettiğini, bundan ancak munfasıl bir delille dönülebileceğini söylemektedir. İhtilaflar olduğu için bu konuda icma iddia etmek de mümkün değildir.⁴⁵⁰

Razi'nin tefsirine baktığımızda Kâdî, Peygamber'in (sas) onların kaplarından su içtiğini söyleyen rivayetlere dayanarak ve aynı şekilde eğer bedenleri pis olsaydı bunun Müslüman olmakla değişmeyeceğini söyleyerek onların temizliğine delil getirmiştir. Birinci görüşte olanlara Kur'an'ın haberi vahidden daha kuvvetli olması ve haber sahih olsa bile Peygamber'in (sas) kâfirlerin kaplarından su içmesinin bu ayetin inişinden önce olmasıyla cevap verilmiştir. Bunun izahında da bu surenin inen son surelerden olduğu ve daha önce kafirlerle içi içe yaşamının helal olduğu sonra Allah'ın bunu haram kıldığı söylenmiştir. Aslolanın herhangi bir kaptan içmenin helal olması olduğu ve bunun bu ayetle haram kılındıktan sonra haberle helal kılındığını söylersek burada iki neshin ortaya çıkacağını söylemiştir. Ancak aslolanın bunun helal olduğunu ve Peygamber'in (sas) de bu asıl hükme binaen onların kaplarından içtiğini sonra bu ayetin hükmüyle haram kılındığını söylersek ancak bir olacağı ve bunun daha evla olması gerektiğini söylemiştir. Kâdî'nin müşriklerin eğer bedenleri pis olsaydı bunun Müslüman olarak temizlenmekle değişmeyeceği görüşüne ise bunun sarîh nassa aykırı bir kıyas oluşuyla cevap verilmiştir. Ayrıca bu mezhepte olanlar kafir Müslüman olduğu zaman küfründen dolayı hasıl olan necaseti gidermek için gusleder, derler. Bu, bu görüşün izahıdır.⁴⁵¹

Razi'nin tefsirinde zikredildiği üzere fakihlerin çoğuna gelince onlar kâfirlerin bedenlerinin temizliği konusunda ittifak etmiş, bu ayetin tevili konusunda ise ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Abbas ve Katade manasının onların cünüplükten dolayı gusletmedikleri ve hadesten dolayı abdest almadıkları için olduğunu söylemiştir. İkinci bir görüş: Onlar kendilerinden nefret edilmesi gerektiği hususunda necis bir şey

⁴⁵⁰ Râzî, XVI, s. 21.

⁴⁵¹ Râzî, XVI, s. 21.

gibidirler. Üçüncüsü: Onların sıfatları olan küfrü bir şeye yapışan necaset hükmündedir. Bu izahların tamamı delil olmaksızın zahirden ayrılmadır.⁴⁵²

Ayetin zahiri manası, müşriklerin şirklerinden dolayı necis olduklarıdır. İbn Abbas'tan gelen rivayet de ayetin zahiri manasını destekler mahiyettedir.

Örnek 3:

Bu örnekte fakir ve miskin kelimeleriyle kimlerin kastedildiği konusunda yapılan eleştiri yer almaktadır.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekatlar) Allah tarafından bir farz olarak yoksullara, miskinlere, onların toplanmasında çalışanlara, gönülleri İslam’a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlardır. Allah alimdir, hakimdir.” (Tevbe: 9/60)

Ayet, zekat verilecek sekiz sınıf insandan bahsetmektedir. Yoksullar ve miskinler de zekat verilecek olan bu sekiz grup içerisinde yer almaktadır. Taberî ayette geçen “fakir” ve “miskin” kelimelerini tefsir ederken bu kişilerin kim olduğunda ihtilaf edildiğini belirtmiş ve konu ile alakalı görüşleri tefsirinde zikretmiştir.⁴⁵³

Taberî'nin nakletmiş olduğu rivayetlere baktığımızda Hasan-ı Basri, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Zeyd, Zühri, Mücahid ve İbn-i Zeyd'e göre “fakir”den maksat, muhtaç olan, bununla birlikte iffetinden dolayı dilenmeyen kişidir. “Miskin” ise muhtaç olan ve dilenen kimsedir.⁴⁵⁴

Katade'ye göre ise “fakir” vücudunda sakatlık bulunan muhtaç kimsedir. “Miskin” sağlam olan muhtaç kimsedir.⁴⁵⁵

Dehhak, İbrahim en-Nehai, Said b. Cübeyr ve Said b. Abdurrahman'a göre buradaki fakirden maksat, muhacirlerin fakirleridir. Miskin'den maksat ise hicret etmeyen Müslümanların fakirleridir.⁴⁵⁶

Hz. Ömer'den nakledilen rivayete göre miskin kazancı zayıf olan kimsedir.⁴⁵⁷

⁴⁵² Râzî, XVI, s. 21.

⁴⁵³ Taberî, XIV, s. 305.

⁴⁵⁴ Taberî, XIV, s. 305-306.

⁴⁵⁵ Taberî, XIV, s. 306-307.

⁴⁵⁶ Taberî, XIV, s. 307.

İkrime'ye göre ise burada zikredilen fakir'den maksat Müslümanların muhtaçlarıdır. Miskin'den maksat ise ehl-i kitabın muhtaçlarıdır.⁴⁵⁸

Taberî bu görüşlerden tercihe şayan olanın birinci görüş olduğunu yani fakir ihtiyacı olmakla birlikte dilenmeyen, miskin ihtiyacı olan ve dilenen olduğunu söylemektedir. Buna delil olarak miskin kelime olarak zillete düşen manasında olduğunu ve fakirlerin kimler olduğunu açıklayan “*Sadakalarınızı kendilerini Allah yoluna adayıp da yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirlere verin. Bilmeyen kimse iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan ısrarla bir şey istemezler. Hayır adına her ne harcarsanız Allah onu bilir.*”⁴⁵⁹ ayetini delil getirmektedir.⁴⁶⁰

İsmail Turan, her boyun eğerek insanlardan isteyen miskin olmadığını, insanlardan çalışmayıp tembel olan ve ihtiyaçları olmaksızın istemeyi ve boyun eğmeyi kendilerine meslek edinenlerin olduğunu söylemektedir. İhtiyaçları olmaksızın zillet ve meskenet yoluyla insanların mallarını toplamak için böyle yapmaktadırlar.⁴⁶¹

İsmail Turan aynı zamanda Kur'an ve sünnette fakir ve miskin kelimelerinin nafakaya ihtiyaç duyma dışında aralarında ayırt edici bir fark olmaksızın kullanıldığını söylemektedir. Fakihler mezheplerine göre bu ikisi arasında fark oluşturmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ gemi sahibi olan kişiler için miskin kelimesini kullanmıştır. *أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا*. “*Gemi, denizde çalışan birtakım yoksullara aitti. Ben onu kusurlu yapmak istedim. (Çünkü) arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla alan bir kral vardı.*”⁴⁶² Gemi sahibi olup aynı zamanda miskin olmayla alakalı, kişinin hem gemi sahibi hem de borçlu olabileceğini, bu durumda ihtiyaç sahibi kişinin miskin mesabesinde olacağını veya gemiyi çalışmak için kiralamış olup miskin olmaya devam edebileceklerini ya da geminin kendilerinin, borçlu ya da kiralamış olmadıklarını ancak mallarının olmadığı, iş elde etmek için denizde çalışıyor olabileceklerini söylemiştir. Bu durumlarda onlar yine ihtiyaç sahibidirler. Özetle, miskin günlük yiyeceği olmayan ve iffetinden dolayı insanlardan istemekten çekinen kişi olduğunu, fakirin ise yetecek derecede günlük

⁴⁵⁷ Taberî, XIV, s. 308.

⁴⁵⁸ Taberî, XIV, s. 308.

⁴⁵⁹ Bakara: 2/ 273.

⁴⁶⁰ Taberî, XIV, s. 308-310.

⁴⁶¹ Turan, XI, s. 176.

⁴⁶² Kehf: 18/79.

yiyeceği olmakla birlikte fazlasının olmadığını, insanları dolaştığını ve maişetini elde ettiğini söylemektedir.⁴⁶³

Fakir ve miskin kişilerle kastedilenin kimler olduğuyla alakalı Ebu Hureyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre Rasullullah (sas) şöyle buyurdu: "Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma için kapı kapı dolaşan kimse değildir. Asıl miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şeyi bulunmadığı halde, durumu bilinmediği için kendisine sadaka verilemeyen ve kendisi de kalkıp insanlardan bir şey istemeyen kimsedir."⁴⁶⁴

İbn Atiyye'nin tefsirinde fakirin, malı olmayan ancak zelil de olmayan kişi olduğu geçmektedir. Miskin, muhtaç olmakla birlikte zillet, boyun eğme ve istemenin olduğu kişidir. Buna göre her miskin fakirdir fakat her fakir miskin değildir.⁴⁶⁵

Fahredden Râzî tefsirinde görüşleri zikretmiş ve ardından "Bunların tamamı fakirin istemeyen, miskinın isteyen manasında olduğuna uygundur. İsteyen bulur, böylece daha az ihtiyaç sahibi olur." diyen görüşü zikretmiştir.⁴⁶⁶

Taberî, miskinın ihtiyaç duyan ve isteyen olduğunu, İsmail Turan ise her boyun eğerek isteyen miskin olmadığını söylemektedir. İhtilaf bulunmakla birlikte miskinın isteyen ve boyun eğen manasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu her boyun eğip isteyen miskin olmasını gerektirmemekle birlikte miskin olan kişinin durumuna uygun görünmektedir.

İhtilaf olmakla birlikte miskinın isteyen ve boyun eğen manasında olabileceği gibi İsmail Turan'ın dediği gibi günlük yiyeceği olmayan ve iffetinden dolayı insanlardan istemeyen manasında da olabilir. İki kelime çoğu yerde birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Örnek 4:

Bu örnekte Taberî'nin İbrahim'in (as) Allah'tan ölümleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini talep etmesiyle alakalı eleştirilmesine değinilecektir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولَئِمُ تَوْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ
فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

⁴⁶³ Turan, XI, s. 177.

⁴⁶⁴ Müslim b. Haccac Ebu'l Hasan el-Kuşeyrî, el-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhya-i't-Türras, Beyrut, trs., II, s. 719.

⁴⁶⁵ İbn Atiyye, III, s. 48.

⁴⁶⁶ Râzî, XVI, s. 85.

“Hani İbrahim de, “Ey Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah) “İnanmadın mı?” dedi. O: “Hayır, inandım. Ama kalbim tamamen mutmain olsun diye!” dedi. (Allah) “Şu halde kuşlardan dört tane al. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça koy. Sonra da onları kendine çağır, hızla yanına geleceklerdir. Ve bil ki, Allah yücedir, hikmet sahibidir.” dedi.” (Bakara: 2/260)

Taberî'nin tefsirine baktığımızda İbrahim (as) Rabb'inden ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemektedir. İbrahim'in (as) bu isteğinin sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir. Taberî, bu görüşleri zikretmektedir. Bazıları İbrahim'in (as) kuşlar ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan bir hayvan gördüğü ve bunun üzerine Rabb'inden böyle bir istekte bulunduğunu söylemişlerdir. Böylece bunu gözüyle görmekle, bildiği şey hususunda yakîni artmış olacaktır. Allah da bunu ona misal olarak göstermiştir.⁴⁶⁷ Diğer bir görüşe göre İbrahim'in (as) bu isteğinin sebebi, Nemrut ile bu konu hakkında aralarında geçmiş olan tartışmadır. Nemrut İbrahim'e (as) ilahının kim olduğunu sormuş o da “Benim Rabb'im diriltten ve öldürenidir.” demiştir. Nemrut da “Ben de diriltir ve öldürürüm demiştir.” İbrahim (as) o sırada Rabb'ine ölüleri nasıl dirilteceğini sormuş “Sen inanmadın mı?” sorusuna da “Evet inandım fakat kalbim mutmain olsun diye” cevap vermiştir.⁴⁶⁸ Taberî, bu iki görüşün birbirine yakın manada ve bildiği şeyi gözle görmek için olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁹

Zikredilen diğer görüşe göre İbrahim'in (as) bu sorusu, Allah Teâlâ'nın onu kendine dost edindiği müjdesi esnasında olmuştur. İbrahim (as) bunun için hemen bir alamet görmek istemiş ve Allah Teâlâ'nın onu kendine dost olarak seçmesi hususunda kalbinin mutmain olmasını istemiştir.⁴⁷⁰

Son görüş olarak da İbrahim'in (as) Rabb'ine bu sorusunun sebebi olarak onun, ölüleri diriltme hususunda Rabb'inin kudretinden şüpheyne düştüğünü söyleyenleri zikretmiştir. İbn Cüreyc'den rivayetle, Ata b. Ebi Rebah'a bu ayet hakkında İbn Cüreyc'den sorduğunu söylemiş, o da “İnsanların kalbine giren şeylerin bazıısı İbrahim'in (as) kalbine de girdi.” demiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Taberî, V, s. 485.

⁴⁶⁸ Taberî, V, s. 486.

⁴⁶⁹ Taberî, V, s. 487.

⁴⁷⁰ Taberî, V, s. 487.

⁴⁷¹ Taberî, V, s. 490.

Diğer bir rivayet de Ebu Hureyre'den (r.a) gelmiştir. Rasulullah (sas): “Biz, şüphe etmeye İbrahim'den (as) daha layıgız” demiştir. Zira İbrahim Rabb'ine “Ey Rabb'im, ölüleri nasıl diriltirsin bana göster.” demişti. Allah da “İnanmıyor musun?” dedi. İbrahim (as) “Aksine, inanıyorum fakat kalbim iyice mutmain olsun istiyorum.” dedi. İbn Abbas Kur'an'daki en ümit verici ayetin bu olduğunu söylemiştir.⁴⁷²

Taberî, görüşlerden evla olanın Ebu Hureyre'den (r.a) gelen Rasulullah'ın (sas) “Biz, şüphe etmeye Hz. İbrahim'den daha layıgız.” sözü olduğunu söylemekte ve İbrahim'in (as) Rabbine ölüleri nasıl dirilttiğini sormasına sebep olarak da İbrahim'in (as) kalbine şeytan tarafından gelen bir vesveseyi göstermektedir.⁴⁷³

İsmail Turan, İbrahim'in (as) Rabb'inden ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini istemesi konusunda Taberî'yi eleştirmektedir. O, İbrahim'in (as) bu ümmetin babası ve Muhammed'in (sas) de onun evladı olduğunu söyleyerek onun nasıl şüphe edebileceğini sormaktadır. Taberî'yi bu görüşünden dolayı eleştiren İsmail Turan, onun bu görüşüne delil olarak İbn Abbas'tan getirmiş olduğu “Bana göre Kur'an'da ondan daha ümit verici bir ayet yoktur” sözünün de doğru anlaşılmadığını söylemektedir. Taberî'nin İbrahim'in (as) ulu'l-azm peygamberlerden olduğu halde şüphe ettiği ve bu şüphenin ona zarar vermediği şeklinde anladığını söylemekte ve bu anlayışı doğru bulmamaktadır. Öncelikle onlar peygamberlerin konumları hususunda gaflete düşmüşlerdir. İsmail Turan, Taberî'nin tevilî ve bu tevilin altına girenlerin merdut olduğunu söylemektedir.⁴⁷⁴

İsmail Turan, İbrahim'in (as) şüphesinin Taberî'nin iddia ettiği gibi hakiki bir şüphe olmadığını söylemektedir. Peygamber'in (as) “biz şüphe etmeye daha layıgız” sözü ise tevazu ve İbrahim'i (as) savunmak içindir.⁴⁷⁵

Fahreddin Râzî, konu hakkındaki görüşleri ele alırken İbrahim'in (as) mebd ve mead hakkında şüphe ettiğini söyleyenleri cahillerden bir grup olarak zikretmektedir.⁴⁷⁶ İbrahim'e (as) sorulan “İman etmedin mi?” sorusu için de iki vecihten bahsetmiştir. Bunlar, sorunun takrir manasında olduğu ve burada sorudan maksadın, işitenlerin

⁴⁷² Taberî, V, s. 489-490.

⁴⁷³ Taberî, V, s. 491.

⁴⁷⁴ Turan, III, s. 580-582.

⁴⁷⁵ Turan, III, s. 582.

⁴⁷⁶ Râzî, VII, s. 35.

İbrahim'in (as) buna inanan ve bunu bilen olduğunu bilmesi içindir.⁴⁷⁷ Keşşaf tefsirinde de bu sorunun imanı pekiştirmek için olduğu zikredilmektedir.⁴⁷⁸

İbn Atiyye, tefsirinde İbrahim'in (as) bu sorusu hakkında insanların ihtilaf ettiğini söylemekte ve cumhurun görüşü olarak İbrahim'in (as) Allah'ın ölüleri diriltmesinden hiç şüphe etmediğini, ancak gözüyle görmeyi talep ettiğini zikretmektedir. İbn Atiyye, Taberî'nin ayeti yorumunu ve tercihini zikrettikten sonra bunun merdud olduğunu belirtmiştir. Ata'nın "İnsanların kalbine giren şeylerin bazıları İbrahim'in (as) kalbine de girdi." sözünün gözle görme manasında, Peygamber'in (sas) "Biz şüphe etmeye daha layıgız." sözünün "Biz şüphe etmiyoruz. Öyleyse İbrahim (as) şüphe etmemeye bizden daha layıktır." manasında olup şüpheyi nefy için olduğunu ve İbn Abbas'tan gelen sözün ise imanın kafi olup onunla birlikte araştırmaya ihtiyaç duyulmadığı şeklinde anlaşılmasının uygun olacağını söylemiştir. Ölüleri nasıl dirilttiğini sorarken kullandığı "nasıl" ifadesinin de halinin nasıl olduğunu sorma manasında olduğu görüşündedir.⁴⁷⁹

Sonuç olarak İbrahim (as) ulu'l-azm peygamberlerdendir ve onun Allah'ın ölüleri dirilmesi hususunda şüpheyi düşmesi düşünülemez. Ayette de belirtildiği üzere Rabbinden böyle bir istekte bulunmasının sebebi şüphe etmesi değil kalbinin mutmain olması içindir. İsmail Turan'ın burada getirmiş olduğu açıklama ayetin manasına daha uygun görünmektedir.

2.1.5.3. Eksik Tevil

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ

"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bunlarla onlara dünyada azab etmeği ve canlarının kâfir olarak çıkmasını diliyor." (Tevbe: 9/85)

Taberî, tefsirinde ayeti açıklarken hitabı, Hz. Peygamber'e yapmış ve: "Ey Muhammed, o münafıkların malları ve evlatları senin hoşuna gitmesin. Böylece malı ve evladı çok olduğu için öldüğü zaman onlardan birinin namazını kılarsın ve kabri

⁴⁷⁷ Râzî, VII, s. 36.

⁴⁷⁸ Zemahşerî, I, s. 308.

⁴⁷⁹ İbn Atiyye, I, s. 352-253.

üzerinde durursun. Ben onlara verdiğimi ancak bu şeylerle dünyada onlara azap etmek için verdim.” demiştir.⁴⁸⁰

İsmail Turan, İbn Cerir’in tevilinin zayıf olduğunu çünkü Peygamber’in (sas) münafıkların mallarına rağbet etmediğini söylemektedir. Taberî’nin böyle bir söz söylemesinin zaid olduğu görüşündedir. Peygamber (sas) ne zaman mal ve evlat çokluğuna rağbet etmiş, malı ve evladı çok olduğu için münafık olarak ölen birinin namazını kılmak istemiştir? Ancak İslam’ın ve Müslümanların salahı için birçok maslahatı gözeterek münafıkların başı olan kimsenin namazını kılmıştır. Ayet, “*onların malları ve evlatları hoşuna gitmesin*” derken kastedilen ancak nifak ehline rağbet etmemeleri, onları övmemeleri, nifak üzere öldüklerinde dünyadaki yüksek mevkileri ve evlatlarının, servetlerinin ve mallarının çokluğu sebebiyle onların namazlarını kılmayı istememeleri için Müslümanlara bir kinaye, sakınma ve tayindir. Hitabın Rasulullah’a (sas) yapılması ise onun, ümmetin genel lideri olduğu içindir. Müellif, Taberî’yi cahilce davranma ve anlayış azlığıyla itham etmektedir.⁴⁸¹ Ağır eleştiri olduğunu ifade etme cahilce şeklinde olabilir

Diğer tefsirlere baktığımızda İbn Atiyye de hitabın Peygamber’e (sas) olup ümmetin kastedildiğini söylemektedir.⁴⁸²

İbn Abbas’ın tefsirinde hitap yine Rasulullah’a yapılmıştır.⁴⁸³

Taberî, burada hitabı Rasulullah’a almıştır. Ancak İsmail Turan’ın ve genel olarak müfessirlerin de belirttiği üzere hitap Rasulullah’a olmakla birlikte kastedilen ümmettir. Taberî’nin burada hitapla kastedilene belirtmemesi eleştirilmesine sebep olmuştur.

Örnek 2:

İsmail Turan, Taberî’nin “Allah’ın ihata etmesi, kuşatması” hakkında söylediklerinin Allah’ın bu sıfatıyla kastedilene uygun olmadığını belirterek Taberî’yi eleştirmektedir. Allah’ın kuşatıcılığını ele alan, konumuzla alakalı ayet şudur:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

⁴⁸⁰ Taberî, XIV, s. 411.

⁴⁸¹ Turan, XI, s. 275.

⁴⁸² İbn Atiyye, III, s. 68.

⁴⁸³ Abdullah b. Abbas, cem eden Mecdüddin Ebu’t Tahir Muhammed b. Yakup el-Feyruzâbâdî, Tenvîru’l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas, Daru’l Kütübil İlmiyye, Beyrut, s. 163.

“Yurtlarından çalim satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah'ın yolundan alıkoyan kimseler gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.” (Enfal: 8/47)

Taberî'nin tefsirine baktığımızda ayet, yapılanı sadece Allah için yapmaktan bahsetmekte ve müşriklerin Bedir'de insanlara gösteriş için yaptıklarının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Çünkü onlar kervanı korumak için çıkmışlar ancak kervanın kurtulduğunu öğrenmelerine rağmen dönmeyip, içki içip eğlenmek istemiş fakat içki yerine ölüm kadehini içmişlerdir.⁴⁸⁴ Kureyş, Bedir'e gelmek için Mekke'den çıkarken şarkıcılarla deflerle çıkmıştı. İnsanlara, mallarının ve sayılarının çokluğunu göstererek çıkıyorlardı. Müminler onlar gibi insanlar görsün duysun diye ihlassız amel yapmamalıdır. Şüphesiz Allah, gösteriş yapan ve yolundan engelleyenlerin ne yaptığını bilmektedir, her şeyi kuşatmıştır, hiçbir şey ona gizli değildir.⁴⁸⁵

İmam Taberî مُحِيط sıfatına dair tefsirinde şöyle demektedir: “Allah bunların (riya, Allah yolundan engelleme ve bunun dışında yaptıkları) tamamını bilmektedir. O'na bunlardan hiçbir şey gizli kalmaz. Çünkü her şey ona aşıkardır. Bunlardan hiçbir şey ondan kaybolmaz. Allah, bunlardan dolayı onları cezalandırıcıdır ve onlar üzerinde azap edicidir.”⁴⁸⁶

Müellif, Allah'ın muhîl oluşu, ihata etmesi noktasında Taberî'yi eleştirmektedir. Taberî'ye göre Allah'ın ihata etmesinin sadece ilmen olduğunu, bunun ise Allah için bir noksanlık olacağını söylemekte, Allah'ın her şeye kadir olduğuna ve ahirete ertelemeyip dünyada da cezalandırabileceğine değinmektedir. İsmail Turan'ın ifadesiyle İbn Cerir'in tefsirinde Allah'ın ihata sıfatı, eşyaları ve olayları sadece ilmen kuşatmaktadır. Sanki Allah Teâlâ dünyada ondan acizdir. Kullarından aciz olanların sözle tehdit edip kuvvetle muvaceheden sakındığı gibi kullarını korkutur, uyarır ve tehdit eder. Çünkü onun uyardığı ve tehdit ettiği şeyi uygulamaya kudreti yoktur. Aynı şekilde Allah Teâlâ cezayı da ahirete ertelemektedir ve orada hak ettiği azap ve ceza ile cezalandırmaktadır. Bu, manaları anlamada noksanlıktır. Şüphesiz Allah Teâlâ her şeyi dünyada ve ahirette ilim, kudret, takdir, kaza ve uygulama yönünden kuşatmıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Taberî, XIII, s. 578.

⁴⁸⁵ Taberî, XIII, s. 581.

⁴⁸⁶ Taberî, XIII, s. 581.

⁴⁸⁷ Turan, X, s. 375.

Müellif İsmail Turan, Allah'ın kuşatmasıyla ilgili şunları söylemektedir: Kuşatma, Allah içindir. O, ilmiyle ve kudretiyle her şeyi kuşatmıştır, tüm hallerden ve sözlerden haberdardır. Her şey onun kudreti ve hükümranlılığı altındadır. Hükümranlılığı ve kudretiyle, sözlere ve hallere muttali olması ve bilmesiyle kuşatıcıdır. Bu, Allah'ın, dostlarını aziz kılması ve dostlarına yardım ederek düşmanlarını zelil etmesidir. Allah, din düşmanı küfür ve nifak ehlini sadece ahirette cezalandırmakla yetinmez bilakis hem dünyada hem ahirette cezalandırır. Müellif, Taberî'ye Bedir Savaşı'nın ve onda yaşananların Allah'ın dünyadayken küfür ehlini zelil, iman ehlini ise aziz kılmasını gözler önünde serdiğini söylemektedir. Ahiret azabı ise daha şiddetlidir.⁴⁸⁸

Taberî'nin tefsiri, Allah'ın ilmen kuşatıcı olduğunu söylemekle birlikte cezalandırıcı olmasından da bahsetmiş ancak bu cezalandırmanın dünyada ya da ahirette olacağı şeklinde bir ayrım yapmamıştır. Allah'ın ilmen kuşatması demek kudreti yoktur manasına gelmemektedir.

Örnek 3:

Bu örnekte Allah Teâlâ'nın aziz oluşuyla ilgili yapılan eleştiri yer almaktadır. İsmail Turan, Taberî'yi eksik tevil yaptığı yönünde eleştirmiştir.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler ve Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte Allah'ın kendilerine rahmet edeceği bunlardır. Şüphesiz, Allah azîzdir, hakîmdir.” (Tevbe: 9/71)

Ayet, bize Allah'ın aziz olduğunu bildirmektedir. Taberî, ayette geçen müminlerin özelliklerinden bahsetmiş ve böylece onların Allah'ın merhametine ereceklerini, azabından kurtulacaklarını söylemiştir. Devamında ise münafıklar, Allah'ı ve Rasulü'nü yalanlayanlar, iyilikten kaçınan kötülüğü emreden ve mallarında Allah'ın hakkını gözetmeyenler için bunun olmayacağını bildirmiştir. Sonrasında da Allah'ın aziz ve hakim olduğunu söyleyerek günahı ve Allah'ı inkar etmesi sebebiyle mahlukatından intikam aldığı kişiye karşı Allah'ın intikamında izzet sahibi olduğunu, O'nu intikam almaktan bir şeyin engelleyemeyeceğini, intikam aldığı kişiye bir

⁴⁸⁸ Turan, X, s. 374.

yardımcının bulunmadığını ve Allah'ın intikam almasında ve tüm işlerinde hakim olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁹

İsmail Turan, Taberî'nin Allah'ın aziz ismini sadece bir yönüyle anladığını, buna karşın Allah'ın bu isminin birçok yönü olduğunu söyleyerek Taberî'yi eleştirmektedir. Taberî Allah'ın intikamında izzet sahibi olduğunu söylemiş, müminler veya münafıklar için bir ayırım yapmamıştır.⁴⁹⁰

İsmail Turan ayette müminlerin vasıflarından bahsedildiğini söylemekte, Allah azizdir hakimdir yani izzet ve ikram sahibidir, iman ehline ikram eder, onlara merhamet eder, onları rahmet diyarı cennete girdirir, rahmeti O'nun izzetinin eseridir ve izzetiyle mümin kullarını aziz kılmış, onlara rahmet etmiş ve onları cennete girdirmiştir, demektedir. Allah münafıklara ve iman etmeyenlere karşı intikamında izzet sahibidir. Ayette müminlerin vasıfları zikredildikten sonra Taberî'nin, Allah'ın intikamında izzet sahibi olduğunu söylemesini eleştirmekte, iman ehli ile intikam arasında herhangi bir bağın bulunmadığını aksine Allah'ın iman ehline dünyada ve ahirette iman, salih amel, rahmet, cennet ve ikramlarla izzet, ikram sahibi ve onları aziz kılıcı olduğunu söylemektedir. Allah hakimdir yani intikamını nereye koyacağını, izzetini ve ikramını nereye koyacağını bilir. İntikamını, gazabını ve alçaltmasını nifak ehline ve kâfirlere uygun görmüştür ki onlar ona ehildir. İzzetini, ikramını, rahmetini ve değerli olmayı iman ehline uygun görmüştür ki onlar buna ehildir. İsmail Turan, Taberî'den kelimeleri yerinde kullanmasını istemektedir.⁴⁹¹

Zemahşerî “Aziz, her şeye galip ve ona güç yetirendir. O, sevaba ve cezalandırmaya kadirdir. Hakim, hak ettiği şeye göre sevabı ve cezayı yerine koyandır.” demektedir.⁴⁹²

Fahreddin Râzî “Kulları hakkındaki rahmet ve ceza muradı engellenemeyen” demektedir.⁴⁹³

Ebussuud “Va'd için sebep bildirmediği yani dostlarını aziz kılmada ve düşmanlarını kahretmede güç ve kudret sahibidir.”⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Taberî, XIV, s. 347.

⁴⁹⁰ Turan, XI, s. 204.

⁴⁹¹ Turan, XI, s. 205.

⁴⁹² Zemahşerî, II, s. 289.

⁴⁹³ Razi, XVI, s. 101.

⁴⁹⁴ Muhammed b. Muhammed Mustafa Ebussuud el-İmâdî, İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm, Daru İhya-i't-Tûras el-Arabî, Beyrut, trs., IV, s. 83.

İbn Âşur “Allah azîzdir, hakîmdir.” cümlesi “Allah onlara rahmet edecek” cümlesi için sebeptir. Yani Allah Teâlâ izzetinden dolayı dostlarına fayda vermekte ve hikmetinden dolayı hak edene karşılığını vermektedir.”⁴⁹⁵

İsfahani’nin Müfredatı’nda izzet الْعِزَّة tanımlanırken “insanın mağlub edilmesine engel olan hal” olduğu söylenmiş, el-Aziz ismi ise “hükümrancılığı altına alan ancak kendisine hükmedilemeyen” şeklinde izah edilmiştir.⁴⁹⁶

Tüm bunlardan hareketle tefsirlerde Allah’ın aziz olması tek yönlü değil hem müminler hem münafıklar ve kafirler veya hem sevap hem ceza yönüyle tefsir edilmiştir. Taberî ise bunlardan sadece ceza yönünü almıştır. Ayet, müminlerden bahsettiği için burada mükâfât manasının verilmesi daha yerinde görünmektedir. İsmail Turan da Taberî’yi bu yönden eleştirerek intikam alma manasının verilmesini uygun bulmayarak siyak ve sibaka göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde mana vermek daha isabetli görünmektedir.

2.1.5.4. Konuyla Alakasız Bilgi Zikredilmesi

Taberî’nin ayetin tefsirine dair zikretmiş olduğu bazı malumatlar İsmail Turan tarafından gerekli görülmemekte ve Taberî’nin eleştirilmesine sebep olmaktadır.

Örnek 1:

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُواهُمْ وَاحْصِرُوهُمْ وَأَقْبِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Haram aylar çıktıktan sonra müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutun, hapsedin ve bütün gözetleme yerlerinde onları bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekatı verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayıcı, rahmet edicidir.” (Tevbe: 9/5)

Taberî, haram ayların ertelenmesinde ihtilaf edenlerin ihtilaflarını zikrettiğini söyleyerek bu konuda rivayet getirmeyeceğini belirtmiştir. Bu konuda herhangi bir ihtilafa dair rivayet de getirmemiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Muhammed et-Tahir b. Aşur, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Daru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, Beyrut, 1984, X, s. 263.

⁴⁹⁶ Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfahani, el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, 1. Baskı, Daru’l Kalem, ed-Daru’ş Şâmiyye, Dimâşk-Beyrut, h. 1412, s. 563.

İsmail Turan, Taberî'nin burada rivayet zikretmemesine rağmen bunu söylemesini eleştirmektedir. Aynı zamanda konunun haram ayları ertelemlerin ihtilafıyla alakalı bir konu olmadığını söylemektedir. Taberî'nin birbiriyle çelişen ve zihni meşgul etmek için zikrinde fayda olmayan sözler aktardığını söyleyerek onu tenkit etmektedir.⁴⁹⁸

İsmail Turan'ın belirttiği gibi konunun haram ayların ertelenmesiyle alakalı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Taberî'nin o dönemdeki literatür öyle olduğu için tefsirine aldığı ancak kendisinin katılmadığı rivayetleri de naklettiği düşünülmelidir.

Örnek 2:

Taberî'nin, ayetin tefsirine almış olduğu rivayetlerden biri de şudur: “*Haram aylar çıktıktan sonra müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*”⁴⁹⁹ ayeti hakkında Katade şöyle demektedir: “Allah’ın size serbest bırakılmasını emrettiği kişileri serbest bırakın. İnsanlar ancak üç gruptur: Zekat vermesi gereken Müslümanlar, cizye gereken müşrikler ve malının öşürünü verdiği zaman Müslümanların içinde güvenli bir şekilde ticaretini yapabilen harb sahibi.”⁵⁰⁰

İsmail Turan, Taberî'nin getirdiği rivayette geçen Arapların müşriklerinden cizye alınmasının gerektiği ile alakalı olarak, hadislerde ve haberlerde müşriklerden cizyenin kabul edilmediğini söylemektedir. Onlar için ya Müslüman olma ya da öldürölme vardır. Cizyeyi ise Mecusi, Yahudi ve Hristiyanlardan almak caizdir. Buna delil olarak “*Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Peygamber'inin haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlere karşı, küçük düşürölmüş bir halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁵⁰¹ ayetini delil getirmektedir.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Taberî, XIV, s. 134-135.

⁴⁹⁸ Turan, XI, s. 28.

⁴⁹⁹ Tevbe: 9/5.

⁵⁰⁰ Taberî, XIV, s. 136.

⁵⁰¹ Tevbe: 9/29.

⁵⁰² Turan, XI, s. 29.

Hikmet b. Beşir b. Yasin'in tefsirinde Taberî'nin bu rivayeti Katade'den hasen bir senedle aktardığı geçmektedir.⁵⁰³ Me'mun Hamuş'un tefsirinde ise Taberî'nin bu rivayeti zikrettiği geçmektedir.⁵⁰⁴

Şafiilere göre sadece Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerden, Hanefilere göre Araplar dışındaki müşriklerden, Malikilere göre bütün müşriklerden cizye alınabilmektedir.⁵⁰⁵

2.1.6. Sarf ve Nahiv İlmi Yönünden Eleştiriler

Taberî'nin eleştirildiği noktalardan birisi de sarf ve nahiv ilmiyle alakalıdır. Kelimenin kökeni yahut cümledeki irabı gibi konularda eleştiri yapılmıştır.

Örnek 1:

Bu örnekte Taberî bir fiilin kökü, onun hangi baktan olduğuna dair zikrettiği rivayet sebebiyle eleştirilmektedir.

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا

“Âlemler için uyarıcı olması üzere kuluna furkanı indiren (Allah) ne yücedir.”

(Furkan: 25/1)

Taberî, ayetin tefsirinde İbn Abbas'tan rivayetle تَبَارَكَ kelimesinin bereket kökünden tefaül babında olduğuna dair rivayet getirmiştir.⁵⁰⁶

İsmail Turan ise o zamanda henüz Arapça kaidelerinin sabit olmadığını ve düzenlenmediğini söyleyerek Taberî'yi nakletmiş olduğu bu rivayet sebebiyle eleştirmektedir. İsmail Turan'ın belirttiğine göre sarf ve nahiv alimleri bu kaideleri tesis etmeye çok daha sonra başlamışlardır. Fiillerdeki sarf kalıplarını izah etmişler ve bu sigalar için fe, ayın ve lam gibi özel harfler belirlemişlerdir.⁵⁰⁷

Fahreddin Râzî de Zeccac'dan rivayetle Taberî'nin getirmiş olduğu rivayeti tefsirinde zikretmiştir.⁵⁰⁸ Kurtubî'nin tefsirinde de aynı rivayeti görmekteyiz.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Hikmet b. Beşir b. Yasin, Mevsûati's-Sahihî'l-Mesbûr mine't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, 1. Baskı, Daru'l-Meâşir li'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve't-Tabâa, Medinetü'n-Nebeviyye, 1999, II, s. 430.

⁵⁰⁴ Me'mun Hamuş, et-Tefsîru'l-Me'mun alê Menhecit-Tenzili ve ve's-Sahihî'l-Mesnûn, 1. Baskı, neşreden müellif, 2007, III, s. 433.

⁵⁰⁵ Mehmet Erkal, “Cizye”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, s. 42.

⁵⁰⁶ Taberî, XIX, s. 233.

⁵⁰⁷ Turan, III, s. 527-528.

⁵⁰⁸ Râzî, XXIV, s. 428.

⁵⁰⁹ Kurtubî, XIII, s. 1.

İbn Abbas'ın vefatı h. 68 yılına tekabül etmektedir.⁵¹⁰ Sarf ilminin tarihini araştırdığımızda kalıplarının belirlenmesinin İsmail Turan'ın da belirttiği üzere çok daha sonraları olduğu görülmektedir. Bu durumda İsmail Turan'ın görüşü doğruya daha yakın durmaktadır.

Örnek 2:

Bu örnekte “Arafat” kelimesinin sarf edilmesiyle alakalı mesele eleştiri konusu olmuştur.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ

“Rabbinizden bir lütuf istemenizde sizin için herhangi bir sakınca yoktur. Arafat'tan topluca indiğinizde Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı anın. O size doğru olanı gösterdiği gibi siz de O'nu anın. Gerçekte siz bundan önce sapıklardan idiniz.” (Bakara: 2/198)

Taberî, “Arafat'tan topluca indiğinizde” ifadesini açıklarken Arap dilbilimi uzmanlarının “Arafat” kelimesinde ve marife olduğu halde onun niçin sarfedildiği hususunda ihtilaf ettiklerini söylemektedir. Taberî, onun bir bölgenin ya da bölgeler topluluğunun mu ismi olduğunu sormakta ve bu konudaki görüşleri zikretmektir. Basralı bazı nahiv alimleri onun bir topluluk ismi olduğunu ve bir bölgenin ismi olarak kullanıldığını söylemektedir. Bir bölgenin ismi olduğunda sarfedilmiş ve aslı üzere bırakılmıştır. Çünkü عرفات kelimesindeki ت, مسلمين ve مسلمون kelimelerindeki و ve ي gibidir. Kelime bu harflerle müzekkerdir. İkinci bir görüş olarak, Araplardan onu sarfetmeyenlerin olduğunu söylemektedir. Bu durumda ت, müenneslik te'sine benzemektedir. Taberî, bu görüşün kabih ve zayıf olduğu görüşündedir. Kufeli bazı nahiv alimleri de Arafat kelimesinin ت ile cemi olduğu için munsarîf olduğunu söylemişlerdir.⁵¹¹ Taberî, Arafat'a niçin Arafat dendiği hususunda da ihtilaf edildiğini söylemektedir. Bazıları, İbrahim'in (as) Arafat'ı gördüğünde onu kendindeki sıfatlarıyla tanıdığı için “tanıdım” dediği ve bundan dolayı Arafat olarak isimlendirildiği görüşündedir.⁵¹²

⁵¹⁰ İsmail L. Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, DİA, İstanbul, 1988, I, s. 76.

⁵¹¹ Taberî, IV, s. 170-171.

⁵¹² Taberî, IV, s. 172.

İsmail Turan, Taberî'nin Arafat kelimesinin manasıyla ilgili Arapça bilbilgisi kaideleri üzerinden yaptığı bu açıklamalarının zayıf bir tevil olduğunu söyleyerek Taberî'yi eleştirmektedir. Çünkü ona göre İbrahim'in (as) dili Arapça değil, Babil diliydi.⁵¹³

Fahreddin Râzî, عرفات kelimesinin عرفة nin cemisi ve tek bir bölgenin ismi olduğunu söylemektedir. Onda gayri munsarıflık alameti olan marifelik ve müenneslik bulunmasına gelince, bu lafzın, aslında her biri عرفة Arafat olarak isimlendirilen birçok bölgenin ismi olduğu, bu takdirde alem olmayıp ancak daha sonra bu bölgelerin tamamına alem kılındığından, sarf edilmeme hususunda aslı üzere bırakıldığını söylemektedir.⁵¹⁴

Zemahşerî, عرفات Arafat kelimesinin alem olduğunu ve cemi olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Marifelik ve müenneslik bulunduğu halde sarftan men edilmeme sebebi olarak da kelimenin ancak lafzında bulunan te ya da mukadder bir te ile müennes olacağını ifade ettikten sonra, sonundaki te'nin müenneslik te'si olmayıp, öncesindeki elif'le birlikte cemi müennes alameti olduğunu ve bu durumda kelimeye te takdir etmenin sahih olmayacağını söylemektedir. Bu şekilde isimlendirilmesine sebep olarak, İbrahim'e (as) Arafat'ın vassfedildiğini ve İbrahim'in (as) gördüğü vakit orayı tanıdığını söyleyenleri de zikretmiştir. Devamında ise Arafat isminin irticalen olduğunu, عارف kelimesinin cemisi olmak dışında cins isimler arasında bilinmediğini zikretmiştir.⁵¹⁵

Sıhah sözlüğüne baktığımızda Arafat kelimesiyle alakalı müfessirlerin açıklamalarına benzer açıklamalar yapılmış ve kelimenin tam Arapça olmadığı söylenmiştir.⁵¹⁶ Tefsirlere baktığımızda genel olarak Arafat kelimesinin Arapçaya dayalı açıklamaları bulunmakla birlikte kelimenin Arapça olmadığı da söylenmektedir. Yani her iki görüş de mevcuttur.

Örnek 3:

Bu örnekte أن kelimesinin okunuşu ve irabı ile alakalı bir meseleye değinilecektir.

⁵¹³ Turan, III, s. 49-50.

⁵¹⁴ Râzî, V, s. 324.

⁵¹⁵ Zemahşerî, I, s. 145-146.

⁵¹⁶ İsmail b. Hammad el-Cevheri, Mu'cemu's-Sıhah, 4. Baskı, Darul Marife, Beyrut, 2012, s. 695.

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارَهُونَ

“İnfakların onlardan kabul olunmamasına sebep, gerçekte Allah'a ve Rasulüne inanmamaları, namaza ancak üşene üşene gelmeleri, verdiklerini de ancak istemeye istemeye vermeleridir.” (Tevbe: 9/54)

Taberî, ayeti tefsir ederken ayette geçen birinci أن in nasb, ikincinin ref mahallinde olduğunu söylemektedir. Manayı, “nafakalarının kabul edilmemesine ancak Allah’ı inkar etmeleri engel oldu” şeklinde vermekte ve أن تقبل ifadesini قبول kelimesiyle, أنهم كفروا بالله ifadesini de كفرهم بالله şeklinde açıklamıştır.⁵¹⁷

İsmail Turan, İbn Cerir’in أن ve أَنْ lafzını karıştırdığını, o ikisinin farklı şeyler olduğunu söylemektedir. أن lafzı masdariyyedir, أَنْ yi müşeddede değildir. İkincisi tekid ve tahkik harfidir. İkisi arasındaki mana farkı yerle gök arasındaki kadardır.⁵¹⁸

Ferra, أنهم kelimesinin ref mahallinde olduğunu söylemektedir. Manayı “onların, kendilerinden kabul edilmesine engel olan şey ancak şudur” şeklinde vermiştir. Birinci أن in nasb mahallinde olduğunu da ifade etmiştir.⁵¹⁹

أن lafzının nasb mahallinde olup أن تُقبل şeklinde takdirinin caiz olduğunu söylemekte ve أنهم كفروا ifadesinin de fail konumunda olduğunu, mef’ul olmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁰

Sonuç olarak Taberî buradaki أن ve أَنْ lafızlarını İsmail Turan’ın dediği gibi aynı manayı ifade için kullanmışsa bu bir hatadır. Ancak Taberî, bu iki kelimeye manen değil de lafzen işaret etmişse burada bir sıkıntı görünmemektedir.

2.1.7. Umum-Husus

Ayette kastedilen mananın umum ya da husus ifade ettiğine dair Taberî’nin bazı açıklamaları onun eleştirilmesine sebep olmuştur.

Örnek 1:

⁵¹⁷ Taberî, XIV, s. 294.

⁵¹⁸ Turan, XI, s. 164.

⁵¹⁹ el-Ferra, I, s. 442.

⁵²⁰ Ebul Beka Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Akberi, et-Tibyan fi İ’rabil Kur’an, thk. Ali Muhammed el-Becavi, İsa el-Babi el-Halebi ve Şürekahu, II, s. 646-647.

Bu örnekte Taberî'nin ayette geçen “iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar” ifadesini umum manaya alması eleştirilmesine sebep olmuştur.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ
لِحُدُودِ اللَّهِ وَيَبْشِرَ الْمُؤْمِنِينَ

“Allah'a tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, yeryüzünde dolaşanlar (saihun), rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar, Allah'ın koyduğu sınırları gözetenerler! İşte bu mü'minleri müjdele!” (Tevbe: 9/112)

Ayet, müminlerin vasıfları arasında iyiliği emretme ve kötülükten nehyetmeyi zikretmektedir. Taberî, “iyiliği emredenler, kötülükten sakındıranlar” ayetini tefsir ederken, onların dinleri hususunda, doğru yola tabi olmada, hidayet ve amelde insanlara hakkı emrettiklerini ve onları münkerden sakındırdıklarını söylemiştir. Münker kelimesini ise, Allah'ın kullarını nehyettiği her fiil ve sözden insanları nehyetme şeklinde açıklamıştır.⁵²¹

Taberî'nin konu hakkında getirdiği rivayetlere baktığımızda Hasan'dan rivayetle: “İyiliği emredenler, la ilahe illallah'ı emredenler, kötülükten sakındıranlar, şirkten sakındıranlardır.” demiştir.⁵²²

Ebu'l Aliye'den şöyle dediği rivayet edilir: “Kur'an'da zikredilen her emri bil maruf, şirkten İslam'a çağrı, her nehy-i ani'l-münker, putlara ve şeytanlara ibadeti yasaklamadır.”⁵²³

Taberî ise emri bi'l-marufun Allah'ın, kullarına ve Rasulü'ne (sas) emrettiği her şey, nehyi ani'l-münkerin de Allah'ın, kullarına ve Rasulü'ne yasakladığı her şey olduğunu söylemektedir. Taberî, ayette umurun değil hususun kastedildiğine bir delalet bulunmadığını, bu konuda Rasul'den bir haber de fitrî akıldan da bir delil olmadığını, umurun kastedilmesinin evla olduğunu söylemektedir.⁵²⁴

Taberî, ayette umum değil hususun kastedildiğine bir delil bulunmadığını, umurun kastedilmesinin evla olduğunu söylemektedir. İsmail Turan ise umurun değil hususun kastedildiği görüşündedir.⁵²⁵

⁵²¹ Taberî, XIV, s. 506.

⁵²² Taberî, XIV, s. 506.

⁵²³ Taberî, XIV, s. 507.

⁵²⁴ Taberî, XIV, s. 507.

⁵²⁵ Turan, XI, s. 354.

Ebu's-Su'ûd iyiliği emretmeyi imanı ve taatı emretme, kötülüğü yasaklamayı da şirkten ve günahlardan yasaklama şeklinde tefsir etmiştir.⁵²⁶

İbn Aşur insanları hidayete ve doğruya çağırınlar, şeriatin inkar ettiğini ve yüz çevirdiğini yasaklayanlar demiştir.⁵²⁷

Sonuç olarak Taberî emri bil maruf nehyi anıl münkerle umum kastedildiğini söylemekle birlikte hususa delalet eden rivayetlere de yer vermiştir. Mana burada hususa delalet edebileceği gibi umama delaleti de mümkündür.

Örnek 2:

Burada Kur'an'ı Kerim'de geçen "kitap verilenler" ifadesinin kapsadığı mana ile ilgili eleştiri ele alınacaktır.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlere karşı, küçük düşürülmüş bir halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." (Tevbe: 9/29)

Taberî, ayetin tefsirini yaparken "kendilerine kitap verilenler" ifadesini, Tevrat ve İncil ehli şeklinde açıklamıştır.⁵²⁸

İsmail Turan, kitap verilenlerle kitap ehli arasındaki farkın büyük olduğunu ve kitap verilenler arasında onun ehli olan ve olmayan kişilerin bulunduğunu söylemektedir. Nitekim onlar Tevrat ve İncil'in ehli olsalardı, kitapla amel eder ve Allah'ın kendisine uymalarını emrettiği ümmî peygamber Muhammed'e (sas) iman eder ve tâbi olurlardı. Onlardan iman edenler bulunmakla birlikte çoğu fasık kimselerdir. Yaptıkları ne kötüdür. Küfürlerinde ve dalaletlerinde ısrar etmektedirler. Müellif, Hz. Musa'ya inen Tevrat ile Hz. İsa'ya inen İncil'in nerede olduğunu "üstadımız" diye hitap ederek Taberî'ye sormaktave yine aynı şekilde "Onların ehilleri nerede?" demektedir. Söylediklerine delil olarak konumuz olan ayeti kerimeyi getiren müellif, Allah'ın, küfrü

⁵²⁶ Ebussuud, IV, s. 107.

⁵²⁷ İbn Aşur, XI, s. 41.

⁵²⁸ Taberî, XIV, s. 199.

onlara tescillediğini söylemektedir. Allah Teâlâ ayeti kerimede ehli kitap dememiş, kitap verilenler demiştir.⁵²⁹

Taberî, ayette geçen kitap verilenler ibaresini “ehli kitap” şeklinde açıklamıştır. İsmail Turan ise Taberî’nin bu açıklamasını doğru bulmamakta ve kitap verilenler ile kitap ehlini birbirinden ayırmaktadır. İsmail Turan’a göre kitap verilenlerden kasıt iman etsin yahut etmesin o dönemde kitaba muhatap olan herkeştir. Kitap ehli ise kitaba iman edip ondakilerle amel edenlerdir.⁵³⁰

Fahreddin Râzî, tefsirinde “kitap verilenler” tabiri yerine ehli kitap ifadesini kullanmıştır.⁵³¹ Keşşaf’ta kitap verilenlerin kitap ehli olduklarına dair bir ifade bulunmamakta, kitap verilenler şeklinde açıklanmaktadır.⁵³² Tefsirlerin genelinde de Taberî’nin yaptığı açıklamanın benzerine rastlamadık.

Bu bilgilerden hareketle Taberî’nin “kitap verilenler”i kitap ehli olarak tahsis ettiğini söyleyebiliriz. Ancak her ne kadar kitap ehli, kitap verilenler içerisinde olsa da kitap verilenler tabiri daha genel bir mana ifade edip o dönemde iman eden ve etmeyen herkesi kapsayan umumi bir ifadedir. Bu ifadeyle genellikle kendilerine ilahi kitap indirilmiş olan Yahudi ve Hristiyanlar kastedilmektedir.

Örnek 3:

Bu örnekte de Taberî umum manada olan bir ifadeyi tahsis etmekle eleştirilmiştir.

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

“Hiç şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır. O, diriltir ve öldürür. Sizin O’ndan başka ne bir dost ne de bir yardımcınız vardır.” (Tevbe: 9/116)

Ayetin tefsirinde Taberî, göklerin ve yerin hükümrانlığının ve mülkünün Allah’a ait olduğunu, O’nun dışındaki tüm meliklerin Allah’ın kulu ve hükümrانlığı altında olduklarını ifade etmiş, müminlere, Allah’ı inkar eden Rum, Fars, Habeş ve bunların dışındaki hükümdarlarına karşı savaştan geri durmamak gerektiğini

⁵²⁹ Turan, XI, s. 96.

⁵³⁰ Turan, XI, s. 95.

⁵³¹ Râzî, XVI, s. 23, 25, 26.

⁵³² Zemahşerî, II, s. 262.

söylemiştir. Ayetin, Allah'ı inkar eden tüm meliklerle karşı savaşmaları için müminleri teşvik ettiğini bildirmiştir.⁵³³

Müellif, Taberî'nin ayeti Rum, Fars, Habeş ve diğer küfür melikleriyle savaşmaya tahsis ettiğini, bunun özel bir vecih olduğunu ve ayetin ona has olmadığını söylemektedir. Göklerin ve yerin mülkünde tasarruf Allah Teâlâ'nın olmakla ayetin kapsayıcı, genel bir vechi olduğunu ifade etmiş, "Onunla dilediğini diriltir, dilediğini öldürür. Onun mülkündeki tasarrufunda kimse onunla mücadele edemez. Mülk sahibinin mülkündeki tasarrufu bir gazve ya da bir melikle savaşmaya has değil, bilakis dünya ve ahiret işlerini kapsayıcıdır." demiştir.⁵³⁴

Taberî, ayetin tefsirinde Rum, Fars, Habeş ve diğer küfür melikleriyle savaşmayı zikretmiş, ayeti umum bir manaya almamıştır. Ancak ayetin tahsisini gerektirecek herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

⁵³³ Taberî, XIV, s. 538.

⁵³⁴ Turan, XI, s. 411-412.

SONUÇ

İki bölüm halinde ele almaya çalıştığımız “İsmail Turan’ın Vücûhu’t-Te’vîl fî Esrârî’t-Tenzîl Adlı Tefsirinde Taberî’ye Yöneltilen Eleştiriler” isimli çalışmamızdan hareketle şunları söyleyebiliriz.

Çalışmamızın birirnci bölümünde İsmail Turan ve Taberî’nin hayatı ve eserleri hakkında araştırma yaptık. Hayatını ilme adanmış olan Taberî’nin yaşamı ve eserleri bizlere örnek oluşturacak çaba ve davranışlar sunmaktadır. İlim uğruna katlandığı zorluklar ve yapmış olduğu yolculuklar, bu eserlerin hangi çabalarla oluştuğu ve ilim sevgisinin kişiyi ulaştırdığı mertebeyi görme açısından kıymete değerdir. Taberî, birçok hocadan ders almış ve pek çok talebe yetiştirmiştir.

Taberî’nin hayatını incelediğimizde teliflerinin çokluğu ve o dönemin şartlarında ilme ulaşmanın zorluğu düşünüldüğünde hayatının ne kadar ilimle dolu olduğunu görmekteyiz. Taberî, arkasında bıraktığı eserler ve tefsiriyle, ulaştığı ilmî birikimi aktarmış ve Taberî’nin yazmış olduğu tefsir, kendisinden sonraki tefsirlere kaynaklık eden önemli bir eser olmuştur.

Taberî, sadece tefsir alanında değil fıkıh, hadis, nahiv, lügat ve aruz ilmi gibi pek çok alanda ilme sahipti ve bu alanlara dair eserler kaleme almıştır.

İsmail Turan’ın hayatına baktığımızda onun da ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdiğini görmekteyiz. Allah’ın kendisine bahşetmiş olduğu güçlü hafızasını özellikle hadis ezberleme noktasında kullanmış ve bildiği her hadisle amel etmeye çalışmıştır. Kendisinin de ifadesiyle bu samimiyetinden dolayı Allah ona diğer ilimlerin kapısını da hadis ilmiyle açmıştır. Hatta Arapçayı bile hadis ilmiyle ilerletmiştir.

İsmail Turan Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i İbn-i Mâce ve Müsned-i Ahmed b. Hanbel gibi temel hadis kitaplarını okutmuş, onlardan ders vermiştir. Mesleği mühendislik olan müellifin bu kitaplardan ders vermesi onun hadis ilminde ne kadar ilerlediğine işaret etmektedir.

İsmail Turan yurt dışında da bulunmuş ve Medine-i Münevvere’nin îmarı ile ilgili çalışmaları olmuştur. Çalışmaları esnasında dürüstlüğüyle dikkat çekmiştir. İsmail Turan, otuz kadar yabancı dil bilmektedir. Yurt dışında kaldığı zamanlarda lehçelerini de öğrenmek suretiyle Arapçasını ilerletmiştir.

İsmail Turan'ın büyük ilmî birikiminin yanında manevi bir yönü de bulunmaktadır. Tefsirinde de yaşamış olduğu bazı manevi tecrübelerine değinmiştir. Kur'an'ı bir ay içerisinde ezberlemiş olması da müellifin bu manevi halini yansıtmaktadır. Hayatını incelerken elde ettiğimiz bilgilerden hareketle onun ibadete ve zikre çok düşkün, öğrendiğiyle amel etme gayreti içinde yaşayan zâtlardan olduğunu söylebiliriz.

İsmail Turan'ın bize bırakmış olduğu tefsir, onun ilimdeki derinliğine ve Arapça bilgisinin kuvvetine işaret etmektedir. Vücûhu't-Te'vîl fî Esrâri't-Tenzîl adlı tefsiri, rivayet ve dirayet tefsirlerinin özelliklerini barındıran geniş çaplı bir eserdir. Otuz cildi bulan bu tefsir, Taberî'nin Câmiu'l-Beyân'ı, İbn Atiyye'nin el-Muharraru'l-Vecîz'i, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve Kurtubî'nin el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an'ı gibi pek çok tefsire işaret ederek önceki birikimi görmemizi sağlamakta ve müellifin kendi ifadeleri, tercih ve yorumlarıyla günümüze dair açıklamalar ihtiva etmektedir.

İsmail Turan'ın tefsirinde yer alan bilgiler tefsir, hadis, ahkâm ve lügat kitapları gibi çeşitli kaynaklara dayanmaktadır.

İsmail Turan'ın Taberî'ye yönelik eleştirilerine gelince bu eleştiri geleneğine daha önce yazılmış eserlerde de şahit olmaktayız. Eleştiri, eserleri daha dikkatli okuma, onlardaki yanlışları düzeltme ve bu şekilde eserden istifadeyi artırmada önemli bir yere sahiptir.

Peygamber (sas), ashabı ayetleri yanlış anladığında düzeltmiş ve onlara doğrusunu öğretmiştir. Ashab da Peygamber'in (sas) yaptığı gibi, ayetlerin yanlış anlaşılması durumunda birbirlerini uyarmışlardır. Hz. Aişe'nin sahabeye yönelik eleştirileri bilinmektedir. Müfessirler de birbirlerini eleştirmişlerdir. Az ya da çok bu eleştirilere tefsirlerde rastlamak mümkündür.

İsmail Turan, Taberî'ye çokça atıfta bulunmanın yanında onu eleştirmiştir. İsmail Turan'ın bu eleştirilerini incelediğimizde onların birkaç başlık altında toplanabileceğini gördük. Rivayet, mana, kıraat, isnad, nesh ve tevil bunlardandır.

İsmail Turan, eleştirilerini Taberî'nin görüşünün zayıf olduğu, kabul edilemeyeceği, gaflete düşmesi gibi durumlarla ifade etmiş, bazen sert üslub kullanmıştır.

Taberî, naklettiği rivayette karışıklık olması, sahih olanını olmayandan ayırt etmeksizin nakletmesi ve bazı zayıf ravilerden dolayı eleştirilmiştir. İsmail Turan, onun

yanlış rivayetlere itimad etmesini uygun bulmamaktadır. İbn Cüreyc ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmasını da eleştirmektedir. Taberî rivayet tefsiri olmasından dolayı zayıf rivayetleri de tefsirine almıştır. Ancak bu onun tefsirindeki tüm rivayetlere katıldığı anlamına gelmez. Taberî, tefsirine almış olduğu rivayetlerle ilk dönemin birikimini bize ulaştırmıştır.

İsmail Turan'ın isnad yönünden Taberî'yi eleştirdiği görülmektedir. Rivayetlerin isnadında bazen kopukluk olmakta bazen de isnadın sıhhati bilinmemektedir. İsrailiyyat kaynaklı rivayetler de eleştiri konusu olmuştur. İsmail Turan Taberî'nin aslı olmayan rivayetleri tefsirine almasını ona yakıştıramamıştır.

Taberî'nin rivayetlere vermiş olduğu mana veya bir konudaki tercihi İsmail Turan tarafından eleştirildiği diğer bir yöndür. Ayette geçen lafızlarla kimin kastedildiği konusunda farklı görüş zikrettikleri olmuştur.

İsmail Turan, Taberî'nin ihtisas alanı olmadığını söyleyerek kıraat konusunda bazı görüşlerini eleştirmiştir. Ancak kaynaklarda yer aldığı üzere Taberî'nin kıraatle alakalı bir eseri bulunmaktadır. Ayrıca Taberî'nin yaşamış olduğu dönemde kıraatlerin sayısı yirmi kadar olup günümüzdeki meşhur on kıraat tasnifi o zaman oluşmamıştı.

Neshedilen yahut edilmeyen ayetler konusunda da İsmail Turan'ın Taberî'ye eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Biri tarafından nesh edildiği düşünülen ayet diğerine göre neshedilmemiştir.

İsmail Turan, Taberî'nin ayetlerin tevilinde zikrettiği bazı görüşleri uygun bulmayarak onu eleştirmiş, onun yanlış tevillere yöneldiğini söylemiştir. İsmail Turan'ın eleştirdiği konulardan biri de Taberî'nin eksik tevil yapmasıdır. İsmail Turan onun bazen bir meseleyi tek yönlü ele aldığını söyleyerek onu eleştirmiştir.

Taberî'nin zikretmiş olduğu bazı rivayetler konuyla alakalı görülmeyle İsmail Turan tarafından eleştirilmiştir. Aynı şekilde Taberî'nin yapmış olduğu kimi açıklamalar da zikredilmesine ihtiyaç olmadığı yönünde eleştirilmiştir.

İsmail Turan'ın eleştirileri arasında sarf ve nahiv ilmiyle alakalı kelimenin kökü yahut irabına dair konular da yer almaktadır.

İsmail Turan Taberî'nin umum ifade eden kelimeyi tahsis ettiği yahut umum manada olmayanı umum manaya aldığını söyleyerek bazı yerlerde onu eleştirmiştir.

İsmail Turan, tafsilatlı bir şekilde kaleme aldığı tefsirinde birçok kaynaktan istifade etmiş ve Taberî dışında diğer müfessirlere de eleştiriler yöneltmiştir. Bu hacimli

eserin çok yönlü oluşu, kapsayıcılığı ve önceki birikimi de aktararak ayetin tefsiri konusunda okuyucuya geniş bir imkan sunması ondan faydalanmayı gerektiren başlıca hususlardandır.

Müfessirlerin eleştirilerine sadece eleştiri gözüyle bakmayıp onların bu eleştirilerini doğruya ulaşma çabaları olarak görmemiz gerekir. İsmail Turan da Taberî'ye hem tefsirinde sürekli atıfta bulunarak hem de “üstadımız” gibi hitaplar kullanarak hürmet göstermiş bunun yanında düzeltme ihtiyacı gördüğü yerlerde de söylemesi gerekeni dile getirmekten çekinmemiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Abbas, cem eden Mecdüddin Ebu't Tahir Muhammed b. Yakup el-Feyruzâbâdî, Tenvîru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas, Daru'l Kütübil İlmiyye, Beyrut, trs.

Abdullah b. Mahmud el-Mavsîlî, “Zekat Verilmeyecek Kimseler”, *el-İhtiyar*, çev. Mehmet Keskin, (Ed. Osman Şerifoğlu), (I-IV), 6. Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2013.

Abdumelik b. Hişâm b. Eyyûb, Es-Sîretu'n-Nebeviyye li'bni Hişâm, (I-II), thk. Mustafa es-Sika-İbrahim EbyârAbdu'l Hafız eş-Şibli, 2. Baskı, Şeriketun Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l Halebi ve Evladihi, Mısır, 1955.

Akberi, Ebul Beka Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah, et-Tibyan fi İ'rabil Kur'an, (I-II), thk. Ali Muhammed el-Becavi, İsa el-Babi el-Halebi ve Şürekahu, y.y., trs.

Algül, Hüseyin, “Haram Aylar”, DİA, c. XVI, İstanbul, 1997.

Alimoğlu, Amannisa, İbn Atıyye El-Endelüsî'nin Tefsirde İbn Cerir Et-Taberî'ye Yönelttiği Eleştirileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Aydın, Muhammed, Âyetleri Yorumlamada Düşülen Hatalar Üzerine Bir İnceleme, Sakarya Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, Sayı: 4, 2001.

Babai, Ali Ekber, “Taberî'nin Tefsiri ve Tefsir Metodu”, Misbah, Sayı: 7-8, 2014.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi Hatîb, Târîhu Bağdâd, (I-XVI), thk. Dr. Beşşar Avvad Maruf, 1. Baskı, Daru'l-Garbi'l İslami, Beyrut, 2002.

Bayar, Fatih, Taberî'nin Tefsir Metodolojisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.

Beğavî, Muhyî's-Sünne Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, Mealimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân, (I-VIII), thk. Muhammed Abdullah en-Nemir-Osman Cuma Damîriyye-Süleyman Müslim el-Harş, 4. Baskı, Dâru Tayyibe lin-Neşri vet-Tevzi'i, y.y., 1417/1997.

Beydavi, Nâsiruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, 1. Baskı, Daru İhya-i't-Türaş el-Arabi, Beyrut, h. 1418.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüdevcirdî el-Horasânî Ebu Bekir, Delâilî'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'sh-Şerîa, (I-VII), 1. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1405.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, Sahih-i Buhari, (I-IX), thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru Tavkî-n-Necât, 1. Baskı, y.y., h. 1422.

Caferiyan, Resul, "Taberî'nin İlmî ve Kültürel Şahsiyeti", Misbah, Sayı: 6, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail, "İbn Cüreyc", DİA, c. XIX İstanbul, 1999.

Cerrahoğlu, İsmail, "Muhammed İbn Cerir Et-Taberî ve Tefsiri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 41, 1968.

Cevheri, İsmail b. Hammad, Mu'cemu's-Sıhah, 4. Baskı, Darul Marife, Beyrut, 2012.

Cevzi, Ebu'l-Ferec, Zadu'l-Mesir fî İlmi't-Tefsir, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, 1. Baskı, Daru'l Kütübil Arabi, Beyrut, h. 1422.

Çakan, İsmail L., Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", DİA, c. I, İstanbul, 1988.

Çelik, Hüseyin, “İsmail Turan Ve Fatiha Tefsiri”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 4, 2016.

Çelik, Hüseyin, “Hz. Peygamber (sas)’ın Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2016.

Dağ, Mehmet, Zemahşerî Özelinde Kur’an’ın Mutezilî Yorumuna Eleştiriler - Ekmelüddîn Bâbertî Örneği-, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 40, 2013.

Davudî, Hafız Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, Tabakatu’l Müfessirin, 1. Baskı, Daru’l Kütübül İlmiyye, Beyrut, 1983.

Demirci, Muhsin, Tefsir Usûlü, 25. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2013.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş’as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Davud, (I-VII), thk. Şuayb el-Arnâvud-Muhammed Kamil Karabelli, 1. Baskı, Daru’-Risaleti’l-İlmiyye, y.y., 1430/2009.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Dâvûd, (I-IV), thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîruddin el-Endelüsî, el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Darul Fikr, Beyrut, h. 1420.

Ebussuud, Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İmâdî, İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm, Daru İhya-i't-Tûras el-Arabî, Beyrut, trs.

el-Bûtî, Ramazan, “Büyük Bedir Gazvesi”, *Fıkhu's-Siyre*, çev. Ali Nar-Dr. Orhan Aktepe, (Ed. Ömer Özveren), İslami Edebiyat Yayınları, İstanbul, 2003.

Erkal, Mehmet, “Cizye”, DİA, c. VIII, İstanbul, 1993.

Erkaya, Metin, “İsmail Turan Hoca’nın Ardından...”, <https://zh-cn.facebook.com/notes/metin-erkaya/ismail-turan-hocanin-rdindan/852062141596713/>, (15.09.2019).

Fahreddin Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan, Mefâtîhu’l-Gayb, 3. Baskı, Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2000.

Fayda, Mustafa, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, DİA, c. XXXIX, İstanbul, 2010.

Ferra, Yahyâ b. Ziyâd, Meâni’l-Kur’an, thk. Ahmed Yusuf en-Necati-Muhammed Ali en-Neccar-Abdulfettah İsmail eş-Şelebi, 1. Baskı, Daru’l-Mısriyye li’t-Te’lif-i ve’t-Terceme, Mısır, trs.

Gülle, Sıtkı, “Rivayet ve Dirayet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme”, EKEV Akademi Dergisi, Cilt.. Sayı: 19, 2004.

Gülle, Sıtkı, “Taberî'nin Tefsir'indeki Kıraat Değerlendirmeleri”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 2004.

Gümüş, Sabahattin, “Muhammed b. Abdillâh b. Ali el-Hudayrî, Tefsîru’t-Tâbiîn”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı:7, 2016.

Gündüz, Turgay, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)”, Cilt: 7, Sayı: 7, 1998.

Güvenç, Mustafa, “Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Tefsiri”, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 41, 2019.

Hamevî, Şihâbuddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî Mu’cemü’l-Üdebâ, (I-VII), thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Daru’l-Garbi’l İslami, Beyrut, 1993.

Hamuş, Me'mun, et-Tefsîru'l-Me'mun alê Menhecit-Tenzili ve ve's-Sahihî'l-Mesnûn, (I-VIII), 1. Baskı, neşreden müellif, 2007.

Hanay, Necattin, "Allâme Muhammed İbn Cerîr Et-Taberî'ye Dair Bir Bibliyografya Denemesi", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi, Cilt:2, Sayı: 3, 2013.

Hikmet b. Beşir b. Yasin, Mevsûatî's-Sahihî'l-Mesbûr mine't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, (I-IV), 1. Baskı, Daru'l-Meâşir li'n-Neşri ve't-Tevzî'i ve't-Tabâa, Medinetü'n-Nebeviyye, 1999.

İbn Âşur, Muhammed et-Tahir b. Aşur, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, (I-XXX), Daru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Beyrut, 1984.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdu'l Hak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmam b. Atiyye, el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz, thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed, 1. Baskı, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, h. 1422.

İbn Ebî Zemenin, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa b. Muhammed, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, (I-V), thk. Ebu Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, 1. Baskı, el-Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2002.

İbn Kesir, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kuraşî, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, thk. Muhammed Hüseyin şemsüddin, 1. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1419.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, Sünen-i İbn Mâce, (I-II), thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye- İsa el-Babil'l-Halebi., y.y., trs.

İbnu'l-Esîr, MecdüddînEbü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, Câmiu'l-Usul fi Ehâdis-ir-Rasul, (I-XII), thk. Abdulkadir el-Arnaût, 1. Baskı, Mektebetü'l-Hûlânî, 1392/1972.

İsfehani, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfehani, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, 1. Baskı, Daru'l Kalem, ed-Daru's Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut, h. 1412.

İsmail b. Ömer b. Kesîr, es-Sîretu'n-Nebeviyye, thk. Mustafa Abdulvahid, Dâru'l-Mârife li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut-Lübnan, 1976.

Kandemir, M. Yaşar, "Kâ'b el-Ahbar", DİA, c. XXIV, İstanbul, 2001.

Kaya, Remzi, "Kur'an-ı Kerim'de Neshi İddia Edilen Ayetler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 7, 1998.

Koç, Mehmet Akif, "Taberî Tefsirini Anlamak Üzerine - I", AÜİFD, Cilt: 51, Sayı:1, 2010.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah Şemsüddin, el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân, (I-XX), thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Ettafiyyîş, 2. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, el-Kahire, 1384/1964.

Maturidi, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur, Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, (I-X), thk. Dr. Mecdi Baslum, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.

[Mehmet Karasakal](http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/), "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi", <http://mehmetkarasakal.com/turkiye-cumhuriyeti-tarihi-kronolojisi/>, (18.09.2019).

Mezini, Halid b. Süleyman, el-Muharrar fi Esbab-i Nuzuli'l-Kur'an min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a Dirasetu'l Esbab-i Rivayeten ve Dirayeten, (I-II), 1. Baskı, Daru İbn Cevzi, 2006.

Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Ebu'l-Haccac, Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Rical,(I-XXXV), thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 1. Baskı, Dâr-u İhyâ-i't-Türâs, Beyrut, h. 1423.

Münzerî, Hafız Abdulazim b. Abdulkavi, Muhtasar-ı Süneni Ebî Davud, (I-III), thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mektebetü'l-Maarif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Baskı, Riyad-el-Memleketül Arabiyyetü'l Suudiyye, 2010.

Müslim b. Haccac, Ebu'l Hasan el-Kuşeyrî, el-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar, (I-V), thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhya-i't-Türas, Beyrut, trs.

Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzi el-Beyzâvî, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, 1. Baskı, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, h. 1418.

Nesai, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman, Sünenü'n-Nesai'l-Kübra, (I-VI), thk. Dr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî, Seyyid Kesrevî Hasan, 1. Baskı, Darul Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1991.

Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizuddin Ebu'l Berekât, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, (I-III), thk. Yusuf Ali Bedivi, 1. Baskı, Darü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1419/1998.

Nevevi, Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeraf, Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lügât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Nevevî, İmam Muhyiddin, Sahîh-i Müslim Şerhi el-Minhâc, (I-XII), çev. M. Beşir Eryarsoy, Polen Yayınları, İstanbul, 2016.

Nisâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, (I-IV), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, 1. Baskı, Darul'-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Özafşar, Mehmet Emin, Mahmut Demir, "Vehb b. Münebbih", DİA, c. XXXXII, İstanbul, 2012.

Sallâbî, Ali Muhammed, Hz. Ömer (r.a), çev. Dr. Mehmet Akbaş, 6. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul, 2018.

Sem'ânî, Ebu'l Muzaffer, Tefsîru'l-Kur'ân, thk. Yasir b. İbrahim-Ğanim b. Abbas b. Ğanim, 1. Baskı, Daru'l Vatan, Riyad, 1428/1997.

Semerkandî, Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, Bahru'l-Ulûm, y.y., trs.

Suyûtî, Abdullah b. Ebî Bekr Celaleddin, ed-Dürrul-Mensûr, (I-VIII), Daru'l Fikr, Beyrut, trs.

Şaban, Zekiyyüddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 19. Baskı, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Taberî Tefsiri, (I-IX), çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Câmiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an, (I-XXVI), thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001.

Taberî, Ebu Cafer, Câmiu'l-Beyan fî Te'vîli'l-Kur'ân, (I-XXIV), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. Baskı, Müessesetür-Risâle, 2000.

Topaloğlu, Bekir, “Hüsrev Hoca”, DİA, c. XIX, 1999.

Turan, İsmail, Tefsîru Vücûhu't-Te'vîl fî Esrârî't-Tenzîl, (I-XIX), thk. Dr. Hüseyin Muharrem Çelik, Dr. Abdullah Abdulkadir et-Tavîl, y.y., trs.

Turgay, Nurettin, Sahabenin Tefsir İlmindeki Yeri, Bilimname, Cilt:6, Sayı: 14, 2008.

Uluşan, Talip, Mühendis Hoca İsmail Turan ve Emekli Müftü Hamdi Çetinkaya, y.y., trs.

Yargıcı, Atilla, Tefsirlerde İsrailiyyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım, Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 15, 2006.

Zebîdî, Zeynuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed, Sahîhi Buhârî Muhrasarı Tecrîd-i Sarîh, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, (I-II), 3. Baskı, Hüner Yayınevi, Konya, 2014.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (I-XXV), thk. Şeyh Şuayb Arnavut gözetiminde muhakkiklerden bir cemiyet, 3. Baskı, Müessesetü'r Risale, y.y., 1985.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Mîzânül İ'tidal fî Nakdi'r-Ricâl, (I-IV), thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 1. Baskı, Daru'l-Marife li't-Tabâati ve'n-Neşri, Beyrut, 1963.

Zemahşerî, Ebu'l Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, el-Keşşaf an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzil, (I-IV), 3. Baskı, Daru'l Kütübil Arabî, Beyrut, h. 1407.

Zürkani, Muhammed Abdulazim, Menâhîlu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an, (I-II), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Kevser ÇİMEN
Uyruğu	Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri	1994-Saimbeyli
E-Posta	kvsrynn01@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Tufanbeyli İmam Hatip Lisesi	2012
Lisans	Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2017
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi	Devam ediyor.

Yabancı Dil	(Arapça)
-------------	----------